МЕЧИСЛАВ ДОМАРАДСКИ
КЕЛТИТЕ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ (IV–I ВЕК ПР.Н.Е.)

chitanka.info

УВОД

През втората половина на I хил. пр.н.е., когато тракийската култура преживява своя най-голям разцвет и на фона на развиващата се елинистическа цивилизация се откроява със свои специфични черти, в земите на траките се появява чужд в етническо и културно отношение народ — келтите. В многовековната история на траките с тях се е преплитала съдбата на редица други народи, но краткотрайното присъствие на келтите и следите, които те оставили в тракийската култура, се радват на подчертан интерес. Многобройните изследвания на историци, археолози, нумизмати и др. върху келтското присъствие в Тракия предлагат разнообразни и нееднократно взаимно изключващи се мнения.

Няколко са основните причини за значителния интерес, проявяван към келтското присъствие и последиците му в Тракия. Първата и основна причина се корени още в древните представи и в отношението на античните автори към „варварите“ — келти, чиито дръзки набези в Македония, Гърция, Тракия и Мала Азия те описват с различни, но най-често с отрицателни чувства. Мнения с подобно отношение често се срещат и в съвременните изследвания върху келтската експанзия на Балканите. Съществена е и втората причина, произтичаща от проявявания в съвременната наука голям интерес към келтската култура изобщо. Същността на сложните политически и културни процеси в Тракия, на фона на които се разгръща и оставя своите следи келтското нашествие, е третата причина, привличаща вниманието.

Първите сведения за келтите в Югоизточна Европа се срещат в трудовете на историците, писали през III в. пр.н.е. (Нимфис от Хераклея, Деметрий от Калатис). Техните произведения не са запазени в цялост — само отделни фрагменти от тях могат да се намерят в други антични автори. Най-ценна информация за събитията около келтските нашествия в тази част на Европа предават *Полибий* и ползувалият неговите трудове при характеризирането на политическия

живот на Балканите *Тит Ливий*. Редица други произведения, писани в края на I хил. пр.н.е. и в първите векове от нашата ера, съдържат многобройни сведения за келтската експанзия или нейни отделни епизоди. Достоверността на тази информация от втора или даже от трета ръка вече е до голяма степен в зависимост от добросъвестността на отделните автори. В общи линии може да се каже, че несполуките на келтите в техните походи срещу Гърция се обяснявали с гнева на боговете срещу тях, което впоследствие довело и до митологизирането на историята на келтските походи.

Големият разцвет, който преживява историческата мисъл през XIX в., води до масовото разработване на редица проблеми на най-старата история въз основа на антични извори. Не са отминати и келтските експанзии през IV–III в. пр.н.е. Един от първите трудове върху тях е трудът на германеца К. Концен, излязъл през 1861 г. Неговият анализ, както и възстановката на историческата действителност, са характерни за стила на историческото изследване през XIX в. Свързвайки много извори от различни времена, често пъти несъответствуващи помежду си, той се старае да направи най-точната реконструкция на политическите събития и на положението в интересуващия го ареал. По този път той достига до заключението, че в Тракия като резултат на събитията от 280–277 г. пр.н.е. се е оформил смесен гало-тракийски народ (свързва сведенията на *Страбон* за Северозападна Тракия с тези на Полибий за Югоизточна Тракия), който бил основа на държава със столица около Хемус (известие на Ст. Византийски). Северните граници на тази държава достигали до Днестър. Основание за това му дават данните за присъствие на келтските племена около тази река. Следващите научни разработки по този въпрос не се различават по трактовката на проблемите на келтската експанзия на Балканския полуостров. Такива са трудовете на холандеца Х. ван Гелдер, германеца Ф. Щехелин, французина Ж. Дотен и др.

Заедно с развитието на археологическите проучвания нараства и археологическата изворова база, която значително обогатява знанията за античния свят. Шведският учен Х. Хилдебрант през 1872 г. разделя т.нар. желязна епоха на два периода: халщатски и латенски. Названието им се дава по най-важните открити дотогава обекти, характерни за двете епохи. Това са некрополът в Халщат (Австрия),

разкопан около средата на XIX в., и обектът, открит под водите на езерото Нойшател (Швейцария) през 1853 г. до град Ла Тен, в който са открити главно мечове, други защитни и нападателни оръжия, фибули, украшения, оръдия на труда и др. По-късно, през 1875 г., французинът Дьо Мортийе определя втория период на желязната епоха като галийски или още марненски. Усилията на учените през следващите десетилетия са насочени към по-точното периодизиране на латенския и халщатския период. Това са класификациите на германеца О. Тишлер (1885 г.), швейцареца Д. Виолие (1901 г.), германеца П. Райнеке (1902 г.), французина Й. Дешелет (1914 г.) и др. Тези опити за периодизиране на развитието на латенската култура са станали основа на приетата в наше време класификация на келтската култура.

Задълбочаването на представите за характерните особености на материалната култура на келтите и нейното развитие дава възможност за въвличането на археологическия материал при разработването на проблема за келтските експанзии. Констатирано е, че закономерно след заселването си в новозаетата територия келтите продължават да развиват своята култура. Това позволява да се проследи разселването на келтите по разпространението на характерните за тях селища, гробове и други обекти. Така археологическите извори са се превърнали във важен извор за движенията на келтските племена през IV–II в. пр.н.е.

Още в първите научни изследвания върху келтската експанзия бе забелязано, че на територията на средиземноморските култури (Гърция, Мала Азия, Балканския полуостров, Апенините, Иберийския полуостров) въпреки засвидетелстваното в писмената традиция присъствие на келтите в споменатите земи невинаги се срещат цели обекти или комплекси, характерни за тяхната култура. Откриваните там латенски предмети предполагат слабо присъствие или влияние на латенската култура върху местното население. Подробните проучвания (Марцабото (Италия), Каноса (Италия) и др.) на Апенинския полуостров в последните години хвърлиха обилна светлина върху тази проблематика. Оказа се, че в тези райони келтите изцяло приемат местната материална култура, а дори и поселищната система (открити са случаи на заселване на завоевателите в съществуващите жилища на местното население). От старата си култура те са запазили само

отделни елементи. До подобни изводи достигнаха и учените, проучващи галската култура в Мала Азия.

Новите резултати от проучванията на келтската диаспора разкриват разнообразието на проявите на келтското присъствие в отделни точки на средиземноморския свят и по-точно в елинистическото койне.

Въпреки че в развитието на теориите за присъствието на келтите в Тракия в българската историческа литература се чувствува силното влияние на лансираните в световната наука възгледи, трябва да се подчертае по-голямата задълбоченост при решаването на проблемите, свързани с келто-тракийските отношения. Това особено важи за периода след Втората световна война, когато бяха открити много нови епиграфски и археологически извори.

Пръв К. Иречек се занимава с пребиваването на келтите в Тракия. В своите трудове той предлага виждането си по двата основни въпроса за келтските нашествия през III в. пр.н.е., като локализира Тиле — столицата на известното от античните извори келтско царство в Тракия, чрез външното съзвучие с наименованието на с. Тулово, Казанлъшко, и определя пътя на келтите към Бизантион през Тракия, по долината на р. Марица.

Г. Кацаров слага основите на цялостно научно изследване на този проблем с публикувания си през 1919 г. труд. Като използува разнородни извори — исторически, лингвистични, нумизматически, както и богата чужда литература, той подробно описва келтското нашествие и анализира следите от келтското присъствие в Тракия.

През тридесетте години на XX в. този въпрос отново разгледа Хр. Данов в студията си за икономиката на западнопонтийските градове.

Той заема по-сдържани позиции спрямо ролята на келтите от Тиле в политическия живот на Тракия. Тези позиции са подчертани и в следващите негови трудове, където се обръща голямо внимание на съществуването на Одриската династия през III в. пр.н.е. и се отхвърля мнението за голямото келтско влияние в живота на черноморските колонии. Авторът отделя внимание и на келтския владетел Кавар и неговата икономическа политика.

С публикуването от Ив. Гълъбов през 1950 г. на надписа от Месембрия от III в. пр.н.е. се прокарва рязка граница в проучванията

върху значението и ролята на келтите в политическия и културния живот на Тракия. Занимаващите се с тези проблеми учени досега се разделят на две групи. Едната поддържа старата теория за голямата роля на келтите от Тиле в живота на Тракия въз основа на датирането на надписа в началото на III в. пр.н.е. (Г. Михайлов, Б. Геров, Т. Герасимов). Специално внимание трябва да се отдаде на историческата възстановка на келтските миграции, направена от Б. Геров. Въпреки подробния анализ на историческите и археологическите извори авторът достига до подобни и на други учени изводи по отношение значението на келтските миграции от III в. пр.н.е. в културния и политическия живот на Тракия.

Другата група учени датират надписа към средата на III в. пр.н.е. и смятат, че в Тракия съществуват местни владетели по време на пребиваването на келтите тук. Пръв така определя политическата ситуация в Тракия Хр. Данов. Реконструкцията на политическия живот в Тракия през ранноелинистическата епоха даде основание на Ал. Фол да види в същата светлина ролята на келтите.

Най-новите епиграфски паметници от колониите по Западното Черноморие (главно от Истрия — Румъния) предлагат нови данни за живота на тези градове през елинистическата епоха. В тях липсват всякакви данни за контакти на гърците с келтите през III и началото на II в. пр.н.е. Това допринесе някои чужди изследователи да отхвърлят старата теория за съществуването на келтската държава, а дори и на нейното влияние до р. Днестър.

Историята на археологическите проучвания върху следите в материалната култура от присъствието на келтите през III в. пр.н.е. е много по-кратка. В началото на XX в. са публикувани първите паметници на латенската култура от Тракия от III в. пр.н.е., но техният произход и по-точна датировка не са определени (с. Гълъбово, окр. Пловдивски, Айтоски бани, окр. Бургаски). През следващите години се наблюдава разширяване на археологическите проучвания в България, като особено се засилват след победата на социалистическата революция на 9 септември 1944 г.

Най-важните системни археологически проучвания в миналото, по времето на които са били открити латенски тип предмети, са разкопките на некрополите в Софийско, Тетевенско, Ловешко,

Шуменско, при с. Дуванли, Пловдивско, на тракийския град Севтополис (близо до Казанлък).

По-голямата част от паметниците на тракийската култура от III в. пр.н.е. са открити по време на системните археологически проучвания след 9 септември 1944 г. Преди всичко материалите от разкопките на тракийския град Севтополис спомогнаха да се установи ролята и значението на латенския тип предмети в тракийската култура, с други думи, да се изяснят културните отношения между траки и келти.

Историографията върху присъствието на келтските елементи в тракийската култура има още по-кратка история. Първите работи по този въпрос се появяват през тридесетте години на нашия век. Въз основа на откритите мечове, фалери, юзди от латенски тип, както и на монетите на Кавар, Р. Попов констатира съществуването на следи от келтското присъствие в Тракия, което не е упражнявало голямо влияние върху тракийската култура.

Откритите в куполната гробница при с. Мезек, окр. Хасковски, в могилата Малтепе предмети от латенски тип, неопределени като такива при първото им обнародване от Б. Филов, са подробно анализирани от П. Якобстал. Сред обилния материал от гробницата П. Якобстал определя като латенски тип три вида предмети: метални апликации от колесница, огърлица от златни мъниста и статуя на глиган. Въз основа на тях той констатира наличието на погребение на келтски владетел от династията Тиле. Възгледите на този автор са общоприети в литературата.

Пръв Ив. Венедиков разглежда комплексно в историческата литература археологическия материал от Тракия, свързан с келтите. Въз основа на реконструкцията на културната ситуация в Тракия през III–II в. пр.н.е. авторът се старае да проследи влиянието на келтите върху тракийската култура. За тази цел използва исторически, археологически и нумизматични извори. Подобно на Г. Михайлов той изказва ново мнение по въпроса за локализацията на столицата на келтската държава. Според него келтите живеели пò на юг, много по-близо до Бизантион, като държали под контрол пътищата към този град. Венедиков локализира Тиле някъде по средното течение на Марица. Археологическият материал от III–II в. пр.н.е. е подложен на внимателен анализ. В заключение авторът се обявява против идентифицирането на откриваните гробове, съдържащи латенски

мечове и умба, с погребенията на келтите. Според него това са тракийски гробове. Ив. Венедиков е на мнение, че през този период тракийската култура приема редица северни влияния и се намира под въздействието на келтската култура. Това влияние е толкова по-силно, колкото се отива по на северозапад, към Дунава. Авторът сравнява културната ситуация на Тракия преди и след келтското нашествие. За критерий на това сравнение приема богатите погребения, съкровища и колективни находки на монети. Той констатира икономическия и културния упадък, особено в Южна Тракия, настъпващ след келтското нашествие.

През следващите години широкият фронт на археологическите проучвания обогатява значително представите за културата на траките през III в. пр.н.е. Историците, публикуващи нови материали, се придържат към резултатите от изчерпателния анализ на археологическия материал, направен от Ив. Венедиков. Неговото мнение се възприема в чуждестранната литература. Против твърдението за политическа криза в Тракия се обявява Д. П. Димитров. Главно въз основа на материалите от Севтополис той счита, че през целия елинистически период тракийската култура се развива непрестанно. По въпроса за келтското присъствие в Тракия този автор не изказва ясно становището си, но може да се допусне, че не е бил привърженик на теорията за голямото значение на келтите в живота на траките.

В северозападните райони на днешна България са открити много материали, характерни за латенската култура. Тяхната етническа характеристика е предмет на продължителен спор в научната литература. В началото на 70-те години тези материали са подробно анализирани от З. Вожняк, който определя точно времето на появата и изчезването им — първата половина на II в. пр.н.е. — началото на I в. н.е. Той свързва типа на културата от това време в западните части на Тракия с едноименната култура в Олтения (Румъния) и ги нарича културна група Падиа—Панагюрски колонии. За пръв път от него са разделени в две хронологически групи латенските материали от Тракия. Първата група, датирана в IV–III в. пр.н.е., е съвременна на келтската държава със столица Тиле. Втората хронологическа група II в. пр.н.е. — I в. н.е. той свързва с културната и политическата експанзия на скордиските.

През втората половина на XIX в. в тракийските земи са открити и идентифицирани първите монети на келтския владетел Кавар. През следващите години броят им многократно се увеличава. Германецът Р. Форер локализира монетарницата на Кавар в Перинт. В студията си от 1959 г. Т. Герасимов стига до извода, че те са били сечени в Кабиле (античен град близо до Ямбол) чрез отделянето на част от монетите, приписвани на Перинт, и определянето им като типични и произхождащи от Кабиле.

В по-старите исторически трудове някои варварски имитации са определени от Н. Мушмов като келтски, но никой след него не се е връщал към този въпрос. Изключение прави трудът на Г. Кацаров, който цялостно разглежда откриваните в други видове исторически извори (лингвистични и епиграфски) следи от присъствието на келтите в Тракия, но с други обобщаващи проучвания не разполагаме. Тези извори са разглеждани частично при разработването на други проблеми (Хр. Данов) или в отделни малки статии, доуточняващи отделни въпроси (Д. Дечев, В. Бешевлиев, Б. Геров и т.н.).

Спорен в историческата наука е въпросът за етническата принадлежност на глинените и каменните фигурки с глава на овен или кон. В България с този въпрос се е занимавал Т. Герасимов, който за пръв път публикува и датира всички такива паметници от Тракия. Той ги свързва с присъствието и влиянието на келтите в Тракия и това негово мнение ще бъде подробно разгледано в III глава.

От казаното дотук се вижда ясно, че след Г. Кацаров няма автор, който да се е стремил към цялостно представяне на въпроса въз основа на всички налични до този момент изворови данни.

Настоящото изследване цели да изясни няколко въпроса около келтското присъствие на Балканите. Келтската култура все още не е достатъчно позната. Занимаващите се с нея учени често изпадат в крайности при характеризирането и. Едни я считат за цивилизация, докато други я определят като много варварска, стояща значително по-ниско от тракийската култура. Както винаги, истината обикновено е в средата. Келтската култура подобно на тракийската се развива в периферията на гръцката цивилизация и контактите с последната нееднократно са извор на промени в развитието на културите на намиращи се в подобно географско положение народи — траки, келти и др. Достигнатото културно ниво на тези народи не е еднакво, но

много подобно. Поради това е трудно оценяването и съпоставянето на тяхното развитие.

Първата глава е посветена на кратка характеристика на келтската, а по-точно на латенската култура. Трябва да се уточни, че за територията на разпространение на латенската култура не би трябвало да се употребява като синоним терминът „келтска култура“, тъй като келтите съществуват и преди появата и развитието на латенската култура. Но тъй като в Тракия келтите се появяват след оформянето на последната и тяхното пребиваване тук съвпада с нейното развитие, за периода IV–I в. пр.н.е. тези два термина могат да се употребяват синонимно.

В най-сбита форма е направен опит да се представи една цялостна картина на тази култура, изградена върху най-новите постижения на науката, като някои нейни страни предимно от материалната култура са третирани по-подробно. Това е направено с оглед оценката на паметниците от латенската култура в Тракия.

Данните на античните историци и други автори са основни при реконструирането на историята на събитията по време на келтските набези на Балканския полуостров. Не всички техни направления са еднакво добре описани в античната литература, а някои са само споменати. В такива случаи се налага използването и на други видове исторически извори, като например археологически, епиграфски, нумизматически и др.

Втора глава е посветена на историята на келтските набези и присъствие на Балканите през IV–I в. пр.н.е. По-подробно е представена историята на развитието на скордиските, живеещи по западните тракийски граници, и на галатите от Егейска Тракия, а в по-кратък вид историята на келтските набези в Гърция и Македония. Те са добре реконструирани в литературата, а и нямат пряко отношение към историята на келтското присъствие в Тракия. Естествено е, че най-голямо внимание е обърнато на проблемите около галските нашествия в Тракия и по-специално на двата въпроса — локализацията на царството със столица Тиле и на етническата интерпретация на гробовете с латенско въоръжение в Северозападна Тракия. В тази глава е направен опит да се възстановят разнообразните форми на контакти между траки и келти в Тракия и с елинисгическото койне.

Последната трета глава съдържа анализ на вещественитe останки от келтското присъствие в Тракия и на мястото на латенските елементи в тракийската култура. Тук са споменати и някои паметници на тракийската култура, представляващи цялостни заемки или съдържащи само отделни елементи от латенски форми. Анализирани са и предметите, които в досегашната литература са приписвани на келтите, но присъствието им в Тракия в действителност не е свързано с тях.

С разработването на тези няколко въпроса настоящият труд цели да представи келтските нашествия на Балканите и тяхното място в политическия и културния живот на Тракия през IV–I в. пр.н.е.

ГЛАВА ПЪРВА
КЕЛТИ, ГАЛИ, ГАЛАТИ

Хекатей от Милет и Херодот са първите автори, които най-общо определят разположението на обитаваните от келтите земи. Няколко десетилетия след смъртта на тези автори келтските племена се отправят на юг и започват военни действия в ареала на средиземноморската цивилизация. Тези събития събуждат интереса на класическия свят към тези племена, интерес, който се засилва особено много след нашествието им в Македония и Гърция. Данните за келтите, предадени от античните автори, невинаги са точни и верни. Отделяйки голямо внимание на военните действия, при описанието на келтските обичаи и култура те се опират предимно на устната традиция. Често информацията им е проникната от отрицателното отношение на цивилизованите автори към смелите, героични и много активни „варвари-келти“, които имали смелостта да посегнат на обитаваните от римляни, гърци, македони и пр. територии.

За съжаление произведенията на историците от елинистическата епоха в по-голямата си част не са запазени до наши дни. Но информацията, останала в някои по-значителни фрагменти (*Мемнон* от Хераклея) или само в откъси (*Филарх*), не е съвсем оскъдна. Най-точни данни за келтските обичаи, вярвания и култура има в произведенията на римските автори, пишещи по времето, когато римските легиони завладяват галските земи. Тук на първо място трябва да се спомене „Галската война“ на Юлий Цезар, който много обективно описва живота в Галия. Други автори пишат за обичаите на келтите в Мала Азия (*Тит Ливий*) и останалите части на средиземноморския басейн (напр. Иберия).

ПРАРОДИНАТА НА КЕЛТИТЕ И ТЯХНАТА ЕКСПАНЗИЯ

Въпреки че келтите са живеели в непосредствено съседство със средиземноморската цивилизация, не разполагаме с подробни сведения за тяхната история преди IV в. пр.н.е.

Единствено за тях по-рано споменават Хекатей от Милет, който казва, че Месалия се намира в Лигурия, която лежи до Келтика, и Херодот, който предава, че Дунав извира в страната на келтите, недалеч от град Пирене. Това са най-старите и единствени сведения за земите, обитавани от келтите в средата на I хил. пр.н.е. Като основен извор за проследяване на процеса на формиране на келтския етнос остават археологическите материали.

КАРТА I

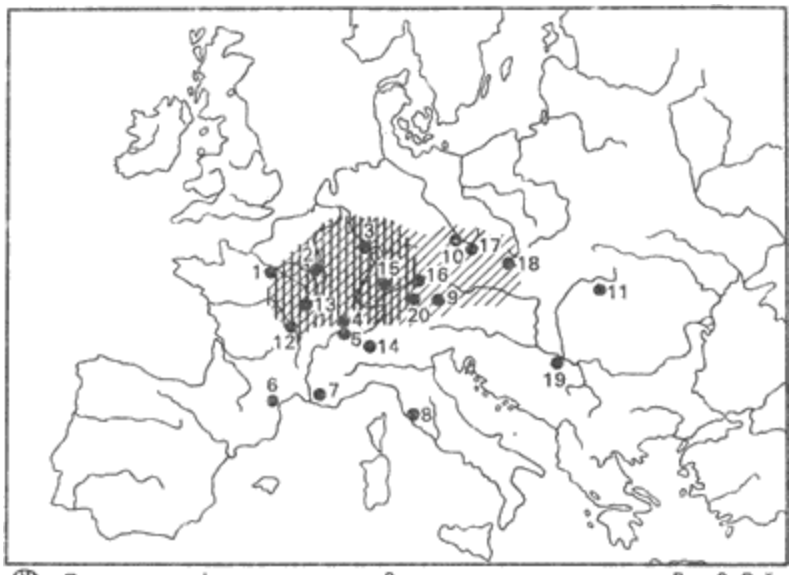

– Прародина на келтите, ограничавана до горното течение на Дунав, Райн и Източна Франция – Територия на формиране на келтския народ през първата половина на I хил. пр. н. е.

Карта I. Прародината на келтите. 1 — Амфревил, 2 — Сом-Бион, 3 — Валдалгесхайм, 4 — Ла Тен, 5 — Мюнсинген, 6 — Анзерюн, 7 — Антремон, 8 — Теламон, 9 — Дюрнберг, 10 — Духцов, 11 — Циумещи, 12 — Бибракт, 13 — Алезия, 14 — Орнавасо, 15 — Хайденграбен, 16 —

Манхинг, 17 — Завист, 18 — Старе Храдиско, 19 — Карабурма, 20 — Холцхаузен

Етническото определяне на археологическите култури във „варварска“ Европа преди края на ранножелязната епоха винаги е хипотетично поради липсата на каквито и да е писмени сведения. В общи линии изследователите приемат, че началото на формирането на келтите трябва да се търси през бронзовата епоха, или по-точно едновременно с разпространението на културата на могилните погребения върху големи пространства в Европа, т.е. в края на III хил. пр.н.е. По въпроса за тяхната прародина има две становища. Според едното процесът на формирането им се извършил от горното течение на Рейн, Източна Франция, до Чехия (по линията изток—запад) и от Алпите до Северноевропейската низина (по линията север—юг) — (карта I).

На така очертаната територия съществували последователно различни култури през бронзовата епоха, като културата на могилните погребения, а през къснобронзовата — на полетата с урни, която в ранножелязната епоха се трансформира в халщатска култура. Приема се, че носители на Западния кръг на халщатската култура са келтите. Редица учени датират първите вълни на келтската експанзия още преди оформянето на типично келтската (т.е. на латенската) култура през V в. пр.н.е. Те довели до завладяването на почти цялата територия на историческа Галия и Иберийския полуостров, където се формира смесено келтоиберийско население (или келтоиберийски народ). Отсъствието на по-конкретни данни в изворите, с които разполагаме, не позволява по-нататъшно уточняване на датата на тази експанзия на Запад, тъй като едва през IV в. пр.н.е. може да се говори със сигурност за съществуването на келтски селища по тези земи. Трябва да се предположи, че „келтизацията“ на Запада не е изпреварила значително т.нар. „историческа експанзия на келтите“, която започнала в началото на IV в. пр.н.е., или, иначе казано, тя се е осъществила през V в. пр.н.е. или дори малко по-рано.

„Историческата експанзия на келтите“ започва в първите години на IV в. пр.н.е., когато този народ започва да търси нови земи за заселване в южна и източна посока. Този факт е свързан с легендата, запазена у Тит Ливий, според която по времето на келтския цар

Амбигат земите, обитавани от този народ, били вече пренаселени и затова той изпратил двамата си синове да търсят нови земи — Беловез на юг до Италия и Сеговез на изток към Херцинската гора. Тази легенда поставя въпроса за причините и механизма на келтските „експанзии“.

На този въпрос с точност не може да се отговори. В историята на културното развитие на Европа нееднократно са настъпвали такива експанзии на различни народи (траки, германи, славяни и т.н.) и засега не разполагаме с достатъчно данни за истинските причини, обуславящи тези събития. Естествено те са с комплексен характер и не могат да бъдат обобщени еднозначно за всички народи, нещо повече, не могат да бъдат разграничени дори отделните етапи, през които преминават. Но едно е сигурно — те невинаги трябва да бъдат свързвани с проблема за пренаселението.

Запазената в произведенията на античните автори информация за причините на отделните движения на келтските племена показва именно това разнообразие. Експанзията се обяснява с природните бедствия или нашествия на други народи — от този род са обясненията на Цезар за експанзията на хелветите, докато Юстин съобщава за празника на „свещената пролет“ у самнитите в Предалпийска Галия, по време на която младежите организират походи. Не без свой принос в тези събития остават и „авантюристичните“ наклонности в келтското общество, които търсят плячка и възможност за изява, с което античните автори нерядко обясняват подбудите, накарали галите да тръгнат на поход срещу Гърция.

Основната причина не се намира в тези обяснения, а се съдържа в нарастването на силата и гъвкавостта на обществото и неговата икономика, съчетани с добрата политическа организация и превъзхождащите другите народи тактика и въоръжение в търсенето на нови ресурси. Възможностите на обществото за бързо демографско попълване особено много се разгръщали именно при такива обстоятелства и играели роля на допълнителен фактор. Келтското общество от периода на миграциите представлява динамична общност, в която социално-икономическите процеси създали условия за оформянето на различни по характер миграционни групи с разнородни връзки между отделните им членове. Настъпилите преди и през IV в.

пр.н.е. серия от набези довели до „келтизация“ на почти цяла Централна и Западна Европа.

Различни мнения съществуват върху периодизацията на келтската експанзия поради трудностите в уточняването на хронологията на отделните набези. Писмените извори дават точна хронология на нашествията в средиземноморските области, но тяхната информация за тези в северна посока (Централна Европа, Британските острови) е от твърде общ характер. Оттук идват и големите трудности при синхронизирането на отделните направления и вълни. При тези обстоятелства тук е приета най-обща периодизация, изградена на базата на информацията от писмените извори, която разделя този процес на три основни етапа (карта II).

„Историческата експанзия“, започнала в началото на IV в. пр.н.е., има няколко посоки. Най-популярно и най-добре описано в античната литература е нашествието на келтските племена на Апенинския полуостров, чието начало е отбелязано в 385 г. пр.н.е. Келтите обсадили Рим, но не успели да превземат Капитолия — причина за което се явяват легендарните капитолийски гъски (както ни предава легендата, на Капитолия се отбранявали последните защитници на Рим. При нощна атака на галите гъски от храма на Юнона с рев предупредили римляните пред тази атака). Като резултат от това нашествие се появяват келтските селища по долината на р. По и са положени основите на Предалпийска Галия. След двадесет години нова вълна келти заляла Италия (365–356 г. пр.н.е.), а след още няколко години (350–349 г. пр.н.е.) те отново нахлули на полуострова. Трите келтски нашествия на Апенинския полуостров разширяват територията на техните селища върху цялата му северна част. По същото време някои групи атакували и се заселили в северозападните райони на Балканския полуостров. Вероятно по време на тези нашествия келтите насочили своите интереси и към Централна Европа, където завладели земите до Дунава и преминавайки го, стигнали до Моравия, Силезия и Трансилвания. Може би по време на някои от нашествията на този етап е била премината дъгата на Карпатите и келтите се заселили в долината на р. Серет.

В края на IV в. пр.н.е. се надига нова вълна, която бележи началото на втория етап на келтската експанзия, по това време (от 310 г. пр.н.е. нататък) келтите започнали опити за проникване в южните

части на Балканския полуостров. Те обаче се увенчали с успех едва през 70-те години на III в. пр.н.е. Тогава келтите били вече разширили своите територии в Централна Европа до Словакия и Панония. По същото време те се заселили и в Англия и Ирландия, а извършвали и по-малки набези на Юг (Прованс, Италия и т.н.). С това завършили тези два големи етапа в експанзията на келтите и разширяването на завоюваните от тях земи. Археологическите извори ни дават данни и за малки нашествия в Централна Европа, например до Източна Словакия, Малополша, а по-късно, т.е. през втората половина на III в. пр.н.е., и в Западна Келтика. От този момент започват и пораженията, и постепенното подчиняване на галатите под римска власт (в Италия, Иберия и т.н.). Последните придвижвания на келтите датират от втората половина на II в. пр.н.е. — тогава белгите се заселили в Англия. През II в. пр.н.е. започнало и бавното изтласкване на келтите от заетите от тях земи от други народи (германи, даки и т.н.). Този процес завършил едновременно с подчиняването на Галия от Рим. Земите, населени с келти и останали вън от пределите на Римската империя, в по-голямата си част били германизирани. Единствено в Англия и Ирландия келтската култура продължила своето развитие и през първите векове от нашата ера.

КАРТА II

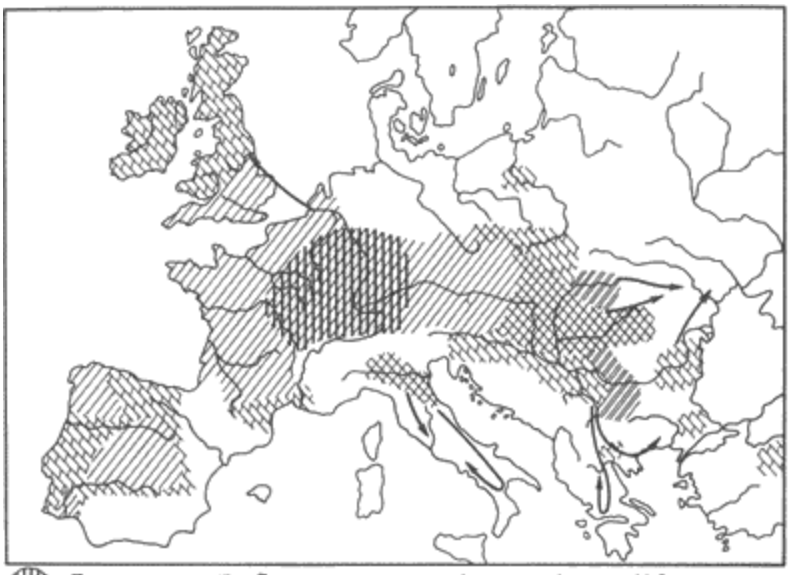

– Прародина – Разпространение на келти до края на V в.
– I етап на историческата експанзия – II етап на историческата експанзия – III етап на историческата експанзия – Направления на келтските набези

Карта II. Историческата експанзия на келтите, направления и етапи. Прародина; Разпространение на келти до края на V в.; I етап на историческата експанзия; II етап на историческата експанзия; III етап на историческата експанзия; Направления на келтските набези

В периода на своята най-голяма мощ — т.е. през III в. пр.н.е. — келтите се срещали на огромна територия, простираща се от Атлантическия океан (Иберийския полуостров и Ирландия) до началото на източноевропейските степи, и обитавали значителни пространства в Европа. От североевропейската низина на север те достигнали до Мала Азия и Египет на юг.

ИМЕ, ЕЗИК И ПЛЕМЕННО РАЗДЕЛЕНИЕ

Първите исторически източници наричат племената, живеещи на север от Алпите, келти (κελτοί), и с това име те са известни до елинистическата епоха. Тогава гръцките автори започват да употребяват успоредно с това име и новото, галати (γαλάτοί). С последното име по принцип се обозначават т.нар. източни келти, или по-точно келтите, живеещи на територията на източносредиземноморската цивилизация (Мала Азия, Сирия, Египет, Гърция, Македония, Тракия). В редица антични произведения обаче тези две имена не се разграничават и се употребяват едновременно като синоними (напр. *Полибий*). Вероятно на гръцкото „галати“ отговаря латинското „гали“ (galli), което също се появява в античните извори от III в. пр.н.е. „Гали“ е име, по-ново от „келти“ (celti), което продължава да се употребява и по-късно и обозначава главно жителите на Предалпийска Галия.

В съвременната историческа и археологическа литература се употребява главно сборният етноним „келти“, отнасящ се до всички племена, обитаващи Западна, Централна и Източна Келтика, както и до тяхната история. В някои случаи в съвременната историография келтските обитатели на Галия се именуват гали, а тези, обитаващи Мала Азия — галати.

За езика на келтите разполагаме със значително количество най-различни извори. Това са запазени келтски думи в произведенията на гръцките и латинските автори и повече от шестдесет известни надписа от континентална Европа. Освен думи са известни и голям брой келтски топоними, ороними, лични имена и др. Запазената до наши дни писмена традиция на келтите от Уелс, Ирландия, остров Ман и др. (започваща от VII в. от н.е.) е от огромно значение за проучването на езика на келтите. Предримските надписи са писани с латинска, гръцка или етруска азбука. Най-старата келтска азбука, която се нарича огам, е известна от V–VI в. от н.е. Тя е съставена от точки и чертички. По-старата форма на това писмо се състои от 15 съгласни и 5 гласни. Системата на изписване на буквите е въз основа на латинската азбука,

а всяка буква носи име на дърво (напр. „д“ — daur — дъб). Генезисът на тази азбука не е известен, а и самото ѝ име не е изтълкувано. Безспорен е фактът, че това писмо се употребява от келтите от Ирландия и другите острови при техните обреди, тъй като такива надписи се срещат само на култови камъни или скали, а в легендите често се свързва с погребалните ритуали. На науката са известни повече от триста надписи с тази азбука.

Слабото разпространение на келтската писмена традиция се корени в религиозната забрана за предаване на знания и обичаи в писмена форма. Цезар подчертава, че в Галия основните познания за келтското общество се получават в школите на друидите, където обучението продължавало двадесет години, където всички знания се научават наизуст и тяхното изписване е забранено. В частните, обществените дела и сделки келтите използували гръцката или латинската азбука.

В рамките на индоевропейското езиково семейство келтският език е най-близък до италийския език, но съществуват също връзки и с германския, което е много вероятно, като се има пред вид разположението на прародината на келтите и германите. Тези три езика оформят отделна група в рамките на индоевропейската езикова общност. Връзките между келтския и италийския език са значително по-близки, отколкото с германския. Много елементи от фонетиката и лексиката свидетелстват за близките контакти между келтите и италийските племена още през II хил. пр.н.е. Напоследък в историческата литература обаче остро се критикува предполагаемата итало-келтска общност. При всички случаи липсата на аргументи „за“ и „против“ тази хипотеза не дава основание да се заеме категорично становище по въпроса. Може да се добави, че наличието на аналогични примери в развитието на други индоевропейски езици (напр. балто-славянската общност) е допълнителен аргумент за съществуването на тази итало-келтска общност.

Келтските езици се разделят на две основни групи — келтска-Q и келтска-P. Тази разлика се състои главно в преминаването на индоевропейското k^w в q^u или p. Често привеждан пример е названието на „коня“, който в първия случай се казва „equs“, а в другия „epos“.

В историческото време Q-келтски се говори в Ирландия и Шотландия, а P-келтски в Уелс и Британия по същото време. От

запазените до историческото време келтски езици има още една група, която сега вече е изчезнала — на корнуелски диалект.

Езиците на келтите, обитаващи европейския континент, съставляват отделна група, която е по-слабо позната в сравнение с останалите поради неголямото количество извори за реконструирането ѝ. Тя се разделя на три основни диалекта — галийски, лепонтийски и келто-иберийски. За съжаление не е възможно да се провери и информацията на Цезар, че белгите говорили на език, различен от останалите келти. Между тези езици има разлика в преминаването на индоевропейското k^w в p (лепонтийски) или в q^u (келто-иберийски). Основна група извори за изучаването на изчезналия език са неговите топоними. Келтската топонимия и нейното развитие е от особено голямо значение за установяване на келтското етническо присъствие. Топонимичните остатъци не могат да бъдат точно датирани. Така например Бриганциум (дн. Брегенц), Камподунум (дн. Кемптен) и Абодиакум (дн. Емпфах) са топоними, характерни за келтските езици, и са споменати от *Страбон* като полиси на винделиките — келтско племе от Горния Дунав. На тези места са направени подробни археологически проучвания и не бяха открити други обекти освен военните станции от късната римска епоха. Това свидетелствува, че традицията на келтската топонимия се запазва много дълго, пренасяйки се върху други селища. Този пример ни доказва, че проучването на етническото присъствие по топоними трябва да се извършва много внимателно и при използването на други видове исторически извори.

Най-характерните келтски топоними са с окончание — „дунум“ или „дуном“, което на келтски означава градище или издигнато място (например Лугундунум — крепост на бог Луг), което срещаме в Галия, Пиренеите, Централна и Северна Европа, или пък често срещаното Новиодунум (нова крепост), разпространено в Галия, Предалпийска Галия, делтата на Дунав и т.н. Други типични за келтските топоними окончания са: марос (поле, земя), брига (крепост, укрепление) и не толкова типичните — менатум, магус, ритум, акус, и др.

Има различни хипотези по отношение на хронологията и разпространението на тези окончания. Но те не успяват да ги групират в един логичен ред, защото различните окончания съществуват

успоредно и са резултат както от лингвистичното разделение на келтския свят, така и от локалните традиции.

Най-голямата обществена единица в келтския свят е племето. Имената на келтските племена, предадени от античните автори, са многобройни. В списъка на племената, живеещи в Галия, направен след смъртта на император Август, са изброени 305 племена. Някои от тях срещаме разселени в различни точки на келтската диаспора, докато други обитават само една. Най-добре познаваме етническата география на Галия благодарение на сведения, предадени ни от Цезар, и писмената традиция от римската епоха. Между споменати от античната писмена традиция племена се срещат големи и силни, като например едуите, боите, а също така незначителни и малки, които никога не играели особена роля в историята на келтския свят. Често срещаме в античната литература да се смесват келтите с местните племена, като в резултат на това се появяват племена със смесено име и естествено със смесен етнически състав, като например келто-ибери, келто-скити, келто-лигури, келто-даки, келто-траки. Този процес на смесване с местното заварено население се усилва особено през втората половина на II в. пр.н.е. Локализацията на племената с еднакво име в различни части на предримска Келтика е извънредно интересно. Благодарение на нея може да се проследи кои племена са взимали активно участие в експанзията през V–II в. пр.н.е., а също и направлението на действие на отделните племена. Ще представим няколко примера:

Волките — племе, състоящо се от два клона — арекомици и тектосаги. Първите живеят между р. Рона и р. Гарона, а вторите — по горното течение на Гарона. Тектосагите са се заселили по-късно до Херцинската гора и в Мала Азия.

Боите — племе, живеещо в Централна Галия, но срещащо се и в Панония, Чехия (от тяхното име е образувано Бохемия, другото име на Чехия) в Предалпийска Галия, в подножието на Пиренеите, в Мала Азия.

Паризи — племе, живеещо по долината на Сена. Често това племе се среща и в Британия.

Сеномани — част от племето олерк, живеещо между Лоара и Рона. Среща се още в Италия и в Южна Галия на територията на волките-арекомици и т.н.

Други следи от разпространението на келтските племена са названията на градове — така например в Морея живяло племето алони, а на западния бряг на Британия се е намирал град Алона и река Алонис; в Югоизточна Галия пък се е намирал град Алониум.

Още много такива примери могат да се приведат, но посочените по-горе са достатъчни, за да предадат динамиката на миграционните процеси при келтските племена по време на тяхната експанзия. Те се преместват навътре в самата Галия, търсейки нови земи на заселване, или тръгват далеч извън нейните граници.

ПЕРИОДИЗАЦИЯ НА ЛАТЕНСКАТА КУЛТУРА

От средата на XIX в. редица учени работят върху доуточняването на основните етапи на развитието на латенската култура. След разделянето на желязната епоха на два периода от Х. Хилдебранд през 1885 г. О. Тишлер разделя латенската епоха на три фази въз основа на развитието на фибулите и мечовете. Това разделение е било много общо. През 1902 г. П. Райнеке, използувайки известните дотогава материали от цялата територия на латенската култура, предимно от Южна Германия, разделя периода от V до I в. пр.н.е. на четири фази. Тази система е опит за изработването на относителна хронология за целия ареал на латенската култура. Разликите в културното развитие между източната и западната част на келтския свят през V–I в. пр.н.е. пораждат нужда за съставянето на по-точни периодизации за тези два района на латенската култура. За западния кръг на латенската култура разработват хронологически системи Й. Дешелет (1914 г.) и Д. Виолие (1916 г.). Продължение на проучванията на тези двама изследователи е публикуваният през 1968 г. анализ на материала от най-големия келтски некропол в гр. Мюнсинген (Швейцария), направен от англичанина Ф. Ходсон. Поради спецификата на изворовата база в тази система раннолатенският период — ЛТ I, е разделен много подробно, а средният и късният са третирани много по-общо (ЛТ II и ЛТ III).

За източния кръг на латенската култура в средноевропейската археологическа наука се използува системата на П. Райнеке. През 1930 г. австриецът Р. Питиони започва да я доуточнява, разделяйки среднолатенския период (ЛТ Ц) на две подфази ЛТ $Ц_1$ и ЛТ $Ц_2$. Окончателния облик тази система получава след корекциите и доуточняванията, направени от редица учени и главно от германеца В. Кремер (1962 г.). В нея раннолатенският период е разделен на две фази (ЛТ А и ЛТ Б), които допълнително са разделени на подфази — първата на две, а втората в някои системи даже на три, а къснолатенският период (ЛТ Д) на три фази. През 1956 г. в монументалния си труд за културата на келтите в Средна Европа чехословашкият учен Я. Филип публикува нова хронологическа

система на латенската епоха, различна от всички направени дотогава. Повечето учени възприемат тази система, но от края на 60-те години започва остра критика срещу нея, която довежда до бавното завръщане към системата на П. Райнеке. В настоящия труд е използувана системата на П. Райнеке — В. Кремер.

Значително по-сложен е въпросът за абсолютната хронология на латенската култура. Началото на раннолатенския период (ЛТ А) е добре датирано благодарение на значителното количество етруски и гръцки импорти, откривани в латенските комплекси в средата на V в. пр.н.е. По същия начин е датиран и преходът между първата и втората фаза на този период, който се отнася към първата половина на IV в. пр.н.е. Най-голям проблем е уточняването на началото на среднолатенския период. Липсата на южните импорти в латенските комплекси във „варварска Европа“ затруднява много неговото уточняване. Последните проучвания на Ф. Ходсон и В. Кремер, които обърнаха внимание на латенските изделия от средния период, откривани в комплекси на елинистическата цивилизация, а също и материалите от Тракия и Панония, разгледани от автора на тази книга, позволяват началото на среднолатенския период да се отнесе около средата на III в. пр.н.е. Краят на този период и началото на къснолатенския са добре датирани и се отнасят към края на II в. пр.н.е.

МАТЕРИАЛНА КУЛТУРА

ГРАДОУСТРОЙСТВО И СЕЛИЩНА СИСТЕМА

Гръцкият историк Херодот, пишейки за келтите, съобщава името на един техен град — Пирене. Археологическите проучвания засега не потвърждават съществуването на келтски градове толкова рано.

В келтския свят урбанизацията започва да се развива значително по-късно — през II в. пр.н.е. През по-ранния период са съществували само укрепени селища, данни за които има още през VI в. пр.н.е. Твърде често те са били и седалища на келтските владетели. Някои от тях са с големи размери, като например Хойнебург, Мон Ласуа, Сален, Ашперг (карта III). Всички тези укрепления се намират по горните течения на реките Дунав, Рейн и Рона. От тези селища най-интересното и най-добре проучено е Хойнебург. То е разположено на малко възвишение на високия ляв бряг на Дунав (обр. 1). Укрепено е с крепостна стена, възстановявана четири пъти през VI–V в. пр.н.е В трите случая тя е била строена от дърво, камъни и пръст, т.е. по начин, който може да се приеме за първообраз на murus gallicus, характерен за келтските градове през II–I в. пр.н.е. (рис. 1). При последното преустройство на крепостната стена била използувана съвсем нова техника за крепостно строителство. На каменна основа, широка 3 м и висока 0,60 м, е издигната стена от кирпич с височина 4 м. Този тип градеж опасва най-леснодостъпната и уязвима страна, докато другите естествено по-добре защитени страни са градени по местната строителна техника. Крепостната стена от кирпич е укрепена допълнително от правоъгълни кули и е първият открит досега пример за толкова ранно и пряко влияние на средиземноморската култура в Централна Европа (рис. 2). Около нея са открити и девет могили с богати погребения от периода, синхронен на най-големия разцвет на живота в крепостта. Най-високата от могилите — Хохмихеле, е висока 13 м.

КАРТА III

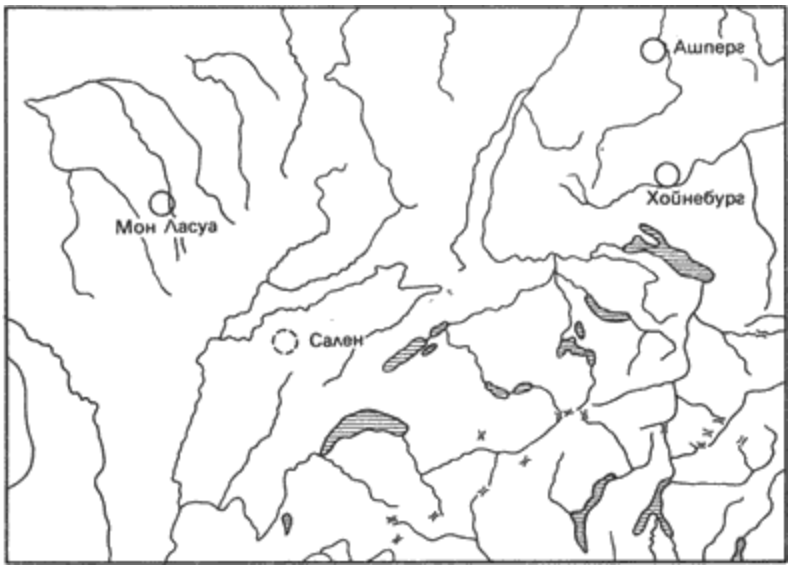

Карта III. Седалища на келтски владетели от VI–V в. пр.н.е.

С окончателното оформяне на латенската култура, което се извършва на границата на ЛТ А и ЛТ Б (т.е. началото на IV в. пр.н.е), селищата — седалища на владетели, били напуснати и за следващите 200 години науката не разполага със свидетелства за съществуването на подобни укрепени владетелски резиденции на нейната територия.

Заселилите се в средиземноморския свят келти възприели местната традиция в поселищната система и създали своите селища като нейни съставни части.

Нашествието на кимбрите в края на II в. пр.н.е. има решаващо значение за развитието на латенската култура. Като доминиращ народ във „варварска“ Европа келтите развивали своята култура в обстановка на мир и спокойствие. Те нямали стабилна фортификационна система и пред надвисналата военна заплаха се оказали неподготвени да посрещнат и устоят на външен натиск.

РИС. 1

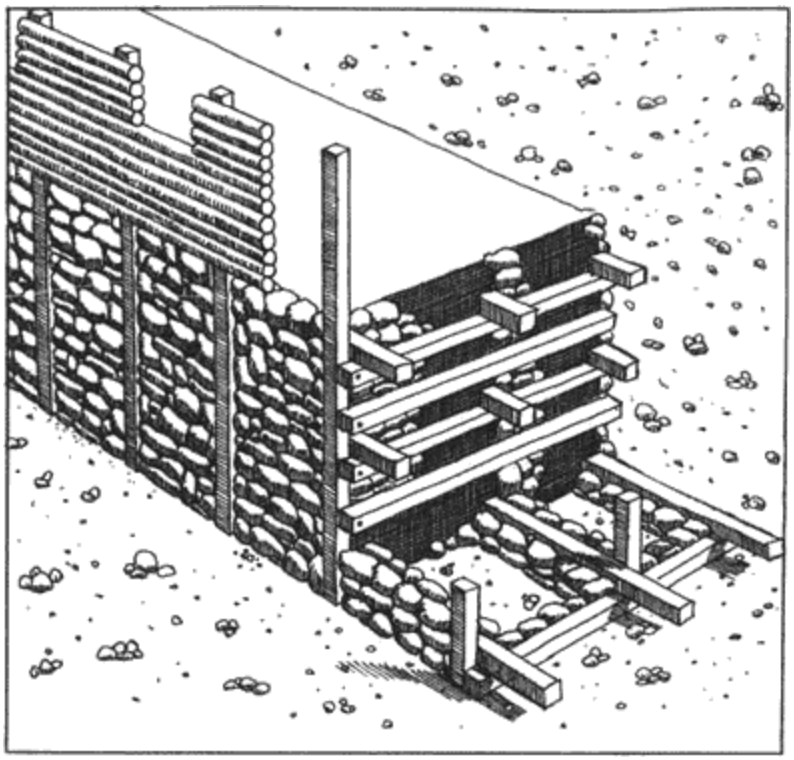

Рис. 1. Градежът на крепостната стена на Хойнебург (по Кимиг)

Ето защо нашествието на кимбрите ускорило процеса на формирането и укрепването на икономически, политически и културни центрове. Така се появяват първите градове в Европа — келтските опида (латинската дума oppidum, означаваща обитавано, укрепено място, е употребявана в келтоложката литература за обекти, които ще характеризираме по-долу).

Опида — това са примитивни градове, разположени покрай важни търговски пътища или близо до находища на полезни изкопаеми, като желязна руда, златоносен пясък, графит, сол и т.н. Това са икономически центрове, в които са съсредоточени различни производства на художествените занаяти, търговски центрове, вероятно тук е и седалището на гарнизоните, религиозните и административните институции на околността. На територията на едно племе има по няколко опида. В произведението на Цезар „Галската война“ има точни данни за броя на градовете „опида“, намиращи се в земите на хелветите. Приблизително на територия 60 хил. кв.км имало 12 града и 400 села. Едно от тези опида винаги е било седалище на племенния вожд.

РИС. 2

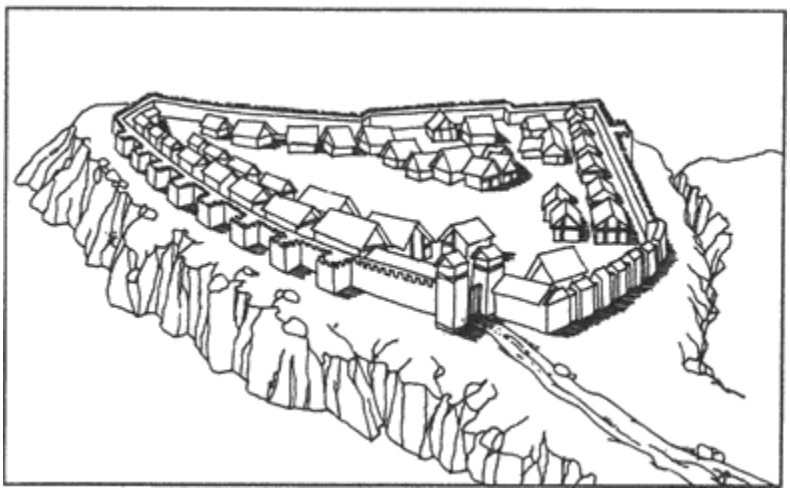

Рис. 2. Реконструкция на общ изглед на Хойнебург (по Кимиг)

Опида в своята планировка и конструкция представляват смесица от техническите традиции на келтската култура и влиянието на средиземноморския свят. Те се отличават с няколко характерни белега:

Разположени са на големи плата, върху възвишения, често естествено защитени. Укрепената площ е твърде голяма. Най-големият опидум се намира недалеч от селото Хайденграбен в Югозападна Германия и има площ 1500 ха (рис. 3). Със значителна площ са и опида при село Манхинг в Бавария (380 ха), Завист при село Збрацлав, недалеч от Прага (175 ха) и др. Средно площта на опида е от 90 до 150 ха. Срещат се също и опида с по-малка площ, като например Старе Храдиско при с. Мале Храдиско в Моравия (37 ха) — (рис. 4).

Най-често те са разделени на отделни укрепени квартали, всеки от които е с различно предназначение (седалище на владетеля, светилище, занаятчийски квартал и т.н.) — (рис. 5).

Важен фактор е съществуването на център на художествените и други занаяти, който стои в основата на богатството на опида.

Всички опида имат специфична укрепителна система: галийска стена, murus gallicus, откривана нееднократно по време на археологически разкопки и описана от Цезар така: „Подреждат се на земята прави дървени стълбове на разстояние две стъпки един от друг. Тези стълбове се връзват от вътрешната страна и се покриват с дебел пласт земя. Разстоянието между стълбовете се запълва отпред с големи камъни. След подреждането на този пласт отгоре се строи следващия пласт по принципа на предишния. Това се повтаря, докато се постигне

исканата височина на стената“ (рис. 6). Цезар харесал тази конструкция, оценявайки както функционалността ѝ, така и нейния естетичен вид — главно портите със застъпващите се крила и укрепени кули.

РИС. 3

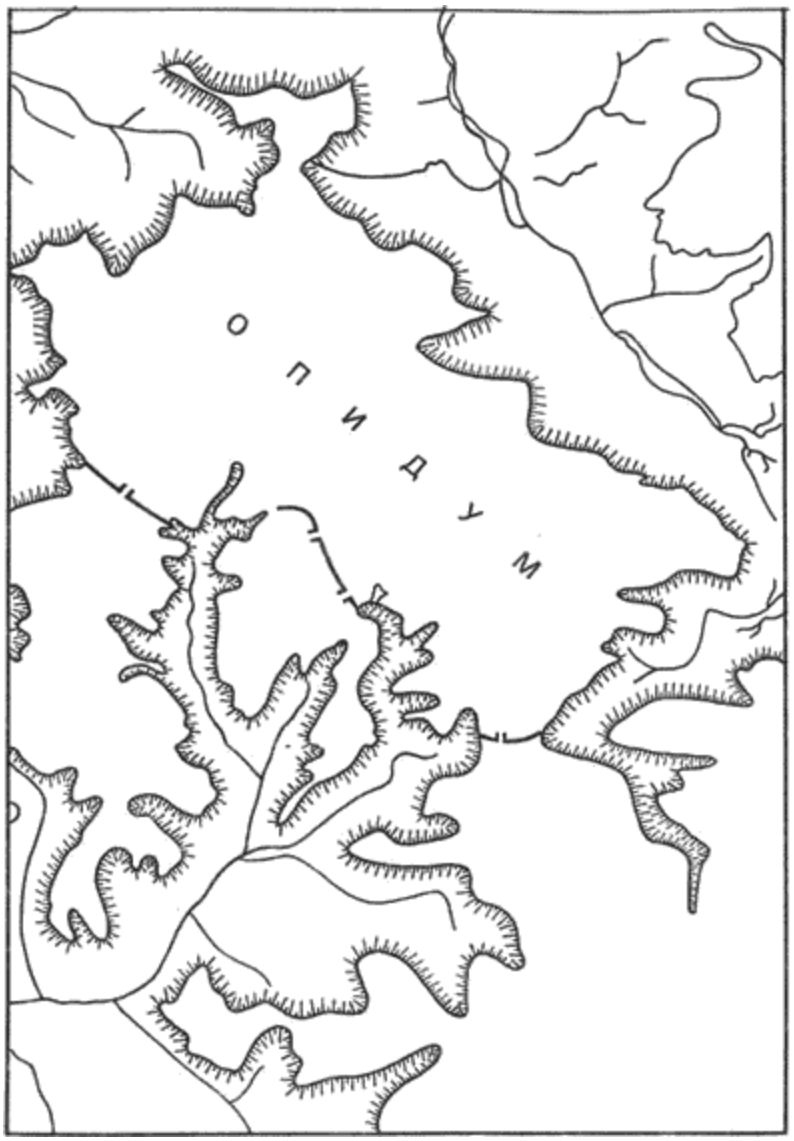

Рис. 3. Разположение на Хайденграбен (по Фишер)

РИС. 4

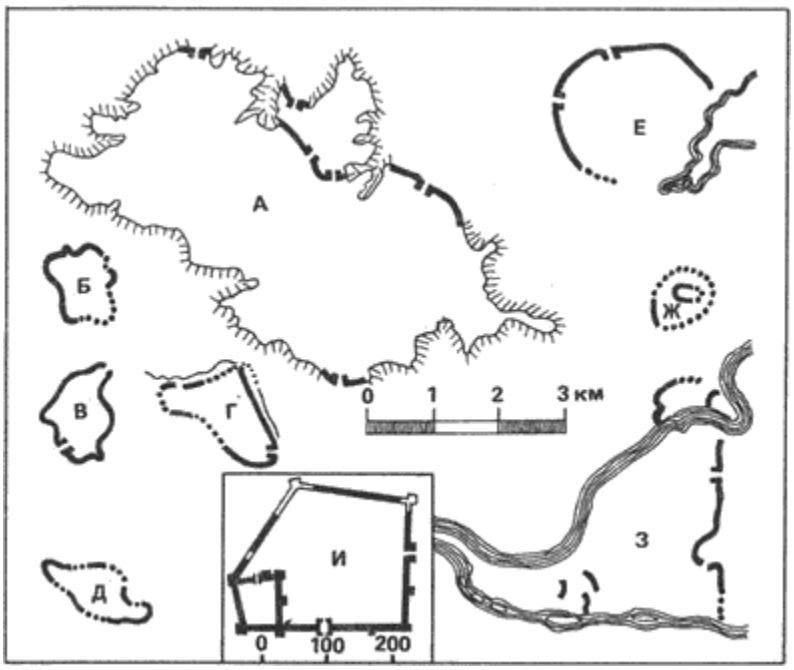

Рис. 4. Сравнение на големината на опида. а — Хайденграбен; б — Хоубирг; в — Бибракт; г — Финстерлор; д — Алезия; е — Манхинг; ж — Щафелберг; з — Кенхаим; и — Севтополис (по Фишер)

Подобно на други народи от „варварска“ Европа голяма част от галите живеели главно по селата. Къщите били построени от дървени стволове, покрити със слама. Цезар, *Тацит*, *Страбон* и *Плиний* подчертават, че жилищата на всички келтски племена са подобни. Археологическите проучвания потвърждават това сведение. Като правило те имат правоъгълен план, често са вкопани в земята до 0,5 м. По средата на жилището са разположени два стълба, носещи покривната конструкция. Средната дължина на тези жилища е между 5 и 7 м.

РИС. 5

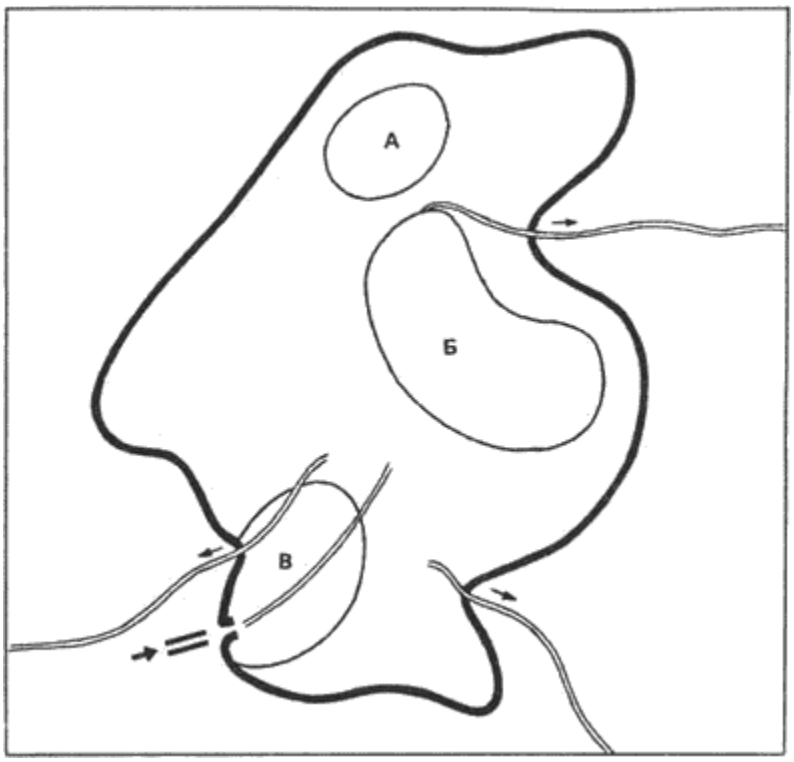

Рис. 5. План на Бибракт с обозначение на кварталите. а — светилище; б — седалище на владетеля; в — занаятчийски квартал (по Дешелет)

В развитието на латенската култура през късната фаза се появяват къщи с каменна основа — най-напред в южните райони на Галия, в Келтоиберия. Някои от тези постройки имат значителни размери, достигайки дължина до 15 м и ширина 4 м. Често имат глинени подове и по-рядко каменни. Стените продължават да се строят от дървени стълбове. Новост е затварянето на вратата с железни ключове.

Къщите са най-разнообразни по план. Най-често срещаните къщи са с едно помещение, но се срещат и с две и повече. Огнището е разположено във вътрешността на различни места (в центъра или в ъгъла).

Келтите от островите често строят кръгли къщи, но този тип постройки се срещат рядко на континента и в повечето случаи се касае за стопански постройки.

РИС. 6

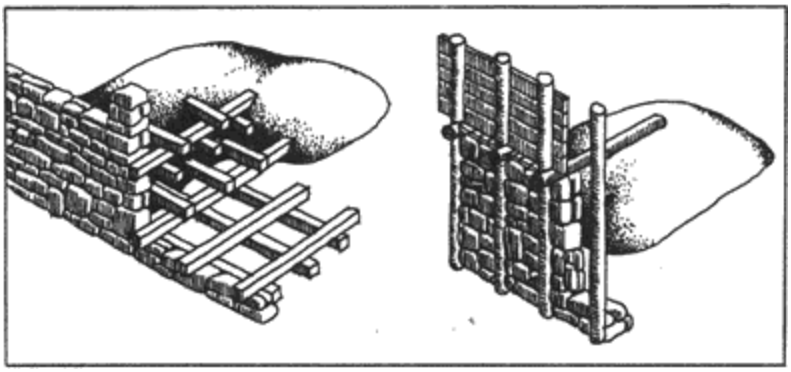

Рис. 6. Конструкция на мурус галикус (по Дешелет)

Освен споменатите видове селища в келтския свят се срещат както обикновени крепости, така и единични стопанства. Цезар изтъква, че единичните стопанства са много характерни за Галия.

ЗЕМЕДЕЛИЕ И СКОТОВЪДСТВО

Основни поминъци в келтския свят били земеделието и скотовъдството. Най-популярни от отглежданите култури били житните растения (пшеница, ръж, овес, ечемик), а по-малко коноп, лен, лук, зеленчуци и др. Зърното се използувало за храна, а сламата за строителен материал. Зърното се складирало в специални ями, изкопани в земята покрай жилището. Единствено келто-лигурите използували каменни питоси. Келтите приели от средиземноморската цивилизация мелничното колело, което разпространили в цяла Европа. Те въвели за обработването на земята ралото с железен палешник и изобретили плуга.

Скотовъдството заемало важно място в стопанския живог на келтите, а при някои племена — хелвети, секвани, било водещ отрасъл. Отглеждали са свине, едър рогат добитък, кози, овце, коне, гъски и др. Ловът подпомагал скотовъдството и често се намират кости на диви животни при разкопки на келтски поселения.

Основна форма на собственост върху земята в келтското общество била племенната собственост, като това се запазвало и при новозавладените територии. В рамките на племето земята се разделяла между отделните родове, но част от нея си оставала общоплеменна собственост. За граници между племената били поставяни необработвани пояси, най-често гори.

РИС. 7

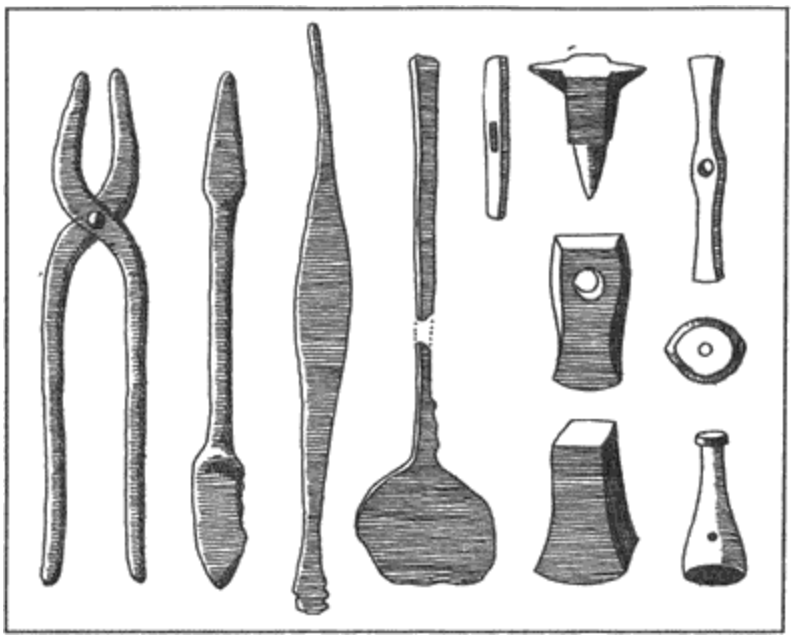

Рис. 7. Оръдия на труда, свързани с металопроизводство (по Сабо)

МЕТАЛООБРАБОТВАНЕ И ЗАНАЯТИ

Металодобивът и металообработката били важни отрасли в келтския стопански живот. Келтите добивали различни метали и други полезни изкопаеми: желязо, мед, злато, сребро, калай, сапропелит, и то в подземни мини. Те били известни като отлични миньори. По време на тяхната експанзия ясно се забелязва определена насоченост към металодобивните райони.

Обработката на металните руди и на самите метали била на високо ниво. В тази област били използувани всички най-високи постижения на гръцката цивилизация. В погребенията и сред материалите, намирани в селищата, се срещат разнообразни предмети, свързани с металообработването, като пили, рашпили[1], брадви, клеши, длета, чукове и чукчета за поставяне на нитове, ножчета и др. (рис. 7).

Келтите използували всички известни дотогава техники за обработване на метали — отливане, рязане, ковене, изтегляне, гравиране, поставяне на нитове, заваряване, подгряване, закаляване, производство на стомана и др. Калайдисването според Плиний било келтско изобретение. Често се среща покриване и инкрустиране на метални предмети с емайл, а също и с корал. Може да се предположи, че още в халщатската култура съществували центрове, специализирани в добива на руди и обработка на метали.

РИС. 8

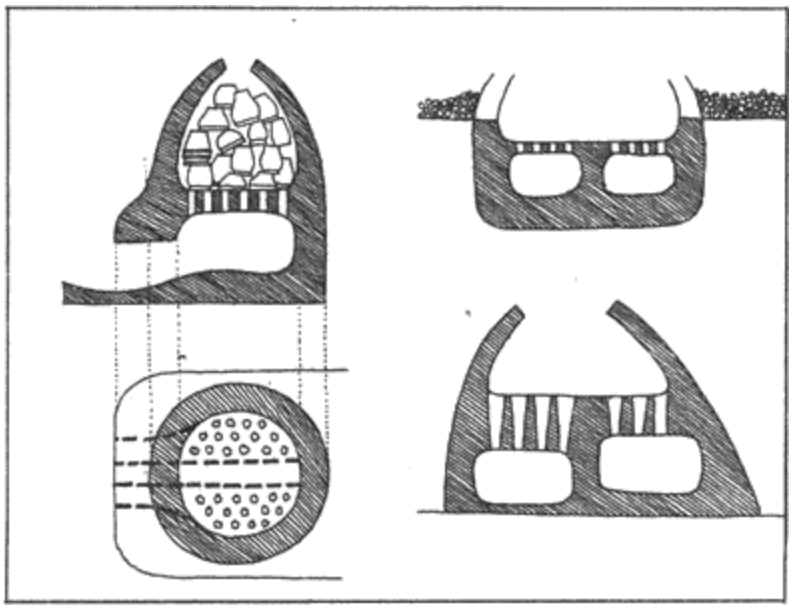

Рис. 8. Латенски пещи за керамика от Централна Европа

През латенската епоха металообработката вече била тясно специализирано производство. Същото се отнася и за другите производства — на предмети от глина, кожа, камък, кост и др. Това най-добре се установява от откритите и проучени в опида работилници.

Специално внимание трябва да се отдели на грънчарството. Келтите в V–IV в. пр.н.е. вече произвеждали съдове на грънчарско колело главно сива керамика (рис. 8). През II в. пр. н.е. се развила гъста мрежа от центрове на грънчарското производство, като на някои места това били специални колонии-селища като например в Шаровци (Чехословакия).

Келтите приложили възприетите техники и технологии от средиземноморската цивилизация в своята култура, променяйки ги съобразно своите нужди, според традициите си. Често те развивали някои заемки, като използували нови техники (калайдисването) и създавали нови изделия (плуга).

---

[1] Пили с големи насечки. — Бел. elemagan ↑

ТЪРГОВИЯ

Началото на вътрешната търговия в келтските земи трябва да се търси много преди латенската епоха, още с първите стъпки на етническото им формиране. Търговията се развивала, първоначално използувайки метални слитъци като обединена форма за заплащане през бронзовата епоха. Това е процес, характерен за тази епоха в целия „варварски“ свят, а не само за келтите (или по-точно за протокелтите). Тази форма на заплащане се задържа дълго в обмена между келтите, тъй като се откриват слитъци от чисто желязо и през латенската епоха, употребявани вероятно все още като парична форма.

В античната литература информацията, отнасяща се до вътрешната търговия, е твърде недостатъчна. Цезар пише, че венетите от Северна Галия били единствени посредници между Галия и Британските острови. Разпространението в различни точки на Келтика на подобни или еднакви произведения свидетелствува, че връзките между келтските племена, разселили се на територии, отдалечени една от друга, били много тесни. Търговските връзки се осъществявали както от търговци, така и от отделни пратеници, поддържащи контактите между племената в родината и със заселилите се в нови земи.

Този интензивен обмен, развит на заетата от келтските племена голяма територия в периода на тяхната експанзия, е бил причина да се почувствува нужда от въвеждане на по-достъпна форма на заплащане на търговските операции. Парите били добре познати на келтските племена още от началото на IV в. пр.н.е., когато те нахлули в Италия за пръв път. Естествено келтите, живеещи на територията на средиземноморската цивилизация, употребявали парите със заселването си по тези места. Но във „варварската“ част на Келтика започнали да секат монети от началото на големия икономически разцвет на процеса на интеграция между новозаетите големи територии. Първообрази на златните келтски монети са типовете монети от средиземноморския свят. За Централна Европа това били златните статери и сребърните тетрадрахми на Филип II, Александър Велики, Антигон Гонат и монети, сечени от градовете Лариса,

Бизантион и остров Тасос. В западната част на Келтика освен монетните типове на македонските владетели силно влияние оказвали и типовете на Тарент, Месалия и на римската република (обр. 2).

Монетосеченето се развивало бързо през II в. пр.н.е. паралелно с големия икономически разцвет на келтското общество. Типовете келтски монети са най-различни и докато в началото те почти точно възпроизвеждат облика на първообразите, впоследствие ставали все по-схематични и се въвеждали нови, типично латенски елементи в изображенията. През I в. пр.н.е. в Галия се появили много монетарници. Може да се каже, че монети сечел всеки владетел, а и някои от по-големите градове.

В Централна Европа келтското монетосечене западнало през втората половина на I в. пр.н.е., когато цъфтящата до този момент латенска икономика била разклатена от нашествията на даките и германите и келтите били постепенно изтласкани от Трансилвания, долината на Дунав и Словакия. В Западна и Централна Келтика монетосеченето се развивало до по-късно, докато и тук живеещите племена попаднали под ударите на римските легиони и германските нашественици. Латенската култура и икономическа структура започнала да се разпада, а самите келти били или подчинени от римляните, или изтласкани, асимилирани и покорени от германите.

Външните търговски контакти на келтските племена имат също много далечна история. По всяка вероятност те се развивали успоредно с въвличането на „варварска“ Европа в икономическия живот на средиземноморския свят през II хил. пр.н.е. Тогава се усилили и връзките между Севера и Юга. За това свидетелстват редица изделия, носещи белезите на източносредиземноморската култура. Този процес се усилва след етническите движения на прелома между II–I хил. пр.н.е., когато народите от източните части на Централна Европа се разселват по басейна на Източното Средиземноморие. По това време минералите от Централна Европа бързо намират пазар на Юг. От тази епоха е големият разцвет на селището при Халщат, което е било заселено от келти. Благодарение на солните мини в близост до селището местното население поддържало тесни контакти с Италия и Гърция. Същото важи и за келтските владетели на земите по горното течение на Рейн, Дунав и Рона, както и днешна Чехия.

Тези контакти не се прекъсват и през латенската епоха. В резултат на териториалното разширение на келтската диаспора те се засилват и стабилизират. Докато до V в. пр.н.е. основна роля в търговските контакти между Юга и келтските земи играе Италия, то през следващите години се намират импорти и от Македония, Гърция, гръцките колонии по Иберийския полуостров, Северна Африка и т.н. Смело може да се твърди, че през елинистическата епоха келтите са били активен елемент (имат се пред вид „варварските“ келти) на елинистическото войне.

Освен търговските контакти важна роля в обмена между средиземноморската цивилизация и континенталните келти играели и галските наемници, които служат при елинистическите и други армии през втората четвърт на IV в. пр.н.е. Те спомагат за импорта на монети, скъпоценности и други предмети.

В „Галската война“ Цезар отбелязва интересен факт. В I в. пр.н.е. Галия била обслужвана изключително от римски търговци, които живеели в отделни квартали на галските градове и държали в ръцете цялата външна търговия. Подобно твърдение изглежда твърде невероятно. Допуска се, че е имало също и келтски търговци, поддържащи контакти с Гърция, Италия, Мала Азия и други райони на Юга.

Въпросът за пътищата в настоящото изследване няма да бъде разглеждан, тъй като той е твърде обширен, необходимо е да се отбележи, че келтите по време на своята експанзия, а и по-късно следват традиционните пътища и това е напълно естествено. Още повече, че те винаги се стремят да използват най-леснодостъпните и удобни за преминаване трасета.

ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА КЕЛТСКИТЕ ЗАНАЯТИ

Украшения. Тяхното разпространение и динамично развитие потвърждава мнението на античните автори за пристрастието на келтите към украшенията (*Тит Ливий*, *Диодор*, *Страбон* и др.).

В латенския свят най-популярен вид украшения са били *фибулите* — античните безопасни игли. Те изпълнявали на първо място функционална роля, т.е. прикрепяли отделни части на дрехите, защото келтите не употребявали копчета. Тяхното предназначение като украшение било не по-маловажно, за което свидетелстват богатата им украса и голямото разнообразие на форми. Забелязва се и разлика във фибулите, употребявани от различните полове. Мъжете носят главно железни фибули, и го най-често две или четири, докато фибулите, използувани от жените, са далеч по-разнообразни. Те носят бронзови, а по-рядко и сребърни и техният брой е значително по-голям, средно между четири и осем. Но в някои погребения има по двадесет и повече фибули, носени от една жена.

Латенската фибула се развивала от появилата се през последната фаза на халщатската култура чертозка фибула. Латенските фибули обикновено са направени от тел с различно сечение, многократно усукана, а също и със сплесната или издута централна част, т.е. лък (рис. 9). Фибулата се състои от три части.

Спиралата, винаги билатерална, е с различен брой намотки. Най-ранните имат средно по четири намотки, а през следващите фази се установява традицията на спиралите от шест намотки. Но този принцип не е стриктно спазван и винаги се срещат фибули с по-малко или повече намотки. Във втората фаза на среднолатенската епоха се появяват фибули с голям брой намотки (тип Орнавасо), които в същност възраждат традицията на къснохалщатската култура, но те бързо изчезват през къснолатенския период и продължават да доминират спиралите с малък брой намотки — до осем.

Лъкът, който съставя централната част на фибулата, е винаги извит нагоре, в различните периоди дъгата е по-голяма или по-малка, а и дължината му варира. Обаче хронологическа определеност не може да се конкретизира. Наред с късите и силно извити лъкове се срещат и

фибули с дълги и ниски лъкове. Лъкът преминава в краче, което в същност е определящият признак за хронологическото разделение на латенските фибули.

Крачето е продължение на иглодържателя. През раннолатенската епоха той е изтеглен вертикално нагоре, после завива към лъка и се издължава, като често е украсен с пластични топки, дискове и др. Във втората фаза на раннолатенската епоха (ЛТ $Б_2$) започва украсяването му с големи топки, които много го утежняват. Това довежда до свързването на крачето с лъка в периода на прехода между ранно- и среднолатенската епоха. Последвало украсяването му по най-изкусен начин и удължаването му в много случаи. В къснолатенския период крачето намалява и се превръща в рамка (често правоъгълна), намираща се над иглодържателя. Тази рамка през римската епоха се запълва.

РИС. 9

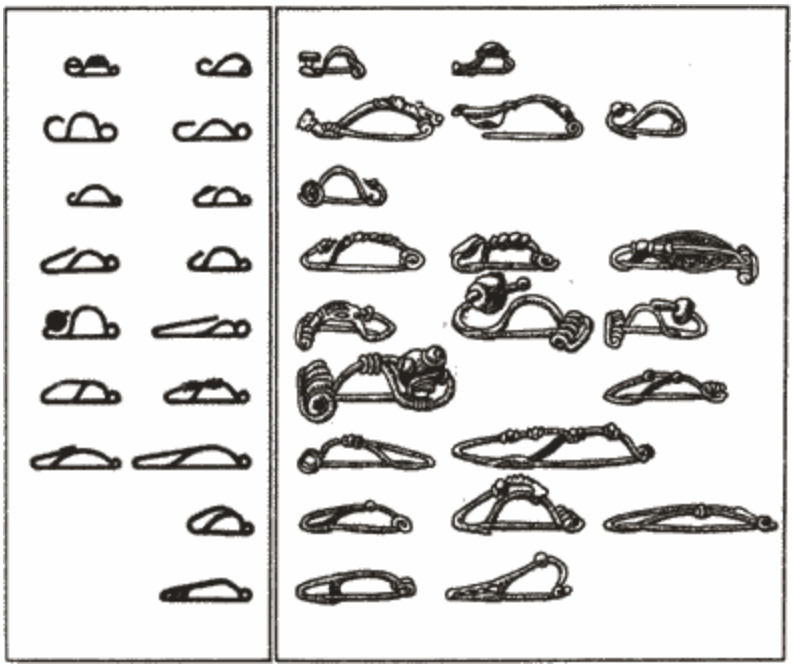

Рис. 9. Развитие на фибулите в латенския свят

Латенските фибули са украсявани по най-различен начин. Лъкът е профилиран, апликиран с филигран, украсяван с врязан или щемпелуван орнамент, инкрустиран с други метали и най-различни мотиви. От момента на сливане на крачето с лъка украсата се

премества върху крачето, а лъкът най-често е гладък. В по-ранния период крачето е било профилирано или украсено с пластични топки; по-късно се появяват по-големи дискове с инкрустация от емайл или корал, а през среднолатенския период разнообразието става още по-голямо. Срещат се топки, ажурни лъкове с филигранни мотиви, дискове. През къснолатенския период украсата по фибулите намалява, като остава пластична или врязана.

Представената по-горе кратка характеристика на латенските фибули не е в състояние да предаде достатъчно точно разнообразието на типовете фибули, използувани от келтите през този период. Трябва да се подчертае, че тяхното производство е било стриктно подчинено на общоприетите норми, разгледани по-горе.

Подобно на фибулите в келтското общество жените и мъжете носели *торкви*. Торквите са символичен келтски накит през латенската епоха. Те се появяват от самото начало на латенската култура и продължават развитието на местните форми от халщатската епоха. По археологически път те са доказани само в женските погребения, но иконографските паметници показват, че те били носени в същата степен и от мъжете. Вероятно те са символ на наследствеността и поради това не ги намираме в мъжките погребения. Античните автори подчертават значението, което келтите отдавали на торквите. Тит Ливий съобщава, че римската република нееднократно подарявала торкви на келтските владетели при различни мисии, а според *Флор* римският пълководец след победата си над предалпийските келти подарил на сената голяма торква, направена от плячкосано злато.

Торквите имат сравнително проста конструкция и са украсявани при съединението на краищата, по-рядко на срещуположната страна или на няколко места. Те са направени от куха или плътна метална пръчка, винаги с кръгло сечение, отворена или затворена. Украсата е най-различна. Едни от най-типичните латенски торкви са украсени в двата края с печатообразни кръгове. Самите торкви са от бронз или от злато (обр. 3).

Гривните са значително по-разнообразни като украса и форма. Те биват също отворени или затворени (обр. 4). Направени са от кръгли, полукръгли или плоски ленти. Срещат се и кухи гривни. Някои от тях са изплетени от тънка тел. Украсени са с пластични издатъци, врязани линии по дължина, инкрустации, щемпелувани орнаменти,

удебелявания и др. В раннолатенския период краищата на гривните често завършват и с печатообразни кръгове.

През втората фаза на раннолатенския период (ЛТ $Б_2$) се появяват гривни, направени от нова суровина — от сапропелит (вид чисти въглища). Те се разпространяват из цялата територия на латенската култура, а един от големите центрове на тяхното производство е била днешна Чехия. Те са с кръгло, полукръгло или многоъгълно сечение, като някои са украсявани с надлъжни жлебове. В някои случаи вътре се намира желязна тел, играеща роля на ядро; други сапропелитни гривни са покрити с бронзови или златни пластинки. Двете отделени части на гривните са били свързвани чрез железни или бронзови нитове. Този накит, както и другите са носени главно от жени. През късполатенския период гривни от тази материя вече не се произвеждат.

Среднолатенският период обогатява накитите с нов вид гривни, направени от стъкло (обр. 6). Най-често срещани са тъмносините стъклени гривни, но гамата от цветовете стига до жълтеникавокафяво. Повърхността им е гладка. Украсата е от няколко надлъжни пластични ребра или къси напречни пластични издатъци, с гъсти, малки кръгли топки. Често те са и допълнително инкрустирани с бяла или жълта паста в различни мотиви. Откриват се главно в женски погребения и продължават да се произвеждат и употребяват до края на латенската култура.

Подобна форма, както на някои метални гривни, имат и *пръстените*.

От стъкло са произвеждани и *мъниста* с различна форма и украса (обр. 5), но най-характерни за латенската култура са мънистата със значителна големина — до няколко сантиметра височина. Украсата им е най-често изображение на човешка глава (значението на човешката глава в келтската религия и изкуство ще изясним по-късно) от паста в друг цвят (обр. 7). В латенската култура са употребявани също така и огърлици от мъниста, изработени от злато, сребро, бронз, кехлибар, кост и т.н.

Предмети, подобни на гривните и торквите, са *кръговете*, носени на краката. Те имат специфична форма и се появяват през среднолатенския период. По-рано в погребенията се срещат също украшения за глезените от типа на употребяваните гривни. От ЛТ Ц започват да се произвеждат кръгове, съставени от три, четири, осем и

т.н. кухи полусфери, свързани помежду си (обр. 8). Те винаги са отворени и се закопчават с нитче.

Типично латенско украшение са металните *колани-верижки*, които се появяват в късната фаза на раннолатенския период (ЛТ $Б_2$) и през следващите векове бързо се развиват (обр. 9). И те са носени от мъже и жени, обаче с разлика във вида и формата.

Женските колани-верижки са винаги направени от бронз и са няколко вида. Направени са от: правоъгълни или продълговати звена, свързани с големи халки; звена, оформени от две малки верижки с формата на осморки; звена, свързани със скобички. Те са винаги богато украсени с най-различни орнаменти, изпълнени с най-различна техника, включително и инкрустации от емайл, корал; завършват с токи с различна форма: кръгли (украсени с глава на животно), продълговата, във форма на палмета (често украсени с емайл), правоъгълна рамка и т.н.

Мъжките колани-верижки за разлика от женските не се употребяват само за украса, а имат определена функция — на тях окачвали мечовете. По тази причина те не са толкова украсени и са значително по-еднообразни. Мъжките колани-верижки най-често се състоят от две части — едната с дължина около 50 см, а другата — около 10 см, и са направени от няколко заплетени тела, след това сплеснати. През първата фаза на раннолатенския период (ЛТ $Ц_1$) са употребявани пояси, украсени с щамповани кръгчета, които се откриват в гробовете на воините от това време. Поради това в археологическата литература често се среща терминът „хоризонт на пояси-верижки с щемпелуван орнамент“. Те изчезват през ЛТ $Ц_2$. В мъжките погребения също се срещат и пояси-верижки със звена във формата на осморки.

Въоръжение. Подобно на накитите и тук келтите проявяват голяма изобретателност и редица произведения представляват нови видове, в които могат да се намерят заемки от най-различни култури.

Основно нападателно въоръжение на келтите през латенската епоха е бил *мечът* (рис. 10). Латенският меч представлява по-нататъшно развитие на къснохалщатските къси ками. Той е двуостър, с дръжка, направена от дървени, костни или рогови пластинки,

прикрепени към метална сърцевина. Бил е носен в метални, по-рядко в кожени ножници. Засега археологическият материал не дава никакви данни за съществуването на дълги дървени ножници. Ножницата с меча е била прикачвана посредством халкички към коланите-верижки или към кожените пояси. Той винаги е бил носен от дясната страна. Това подчертават античните автори (*Апиан*, *Тит Ливий*, *Страбон*), за това свидетелстват и иконографските изображения.

Латенските мечове се развиват с тенденция към увеличаване на размерите. Най-ранните мечове имат средна дължина около 0,60 м, а най-късните са по-дълги от 1 м. Съответно на дължината се увеличава и ширината на острието — от средно 4 см при ранните до 6 см при късните. Променят се и различни елементи в конструкцията на меча, като върхът на острието, който в началото е много остър и има форма на буквата V, с развитието на латенската култура постепенно се закръгля — къснолатенските мечове са с почти правоъгълен връх. Острието се усилва с пластични ребра, появили се едновременно с тенденцията към увеличаване на неговата ширина. През среднолатенския период мечът има вече в много случаи ясно изразено ребро, а в по-ранните периоди това е било само едно удебеляване в средата по протежението на острието. През къснолатенския период често се срещат до три ребра по протежение на острието. За предназначението и необходимостта от тези ребра говорят и античните автори (*Полибий*, Плутарх, *Полиен*) — по време на бой след силен удар мечовете се прегъвали и войниците били принуждавани често да ги изправят с крак, а така ребрата стабилизирали острието. Латенските мечове са били с предназначение за бой от разстояние, за сечене, а не за мушкане.

Горният край на острието, където той преминава в сърцевина на дръжката, в ранните мечове е с неправилна форма, а при среднолатенските е изрязан правилно във формата на камбана. За тази част през този период се появява и камбановидният предпазител. При къснолатенските мечове тези предпазители са почти правоъгълни.

Трябва да се подчертае, че развитието на формата на латенските мечове има много общи и често срещащи се различни комбинации, при които може да се съчетават късната форма на окончание на меча с по-ранната на горната му част. Това показва, че оръжейните майстори не са спазвали стриктно така очертаните тенденции, а произволно са

комбинирали по-ранни с по-късни елементи. Следователно в някои случаи мечовете не могат да бъдат основен хронологически критерий.

Значително по-точен и по-достоверен детерминант за хронологията на мечовете е тяхната *ножница*. Тя била направена от желязна или бронзова пластина. Те винаги били от две части, кои го са свързвани по два начина: долната част е по-широка и нейните извити нагоре краища захващат горната половина, или от двете страни се намират тесни метални ленти, които прихващат пластинките. Долният край на ножницата на раннолатенските мечове е специално украсяван с отделна апликация, най-често кръгла, която при среднолатенските ножници става по-продълговата. През къснолатенския период тя остава само като допълнително укрепване на долната част на ножницата. В горния край, от вътрешната страна, се намира тясна метална лента, издадена в средата, благодарение на която ножницата е била окачвана на пояса. След раннолатенския период, през който тази лента е много проста и най-често правоъгълна, нейната форма се усложнява и краищата ѝ са оформени по най-различен начин. От външната страна, а по-рядко и от вътрешната ножницата била украсявана с врязан орнамент, появил се през втората фаза на раннолатенския период (рис. 11). Най-ранните мотиви са по-опростени (зооморфни и по-рядко растителни), най-често са разположени само в горната част. През среднолатенския период се разпространяват нови растителни мотиви. Украсените ножници са най-популярни в Долна Панония. Този обичай е възприет и от алпийските келти, от племената в Галия, откъдето преминава и на Британските острови. Някои ножници са украсявани и по-рано с щамповани кръгчета.

РИС. 10

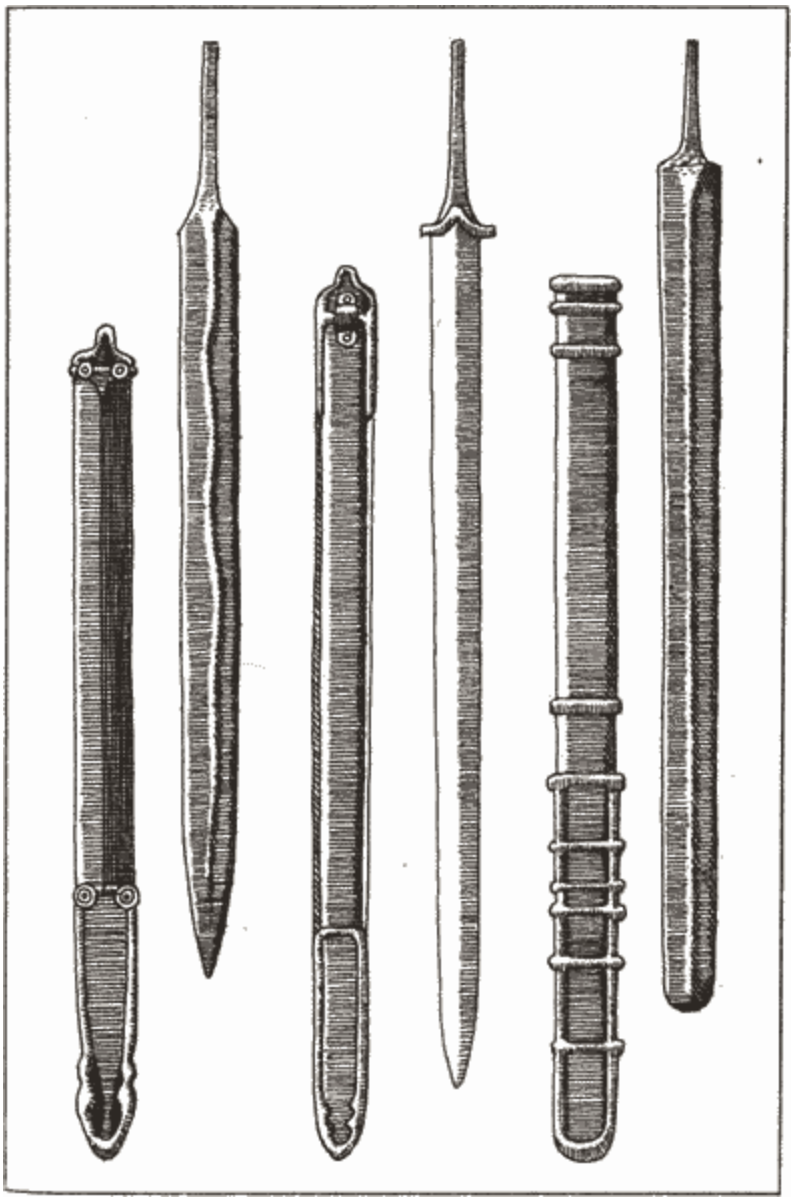

Рис. 10. Развитие на латенските мечове и ножници

РИС. 11

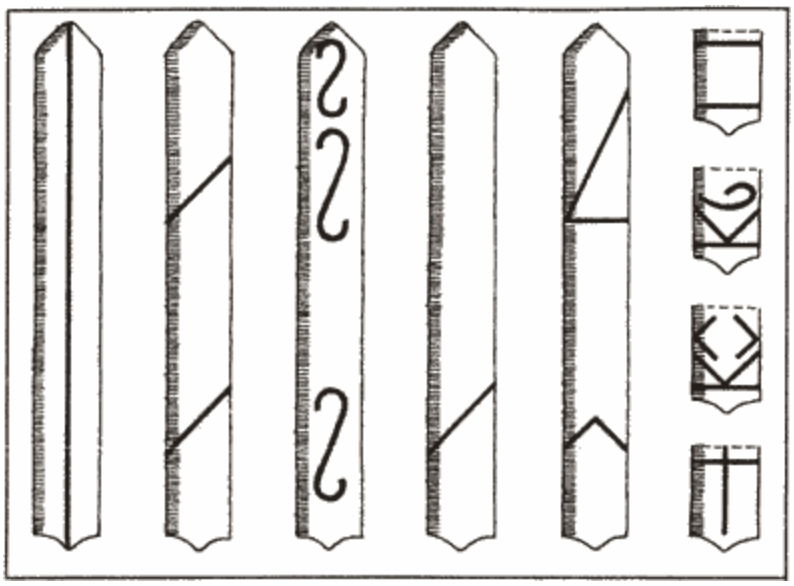

Рис. 11. Разположение на орнаменталните мотиви върху ножници (по Дювал)

В последните години на I в. пр.н.е. се появяват ножници, украсени с мрежеста апликация, които се произвеждат и през римския период.

РИС. 12

Рис. 12. Бойни ножове (по Дешелет)

Значително по-рядко келтските воини употребявали *бойните ножове* (рис. 12), които в редки случаи заместват мечовете. Бойните ножове най-често присъствуват във въоръжението едновременно с тях. Те също продължават старата халщатска традиция. През раннолатенския период те се срещат много рядко и сред археологическия материал, но ножовете, откривани в комплексите от ЛТ Ц, продължават тенденциите на развитие на по-старите. Дължината им е средно между 40–50 см. Острието е с триъгълна форма, с вътрешна изпъкнала режеща страна, а външната е тъпа, най-често дъговидно изразена.

Острието е най-широко в основата си, около 10 см, която постепенно преминава в метална дръжка, а при по-късните екземпляри е леко извита. Краят на дръжката често е украсен с метална топка, халкичка и др.

Най-голямо разнообразие в латенския тип въоръжение има при *копията*. В археологическия материал са запазени метални части, т.е.

върховете на копията и обковките по долната част на дървената дръжка. Копията се различават по отношение на дължината си, а оттам и по предназначение, както и по формата на металната част (рис. 13). Дължината на копията варира от 1,5 м до 3 м. По-малките са употребявани за хвърляне, докато по-големите са за борба отблизо. Античните автори дават най-различни названия на келтските копия — гезум, катея, саунион и т.н., — всяко от които е било употребявано за определен вид бой. Имената на някои племена произлизат от името на копието, с което те били въоръжени (напр. племето гезати). Естествено е, че при това богатство на видовете копия ще бъдат разнообразни по форма и техните върхове. Досега не е разработена подробна класификация и хронологично подреждане на латенските върхове за копия, но между тях има няколко основни типа, всеки от които е с много варианти. Това са върхове с широко острие, пластично ребро по средата, наподобяващо лист; тясно, триъгълно или ромбовидно острие с голямо ребро по средата; широко острие, изрязано във формата на пламък, и др. Обковките на долната част по дървената дръжка са по-еднообразни и се разделят на два основни вида — с втулка и с шип за забождане в дървото.

Освен това най-популярно нападателно въоръжение келтите употребявали също *лъкове, стрели* и *бойни брадви*. Върхове за стрели в археологическия материал се срещат рядко. На територията на латенската култура(освен нейните периферни райони, където има влияние на други култури и традиции) в погребенията на войни никога не са намирани стрели и брадви. За това, че келтите ги използват в бой, ни съобщава Цезар.

Защитното въоръжение е значително по-еднообразно. В масова употреба е единствено *щитът*. Той е направен от дървени дъски, дебели в централната част от 0,3 до 0,6 см, удебеляващи се към периферията до 1 или 2 см (рис. 14). Щитът е бил правен от две или три дъски. По средата минава централно, също дървено и с продълговата форма пластично ребро (размери — 3 см ширина, а в средата около 10 см), което подсилвало повърхността на щита. Последният често е бил покрит с кожа, а в много редки случаи и с метален лист. От втората фаза на раннолатенската епоха върху повърхността на щита се появяват и метални апликации. Те са няколко вида: метално укрепване на ръба; умбо, което покрива централната

част; апликации по повърхността. Металното укрепване на ръба е направено от тясна желязна или бронзова лента, която го покрива от двете страни и е прикрепена към щита.

Върху централната част на пластичното ребро на щита от ЛТ $Б_2$ келтите започнали да слагат метални апликации, които се наричат умбо (от лат. umbo — изпъкналост) — (рис. 15). Те се делят на три основни вида: 1 Двуделни, с правоъгълна или продълговата форма, често свързани с дъговидно извита тясна метална лента. 2. Лентести, с изпъкналост по средата и с плоскости от двете страни за укрепване на умбото към щита. Те имат най-различна форма — правоъгълна, трапецовидна, заоблена, издължена, триъгълна и т.н. Изпъкналата част също променя своята форма, като минава от правоъгълна през заоблена до кръгла. 3. Последният тип умбо е кръгъл. При него изчезва дървеното умбо-подложка. Централната част на щита при този тип е укрепена единствено от металното умбо. Самото то има бряг, посредством който се прикрепва към щита. Хронологията на тези видове е различна: в ЛТ $Б_2$ се среща главно двуделният тип, в ЛТ Ц — лентестият, а в ЛТ Д — кръглият.

РИС. 13

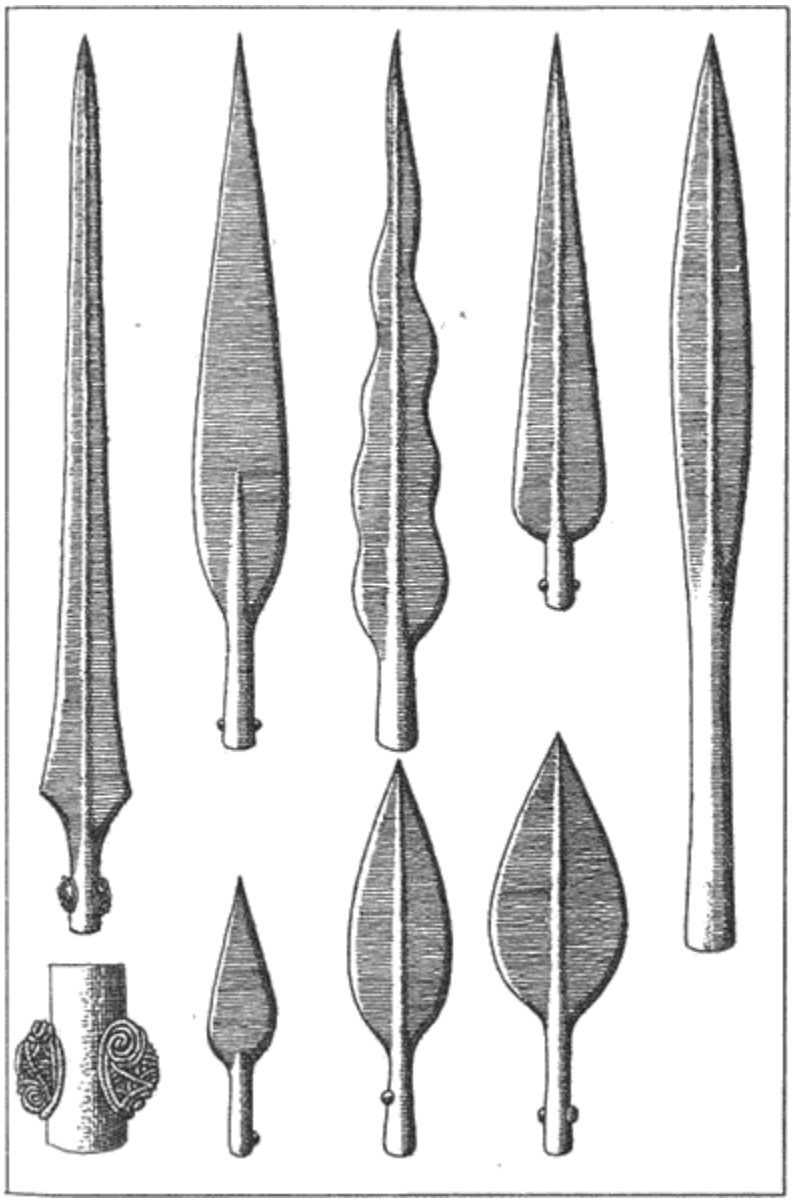

Рис. 13. Върхове за копия

РИС. 14

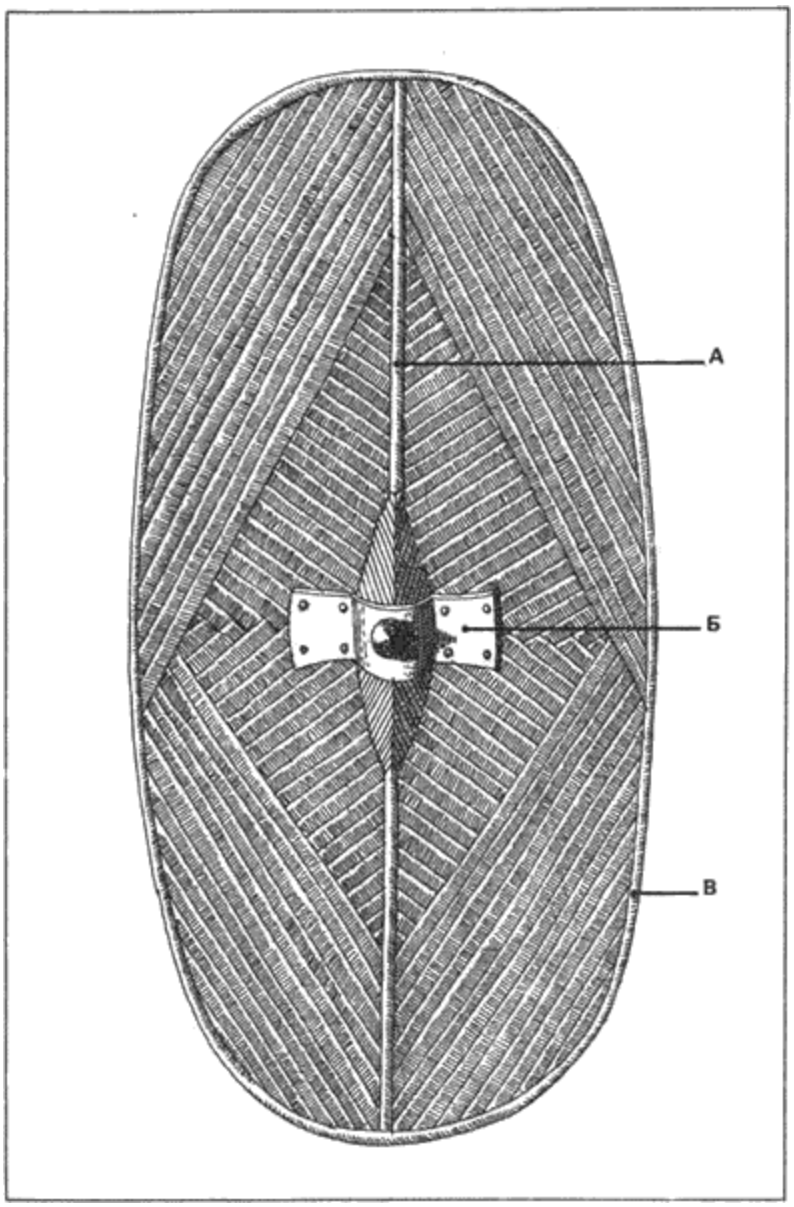

Рис. 14. Щит с метални части. А — централно ребро; Б — умбо; В — метално укрепване на брега

На останалата част от повърхността на щита се срещат често и други апликации с най-различни форми, но за разлика от умбото те са винаги плоски. Античните автори (*Диодор*, *Тит Ливий*, *Флор*, Плутарх) твърдят, че латенските щитове са били богато украсени по повърхността с различни нарисувани, врязани или апликирани изображения.

Най-типичната форма за латенския щит е овалната, но се срещат и правоъгълни, многоъгълни или кръгли щитове. Средната им дължина

варира между 100 и 130 см, а ширината — между 60 и 70 см.

Въз основа на иконографските и археологическите извори може да се определи начинът на носене на този щит — от вътрешната си страна той е бил снабден с дръжка от дърво, желязо или кожа, раз положена почти в центъра на щита.

За разлика от този вид защитно въоръжение, което е много разпространено и леснодостъпно за масите, останалите видове защитни въоръжения, т.е. *шлемовете* и *ризниците*, били употребявани единствено от по-знатните воини. Латенските шлемове се развиват от гръко-етруски образци, но вече през IV в. пр.н.е. те получават редица белези, характерни за групата на т.нар. итало-келтски шлемове. Основната им форма се запазва от времето на халщатския период и в литературата те се определят като „жокейска шапка“, те те са полуовални, леко издигнати нагоре, с малка козирка отпред (рис. 16). В горната част на шлема често има допълнителни украси, като пластични рога, силно изтеглени нагоре (на вие до 30 см), апликации във формата на животни — птици, диви свине и др (обр. 10). Най-често на върха на шлема се намира кръгло копче. Този тип шлем има отстрани набузници. Целият шлем е бил празен от бронз, злато, а по-рядко от желязо. В много случаи повърхността им е богато украсена с мотиви, характерни за латенската култура (обр. 11).

Преди няколко години бяха открити първите фрагменти от латенски ризници в Източна Европа, които са най-старите в латенската култура (Циумещи — Румъния). Досега само античната литература и изображенията на галати от античната епоха (обр. 12) свидетелствуваха за употребата от келтите на ризници от кожа, от кожа с метални апликации или чисто метални (Диодор, Плутарх, Силиус).

РИС. 15

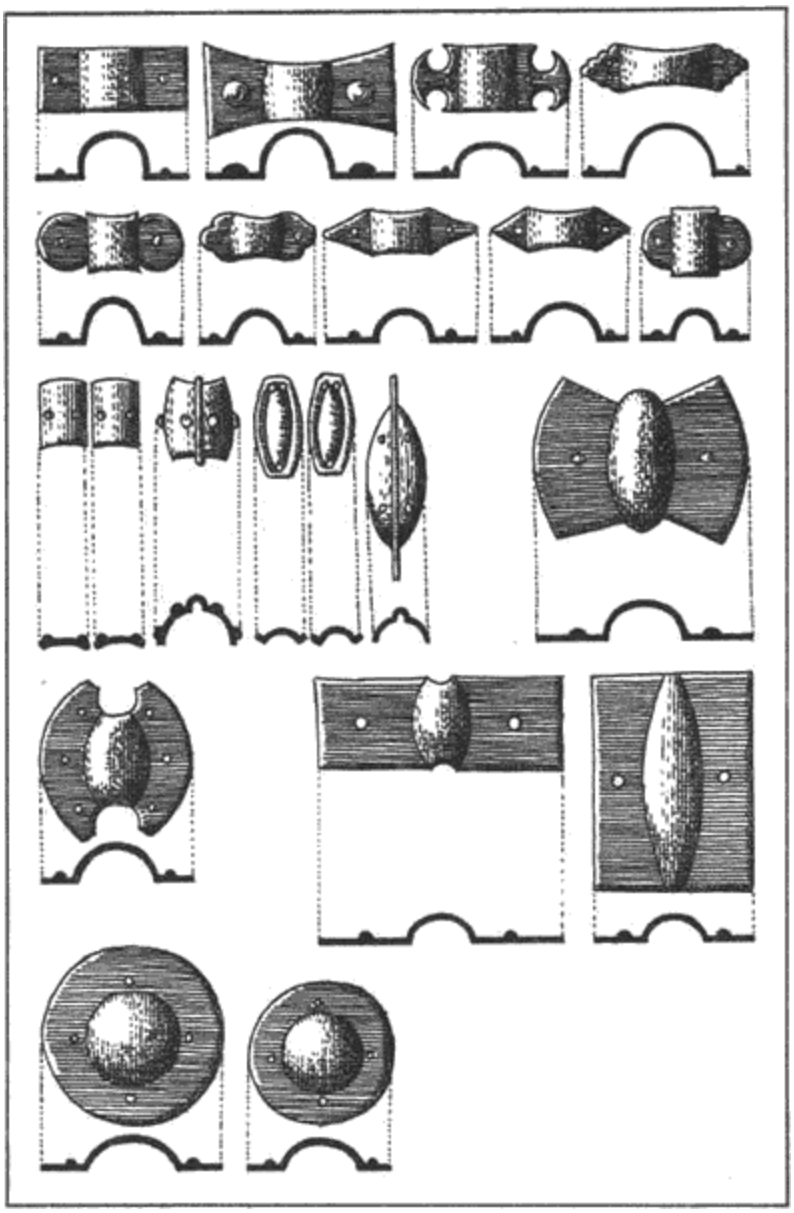

Рис. 15. Класификация на латенските умба

РИС. 16

Рис. 16. Шлемове (по Принц)

А Варон дори казва, че ризницата, наподобяваща туника и оплетена от железни халкички, е келтско изобретение. При разглеждането на този проблем в III глава се допуска предположението, че плетената от халкички ризница е била тракийско изобретение, възприето от галатите и разпространено в келтския свят. В Западна Келтика такива ризници са известни само от периода ЛТ Ц и ЛТ Д.

Съвсем рядко в келтския свят се срещат и *кнемиди*, които са винаги от типове, срещани в елинистическия свят.

Към екипировката на латенската армия са принадлежали и различни други предмети. Келтската аристокрация влизала в бой на *колесници* (*Полибий*, *Тит Ливий*. Плутарх, *Флор*). Те също били украсявани с рисувани, апликирани и т.н. орнаменти (рис. 17). Характерно за келтската армия е и носенето на *знамена* (Полибий, Тит Ливий, Цезар), които имали най-често формата на някакво животно — обикновено глиган. Преди атака, както и по време на бой, специална група музиканти свирела на бойни тръби, наричани *карникс* — дълга

тръба, извита в двата края в противоположни посоки, разширяваща се в горния край (обр. 14).

РИС. 17

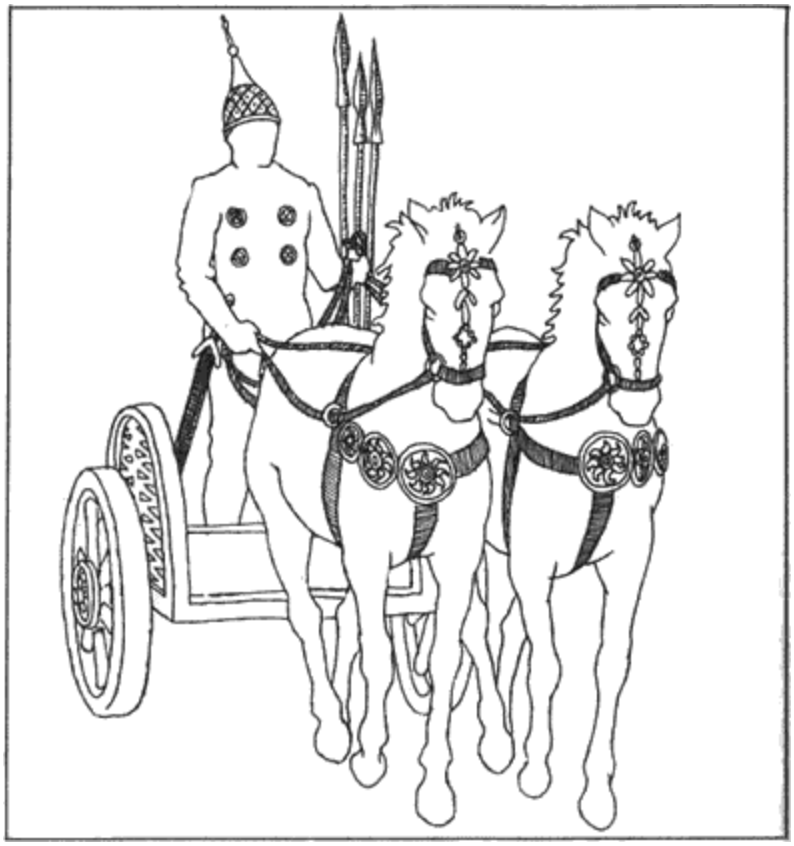

Рис. 17. Латенска колесница (по Крута)

Само при някои келтски племена *конницата* е основен род войска (напр. при едуите). Между предметите, свързани с екипировката на конника, трябва на първо място да се споменат *шпорите*, които са келтско изобретение. Като цяло конското снаряжение не е богато — например юздата е много проста, направена само от две халки, свързани с хоризонтална пръчица.

Глинени и метални съдове. Още от началото на латенската епоха са произвеждани както съдове, работени на ръка, така и на колело. Керамиката от първия вид преобладава чак до края на II в. пр.н.е. Бързото разпространение на керамиката, работена на колело,

през II в. пр.н.е. доказва наличието на производствени керамични центрове.

През ЛТ А най-популярна е правената на колело керамика, украсена с щампован орнамент. Преобладават растителни мотиви, но се срещат и геометрични. Преобладаваща остава работената на ръка керамика, която съхранява по-ранни халщатски традиции и пластична орнаментация. През ЛТ Б керамиката с щемпелуван орнамент е изместена от работената на колело, със сива и гладка повърхност, чиято единствена украса са релефните линии. Тя се изработва в най-разнообразни форми, между които и тези, характерни за ръчната керамика. През следващия период (ЛТ Ц) в керамиката се появяват редица локални различия. През този период се разпространява появилата се през ЛТ $Б_2$ графитна керамика. Това са главно съдове с леко издуто тяло, украсени с отвесни и врязани линии. Допуска се, че вече в ЛТ $Ц_2$ се появяват и първите боядисани съдове, които са характерни за ЛТ Д. Тази керамика е тънкостенна и добре изпечена, а повърхността ѝ е украсена с бяла или червена боя и различен орнамент — отвесни пояси, мрежест, шахматен, вълнообразен и т.н.

Сред най-характерните за латенската култура форми (рис. 18) на първо място се нареждат паниците, коничните и биконичните съдове с удебелено устие и подчертан ръб, съдове със силно издуто тяло с дълга, леко стесняваща се шийка и разширяващо се устие, често украсени с пластични ребра (хоризонтални) и с високо столче; паници на високо краче, т.нар. фруктиери; биконични със заоблено тяло чаши; високи, издължени със заоблено тяло и леко разширено устие гърнета — често украсени с боя; канички; дълбоки паници и др. Използувани били и дървени съдове, направени от отделни дъски и пристегнати с метални обръчи, каквито се намират на редица опида (и други селища от това време.

В ранния период на латенската култура (ЛТ А), когато келтската аристокрация е погребвана с богати дарове, сред тях често се срещат метални съдове предимно итало-етруски импорт (обр. 15). С изчезването на богатите гробове през следващите периоди (ЛТ Б — ЛТ Д) естествено намалява и броят на металните съдове сред археологическия материал от некрополите. През тези векове умрелите били погребвани с най-обикновени предмети, свързани с облеклото и украшенията, а при воините и с въоръжението. Цели или

фрагментирани метални съдове се откриват главно при разкопките на селищата и косят белезите на местно производство или имат елинистически произход.

Особено интересни са широко разпространените в латенския свят *котли*. Най-често те били изработвани от бронз, а по-рядко от други метали. Един от тях, намерен при Гундеструп (Дания), се смята, че е бил произведен в ателие от карпато-дунавската или истро-понтийската област (рис. 19). Сребърният котел, за който става дума, е открит през 1891 г. Той е висок 42 см, 62 см широк и тежи около 9 кг. От външната страна е украсен с фриз, съставен от седем почти квадратни полета с изобразени в тях човешки глави — може би лица на келтски божества, обкръжени от човешки фигури, обикновени и фантастични животни. От вътрешната страна се намира фриз, съставен от пет правоъгълни полета с изобразени различни сцени. Една изобразява лов на животни, друга култова церемония с участието на войници, която вероятно е свързана с инициация, и т.н. Някои автори смятат, че в изображенията на този котел се чувствува силно влияние тракийската култура.

РИС. 18

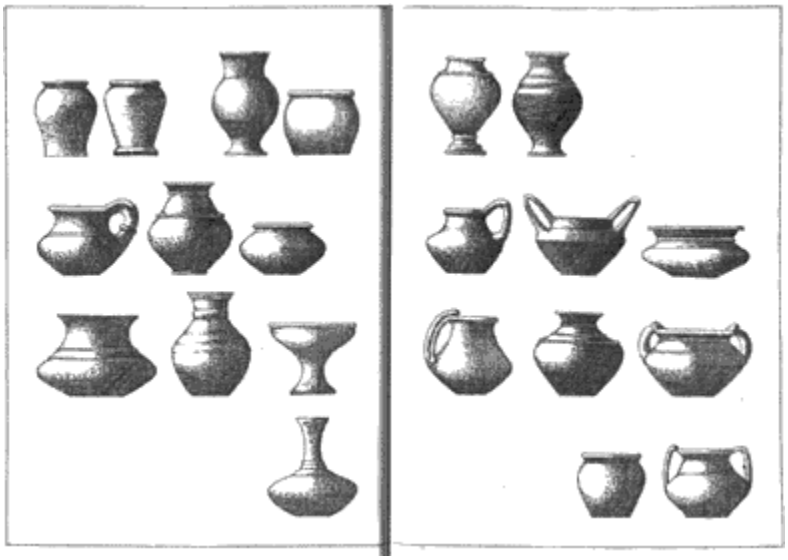

Рис. 18. Латенски глинени съдове (по Дювал)

РИС. 19

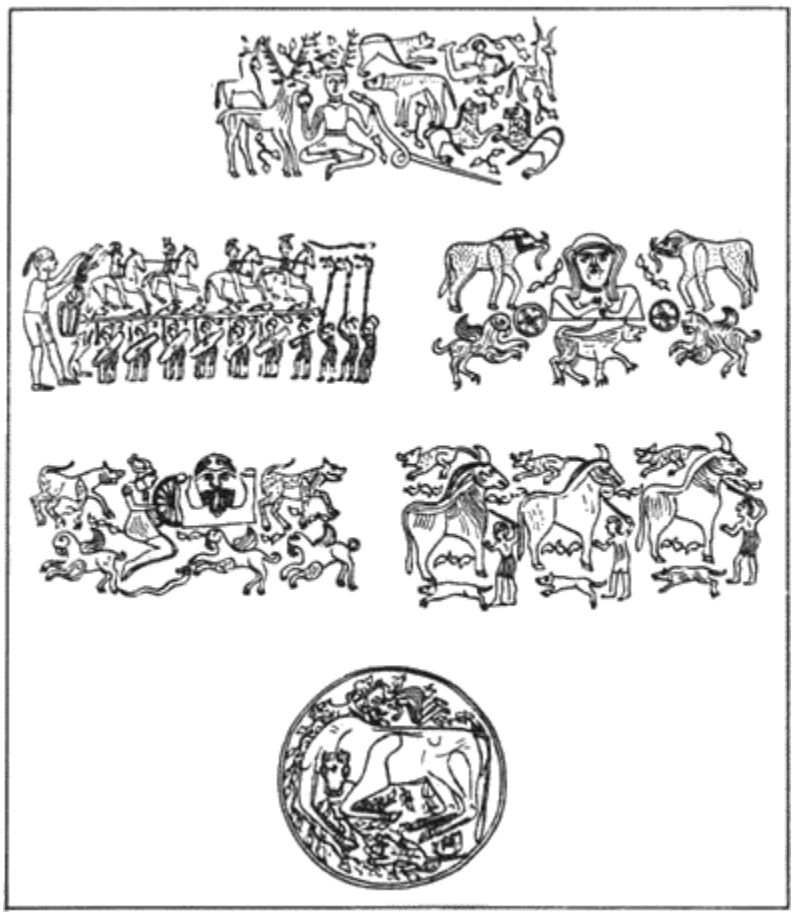

Рис. 19 А. Сцени върху котела от Гундеструп (по Паул)

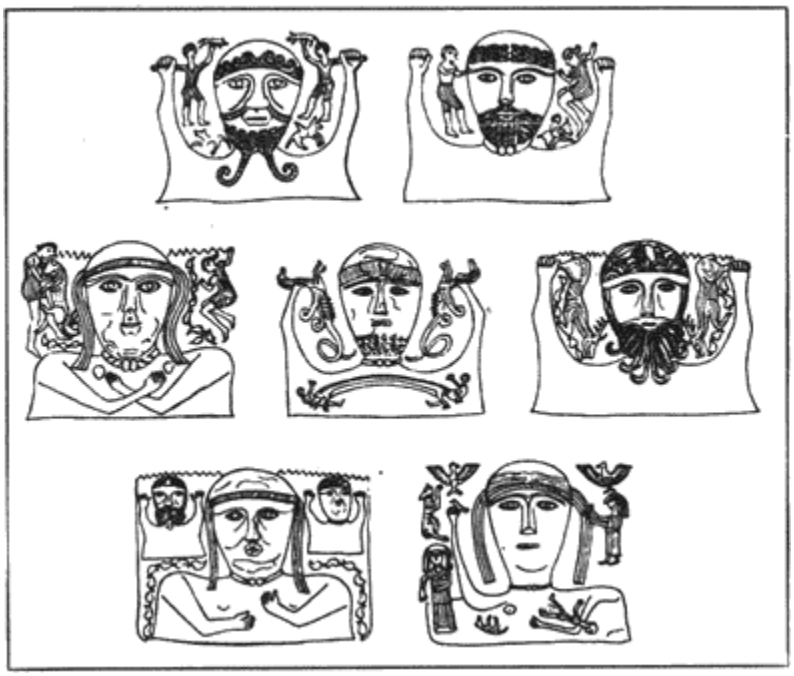

Рис. 19 Б. Сцени върху котела от Гундеструп (по Паул)

Сцените и участвуващите в тях божества, изобразени на котела от Гундеструп, дават обилна информация за келтския култов живот и келтски пантеон. Главното изобразено божество е Кернунос (обр. 3), представен с много атрибути и заобиколен от много животни, въпреки че котелът е открит на същинските германски територии, бил е произведен вероятно в близост или направо на територията на тракийския културен кръг. С етническата интерпретация на котела няма никакъв проблем. Представените божества и култови сцени напълно се покриват със знанията ни за келтската религия. Предназначението на такива котли също не събужда съмнение. За тяхната употреба в култовите обреди говорят античните автори, както и култовата сцена с такъв съд, изобразена върху самия котел.

ЧОВЕК И ОБЩЕСТВО

ВЪНШЕН ОБЛИК И ОБЛЕКЛО НА КЕЛТИТЕ

Богатата информация, предадена от античните автори по въпроса за физическия тип на галите и тяхното облекло, е допълнена от елинистически скулптурни изображения, а напоследък и от антропологическите изследвания на материалите, открити в латенските некрополи.

Античните автори (*Полибий*, *Тит Ливий*, *Диодор*, *Флор*, Дионисий от Халикарнас, *Апиан*, *Павзаний*, Плутарх) подчертават високия ръст на келтите, русите и червеникавите им коси, сините очи и светлата кожа. Те не издържали на трудности, горещина и много бързо се уморявали. Бързо и с много емоция реагирали на всякакви проблеми, не оставали дълго верни на своите обещания. В същност описанието на външния вид на келтите е доста универсално и подобни термини и определения се срещат при по-късната характеристика и на други народи от „варварска“ Европа (напр. германите). В елинистическата скулптура келтите са представени като атлетически мъже, често с бради или мустаци (обр. 16), докато антропологическият материал дава съвсем други данни. Средният ръст на келтите бил от 150 до 160 см, често между тях се среща средиземноморският тип и, общо взето, представляват силно смесена популация.

Келтите обичали облекла в пъстри цветове и често украсени с геометрични мотиви. Понякога жените украсявали своето облекло с цветя или пък го бродирали с различни нишки, включително и златни. Облеклото на галите се състояло от хитон, туника и панталони, комбинирани по различен начин. Панталоните се появяват за първи път във „варварска“ Европа у келтите, заети вероятно от скитите или от другите народи от черноморския басейн, където се използват отдавна. Те не са употребявани от всички племена. Потвърдена е най-ранната им употреба от келтите в Италия, а от по-късните сведения става известно, че са носени от жителите на цяла Галия (рис. 20).

Галите закопчавали дрехите си с фибули и ги пристягали с кожени или метални колани. Това облекло е допълнено от богатите украшения, носени от жените и мъжете. Те обували дървени или платнени сандали. Между археологическия материал често се срещат и кожени обувки.

Нееднократно античните автори подчертават обичая на келтите да се сражават голи, като при това намазвали тялото си с масло. Това правели с оглед на по-голяма свобода в боя (обр. 17). Допълнителният ефект, който търсели, било да всяват страх в редиците на цивилизованите армии.

СТРУКТУРА НА КЕЛТСКОТО ОБЩЕСТВО

Основна единица на келтското общество е семейството. То е моногамно, но като последица от местните условия в някои райони има и случаи на запазена полигамия (Британия) или полиандрия (Бретония).

РИС. 20

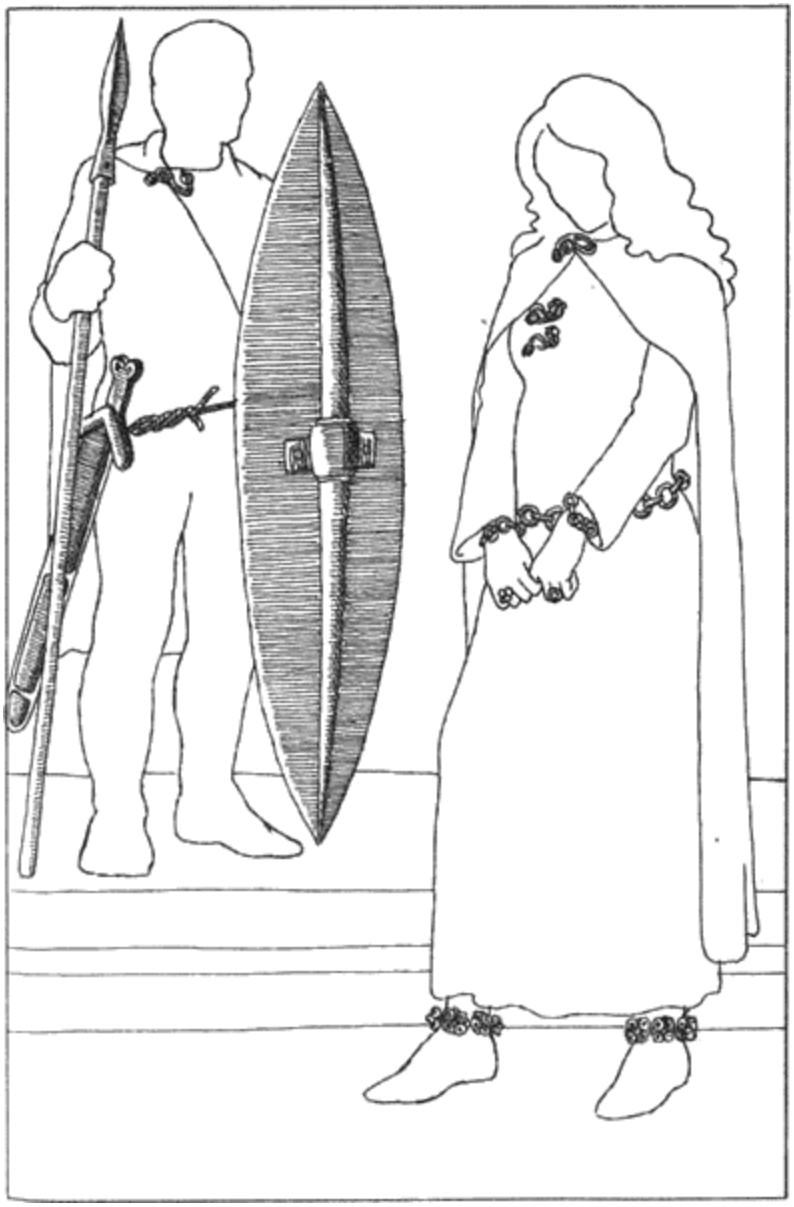

Рис. 20. Възстановка на облеклото на галите (по Крута)

Сведенията на античните автори за характера на келтското общество са противоречиви. Това може да се дължи както на действително съществуващи различия, така и на нееднакво добрата осведоменост на отделните автори. Преобладават сведения — и това е вероятно действителната картина — за патриархално моногамно семейство, в което бащата има власт над живота на жена си и децата си. Но въпреки очертаната доминираща позиция на мъжа в келтското семейство, в структурата му се намират и запазили се от матриархата елементи. Жената в келтското общество често се ползувала с високи почести, а понякога упражнявала и голяма власт.

Семейството се е основавало на традицията на договора между мъжа и жената и той можел да бъде анулиран по взаимно съгласие при неразбирателство. Жената запазвала правото си на собственост върху внесената от нея зестра по време на семейния живот, а в случай на прекъсване на договора тя я взимала обратно. Жената, дори омъжена, оставала член на своя род. Членове на майчиния род ставали извънбрачните деца, а в някои случаи и дъщерите.

Жената заемала значително място и в обществения живот. Известни са жени-вождове на племена. Жените не отстъпвали на своите мъже и във военното дело, при военни действия те ги придружавали. По време на самите битки играели ролята на поддръжнички на бойния дух (същото правели и друидите). Освен това жените имали свои божества и даже свои религиозни общества.

Всяко келтско семейство принадлежало към съответен род, който обединявал семействата по бащина линия. Родът осъществявал единството си не толкова на икономическа база, а по-скоро като духовна общественост. В неговата структура личат редица елементи, запазили се от тотемичния клан. Ярък пример е почитането на различни животни от членовете на всеки род.

Родовете образували племето, което оставало най-висшата клетка в структурата на келтското общество. Келтите никога не преминали стадия на племенната организация и само в периферията на келтския свят се срещали държавни или парадържавни форми (напр. Галатия в Мала Азия). Племето е съставено от групи хора, обединени от кръвна връзка по бащина линия. През латенската епоха се вижда как

тази родова структура започнала да се трансформира в териториална общност.

Келтските племена били многобройни и с различна големина. Няколко от тях, които са и най-големи, достигали до 200–300 хиляди души (едуите, арверните, хелветите). Най-често келтските племена наброявали няколко десетки хиляди души и обитавали неголяма територия.

Структурата на келтската общественост значително се променила по времето на келтската експанзия. На новите територии тя невинаги се запазвала такава, каквато е била в Галия през I в. пр.н.е. Често мигриралите келти се смесвали и въпреки различната им племенна принадлежност оформяли нова обществена единица на основата на териториалната общност (скордиските, галатите от Мала Азия).

През първата половина на I хил. пр.н.е. начело на келтските племена стоял крал. През латенската епоха институцията на краля била изместена от ежегодно избиран племенен вожд. Нараснала и ролята на племенната аристокрация. Във военно дреме всяко племе избирало военачалник. В края на I хил. пр.н.е. някои от тези военачалници правели опити да задържат властта и след това да обединят под свое ръководство няколко племена. Тези опити да се създаде „държава“ завършвали с неуспех.

Цезар съобщава, че в келтска Галия имало три основни класи: друиди, конници и свободен народ. Конниците представлявали благородническата класа (племенната аристокрация). Те често били собственици на значителни поземлени владения. Силата на аристокрацията била подкрепяна и от системата на клиентите. Чрез покровителство, дарения и лични умения всеки аристократ привличал към себе си свободни келти, които ставали негови клиенти, т.е. хора, поддържащи с него тесни контакти и подкрепящи го в действията му. Броят на клиентите определял силата и позицията на аристократа.

Свободният народ се състоял от селяни, занаятчии и търговци. Върху него лежали редица дългове и задължения спрямо конничеството. В някои случаи тяхното положение се приближавало до това на робите.

Робството в келтското общество имало патриархален характер. Робите били включени в рода като негови непълноправни членове. Те

изпълнявали различни функции — помощници в земеделските работи, в занаятчийството, а според *Павзаний* и помощници на конниците.

Друга е съдбата на военнопленниците. Много от тях били предопределени за ритуално убиване. Известни са случаи на човешки жертвоприношения още на бойното поле.

ВЯРВАНИЯ И РЕЛИГИЯ

Друидите (келтските жреци) съставяли третата класа. Те са едно от най-интересните явления в келтския свят и еднакво интригували както античните автори, така и съвременните историци.

Дали тяхното общество е имало затворен характер и функциите са били наследствени? Оскъдните сведения съобщават, че върховният друид бил избиран чрез гласуване или свещена борба между кандидатите. По-вероятно било друидите да са били подбирани сред добре проявяващите се келтски младежи.

Младите кандидати за жречески сан усвоявали ученето на друидите в продължение на 20 години. Използването на писменост при предаването на жречески знания било забранено, въпреки че келтите познавали гръцката и латинската азбука, а и по-късно създали келтската писменост огам. Всички знания са научавали наизуст. Кандидатите за жреци получавали различна степен в зависимост от знанията си и срока на обучение. Най-ниската степен била на бардите (поети, певци), следващата на ватесите (пророци, гадатели) и най-висока степен на друидите. Последните изпълнявали функциите на жреци, гадатели, учители, поети, лекари и съдии, т.е. обединявали функциите на двете по-ниски степени и ги обогатявали с други знания. Друидите живеели в отдалечени места, в горите и пряко не контактували с населението. Всички друиди се събирали веднъж на годината в дъбова горичка на територията на племето карнути. Въпреки своето отшелничество друидите имали последната дума при вземането на важни политически решения на келтските вождове.

Цезар съобщава, че Дивитиакус, главен друид на племето едуи, водел политика, противоположна на тази на краля на племето. Естествено друидите били централна фигура при жертвоприношенията, култовите обреди и на празничните тържества.

Авторитетът на друидите сред техните съплеменници се утвърждавал от убеждението, че те били пазители на всичко най-добро и най-честно. Етичността била важна страна в поведението на друида. Друидите били учители на галите, поддържали училища за всички желаещи да получат знания. Те препредавали галската историческа

традиция, съхранявали духовното наследство, били олицетворение на келтската култура и достойнство. Естествено е тогава, че при всеки опит да се покорят галите първите посегателства се извършвали срещу друидите. Въпреки големите преследвания на римляните срещу друидите в Галия те се срещали до IV–V в. от н.е., а в Британия и до по-късно.

В пренасянето и съхраняването на келтските вярвания, култура и съзнание за връзка с отечеството при заселването на галите на нови територии друидите играели главна роля.

Интересна е информацията, предадена от *Страбон*, за племената, обитаващи Галатия в Мала Азия. Тук, далеч от своята родина, галите избрали една дъбова горичка за оброчно място (друнеметон), пазено от друидите. В тази свещена за цяла Галатия обител извършвали своите култови обреди всички галатски племена от Мала Азия (а може би и от Тракия).

Античните автори предават значителна информация за оброчните места и светилища на келтите. Съществуването на менетон, друменетон (свещена гора) у галатите освен от Страбон (за Мала Азия) се споменава и от Цезар (за карнутите по долината на Сена) и от Лукиан (за келтите около Масалия) и т.н. Тези дъбови горички (както подчертават някои автори) вероятно представлявали в развитието на келтската култура най-ранната форма на култово място, която запазила своето значение и през гало-римската епоха. Античните автори споменават и за култ към извора, който е засвидетелствуван и археологически. Богати и съдържащи разнообразни предмети (оръжие, накити и др.) са култовите места в езерото Нойшател край Ла Тен или в извора край гр. Духцов (Чехия). Интересно откритие е направено в изворите на Сена, където са открити вотивни дървени фигурки, изобразяващи хора, отделни части от човешкото тяло или, което е и най-любопитно, човешки вътрешни органи (обр. 19).

РИС. 21

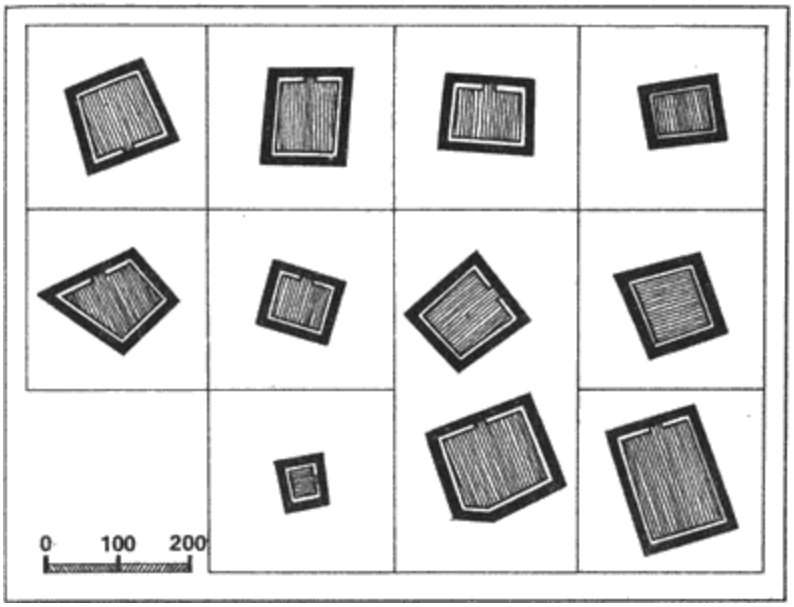

Рис. 21. Планове на фирекшанцен (по Шварц)

Едновременно с разпространението на опида в келтския свят се появява нов тип култово място — същинското светилище. В литературата тези светилища често се означават с дума Viewreckschanzen, предаваща тяхната характерна форма (обр. 18). Това са равни пространства, оградени със земен вал, с четириъгълна форма, най-често правоъгълник или квадрат, а по-рядко кръг (рис. 21). Те са с различна големина, но средните им размери варират около 80 х 80 м. Изцяло е разкопано едно от светилищата от този вид при с. Холцхаузен в Бавария. В един от ъглите са открити основи на правоъгълна постройка с дървена колонада покрай нея. Пак по периферията, на еднакви разстояния една от друга, са три дълбоки ями със следи от жертвоприношение (рис. 22). Такива ями, в някои случаи дълбоки до няколко десетки метра, се срещат на всички разкопани досега светилища. Интересни са резултатите от разкопките на светилището в с. Либенице (Чехия), където неговият правоъгълен план и ранна дата (ЛТ Б) го определят като прототип на по-късните квадратни светилища.

В Галия, както и в други части на келтския свят през гало-римската епоха, се разпространяват каменни светилища. Само в южните части на Централна и Западна Келтика, т.е. териториите, съседни на елинистическия свят, се строят каменни светилища още в предримския период. Най-известни светилища са откритите на

територията на келто-лигурийското племе, живеещо при устието на Рона. Това са светилищата в с. Рокепертюз, с. Антремонт, с. Сен-Реми-де-Прованс и др. (всички във Франция). Те имат корени в старата лигурийска култура, върху която през III в. пр.н.е. се е напластила келтската.

РИС. 22

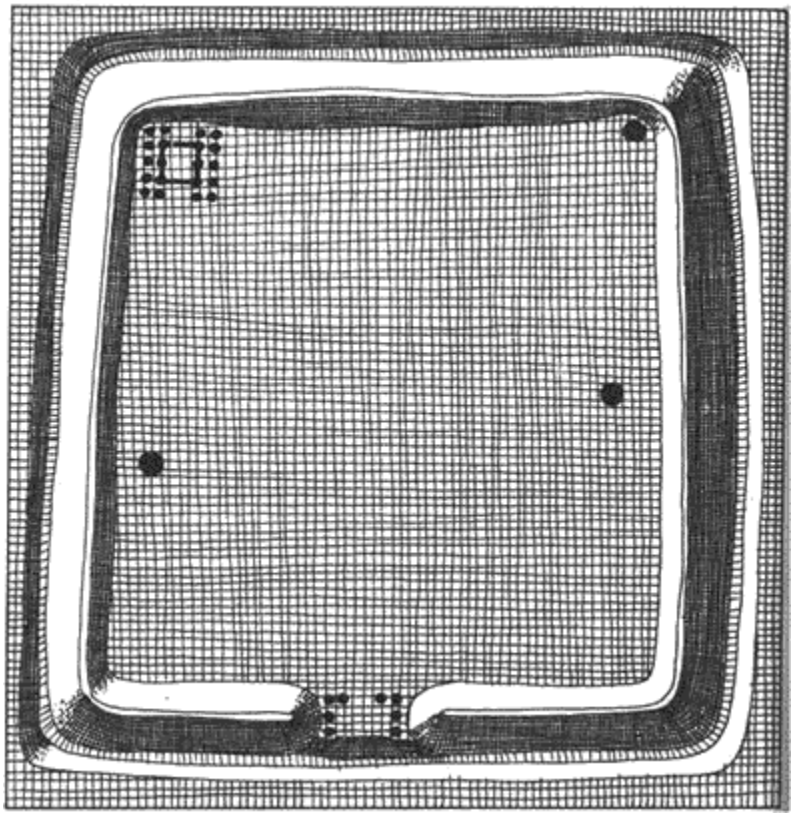

Рис. 22. План на Холцхаузен (по Шварц)

Най-важното светилище от известните досега безспорно е това в Антремонт, разположено близо до централната крепост на племето салуви. То било унищожено от римляните през 123 г. пр.н.е. В основите на правоъгълното светилище били открити 15 човешки черепа. Към светилището водела дълга около 100 м алея, фланкирана от човешки статуи (вероятно хероизирани мъртвци), които държели в ръце отрязани глави. Алеята завършвала при правоъгълна постройка с ниши, в които също били поставени отрязани глави (обр. 21). Такива изображения имало и върху колоните на постройката. Очевидно светилището било свързано с широко разпространения в келтския свят

култ към отрязаната глава. Неговата същност въпреки богатата изворова база (писмени сведения, дребна пластика, скулптура, изображения и т.н.) не е напълно изяснена.

От тази територия са известни и светилища, посветени на други божества. Така например в Рокепертюз поставените статуи са в поза на Буда (обр. 22). Такава поза се среща в Европа само в келтската култура (например върху известния котел от Гунденструп). Някои от статуите държат на кръстосаните си крака отсечени глави.

Вярванията на келтите са многостранни и сравнително добре засвидетелствувани в различните видове извори. В общи черти те не се различават от останалите индоевропейски религии. Подобно на другите „варварски“ индоевропейски народи в тях са запазени много тотемични елементи и магията често се смесва с религията.

Към най-старите келтски вярвания може да се отнесе хтоничният по характер култ към матроната, засвидетелствуван чрез археологически (статуи, надписи и т.н.) и писмени извори. Изображенията представят три седящи възрастни жени, всяка от които съответно кърми дете, държи рог на изобилието или подноси с плодове (обр. 20). Тази символика ясно илюстрира характера на култа към матроната, за който по-точни данни липсват.

Друго, също така старо божество, е Епона, чието име е свързано с келтското название на кобила. В изкуството тя е представена яздеща или водеща коне, облечена или гола (обр. 23). Седнала, държи атрибутите на матрона, а яздеща — клонче от дърво. Съчетаването на коня, символ на соларния култ, с хтоническите атрибути разкрива интересната симбиоза във функциите на богинята. За широкото разпространение в келтския свят на култа към Епона свидетелствуват нейните често срещани изображения. Около 30 локални божества с различни имена мотат да бъдат идентифицирани с Епона.

Други божества съдържат подчертан тотемичен субстрат. Следи от култа към мечката могат да се забележат в божеството Артайос или Арцио. Култът към глигана е засвидетелствуван в надписа от с. Лангер (Франция), в който е споменат Меркурий с епитета Моккос (от галийската дума moch, която означава свиня). Във връзка със същия култ е често срещаното като име или приставка „ебуро“ (от галийско epto, означаващо дива свиня — Ебуробрига, Ебуракус, Ебурни). Популярността на този култ в предримския период се вижда и в

множеството фигурки на глиган от латенската епоха (обр. 24). Значително по-слабо разпространено е почитането на бика (Тарвос). От тотема елен вероятно произхожда божеството Керпупос, изобразявано с еленски рога. Той подобно на Епона е много популярен в келтския свят.

Коп, мечка, глиган, бик, елен — това са тотеми на келтите от периода преди обособяването на тяхната религия на един по-висок стадий (обр. 25). Но не само животни се срещат като тотеми у тях.

Същото се отнася и до някои растения и особено до дърветата дъб, ябълка, бук, орех и т.н.

Към представените по-горе култове трябва да се спомене и един друг вид божества, кои го се появяват във връзка със соларния култ. Тези божества са предимно мъжки и често се изобразяват като воини.

Не е известно дали е съществувал ясно изразен общокелтски пантеон и общокелтски божества. По-скоро би трябвало да се търсят най-характерните черги на отделните божества, отколкото тяхната точна идентификация. Най-важните са трите мъжки божества Таранис, Есус и Тевтагес. Таранис е често изобразяван с чук (аналогия с германския Тор) и се среща с друго име — Суцелос. При името му стоят нееднократно епитетите: най-голям, най-висок и т.н. Есус е божество, чието име означава добър владетел и чийто атрибут е вероятно глиганът. Най-разпространено е неговото изображение като дървар. Последен от тези три божества е Тевтатес, чието име означава единство, но не общокелтско, а на всяко отделно племе. Произнасянето на името му е било забранено.

Огмиос се идентифицира с Херакъл, но не заради силата, а заради големите познания и интелигентност. Често е изобразяван като брадат мъж, на чийто език са прикрепени хора или човешки глави.

Последен от известните общокелтски божества е Беленос, кой го се идентифицира с Аполон. Все още не е изяснено дали той е бил считан за лечител или цар на целия народ.

Оскъдната информация относно соларните божества е резултат от съществуването на редица забрани при тяхното почитане. Много сведения за келтския пантеон съдържа ирландската традиция от ранното средновековие, но тук тя няма да бъде подробно разглеждана, тъй като се отнася до много по-късно време от периода, който се

третира тук. Още повече, че след завладяването на Галия от римляните настъпила силна романизация на келтите.

Келтският календар се основава на лунния цикъл и най-старият открит календар се отнася към I в. от н.е. По-късно вероятно под влияние на римската и гръцката култура той е бил синхронизиран със слънчевия цикъл.

Годината започвала в началото на зимата, т.е. около 1 ноември, и се разделяла на две основни части: зимна и лятна. Лятото започвало около 1 май. Най-важен бил празникът на края на летния сезон, т.е. 31 октомври, който имал характера на всички новогодишни празници. Следващият бил по средата на зимния сезон. Краят на зимата се свързвал с нов голям празник — 30 април. Последен важен празник имало в средата на летния сезон.

Всички споменати празници били свързани с култа към огъня, с възраждането и особено с култа към мъртвите, който е бил твърде силен в келтския свят. Основен момент в чествуването им било човешкото жертвоприношение. Всички антични автори подчертават широкото разпространение на този обичай (Цезар, Цицерон, Юстин, Светоний и др.), а Страбон подробно описва такова жертвоприношение:

> „… Тези жреци с бели коси, с бяло облекло, носеха вълнени манта, свързани с фибули и медни пояси. Вървяха без обувки, с меч в ръка, пред жертвите. След окичването им с венци, ги завеждаха към басейна, който събираше 20 амфори, изкачваха се по стълбите, довеждаха всяка от жертвите чак до устието на басейна, прерязваха им гърлото и според това, как изтичаше кръвта им, гадаеха. Други жреци отваряха тялото и гадаеха по вътрешностите…“

Освен това имаме данни за съществуването на ритуален канибализъм при келтите, както и пиене на човешка кръв (на жертвите или на умрелите родители).

Широко разпространеният в келтския свят култ към отрязаните глави и черепи съдържа в себе си елементи на дълбоко вкоренения у келтите култ към мъртвите и на канибалистичните прояви в техния

обреден живот. Античните автори съобщават, че келтите препарирали, консервирали и съхранявали отрязани глави на неприятели или членове на своите семейства. Те били съхранявани в специални светилища, в къщи или покрай пътищата. Нееднократно тяхната роля поемали изображенията на глави в изкуството — маските (обр. 26).

Култът към умрелите и вярата в задгробния живот заемали важно място в духовния живот на келтите. Сведенията на античните автори съдържат противоречиви данни за схващанията за отвъдния свят. Цезар, предавайки подробни сведения за друидите, казва, че те учели галите, че „техният дух не умира и преминава в друго тяло“. На тази твърде достоверна информация противостоят данните у Валерий Максим, Лукиан и др. Според тях келтите подобно на много други европейски народи вярвали, че има втори, задгробен живот и че душата на човека е безсмъртна.

Дали през латенския период развитието на едно от тези становища не е станало преобладаващо? Археологическият материал показва явна промяна в погребалните ритуали, което предполага и промяна в схващанията за съдбата на човешката душа след смъртта.

До III в. пр.н.е. в целия латенски свят преобладава трупополагането в плоски гробове. В археологическата литература това е периодът на плоските некрополи. Те са разпространени в цяла Европа по време на келтската експанзия. Умрелият в зависимост от социалната си позиция, а вероятно понякога и поради съществуващите обичаи, получавал в различно количество нужните му за задгробния живот всекидневни предмети, понякога и любими домашни животни като кучето например. Често в погребенията се намират и остатъци от храна, поставяна за умрелия, т.е. кости от животни (свиня, елен и др.) и глинени съдове с течни и зърнени храни. Ориентацията на тези погребения е най-различна, а умрелият най-често положен в изпънато положение (рис. 23).

В тези части на келтския свят, в който не се забелязва голямо движение на население (напр. културата Хинсрук-Айфел на територията на днешна Южна Белгия и по средно то течение на Рейн), се запазила халщатската традиция в погребалните обреди. Тя се изразявала в издигане на могили над погребения чрез трупополагане или трупоизгаряне.

РИС. 23

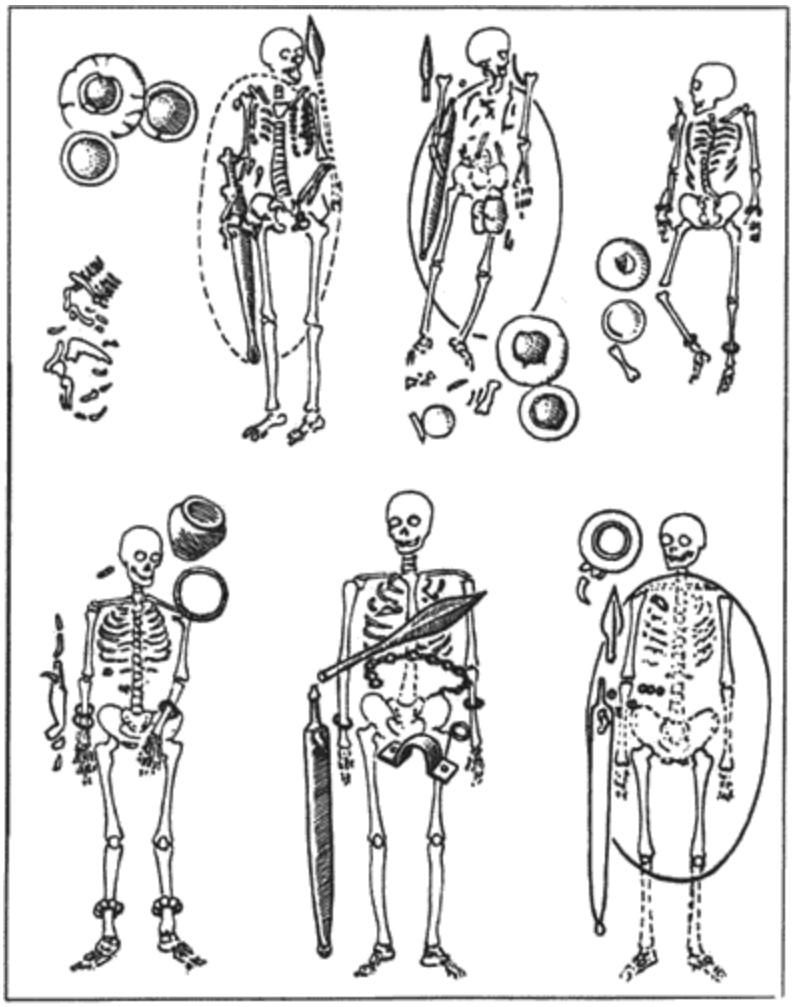

Рис. 23. Латенски погребения (по Филип)

За най-ранната фаза на латенската култура (ЛТ А) най-характерни били богатите погребения, срещани на почти всички заети дотогава от келтите земи. Тези погребения в „келтоложката“ литература се наричат „княжески“, но тук този термин няма да бъде използуван поради съществуването в българската литература на друго, по-вярно определение — „богати“. Те били най-често могилни (с изключение в Шампания) и съдържали ясни постхалщатски елементи.

РИС. 24

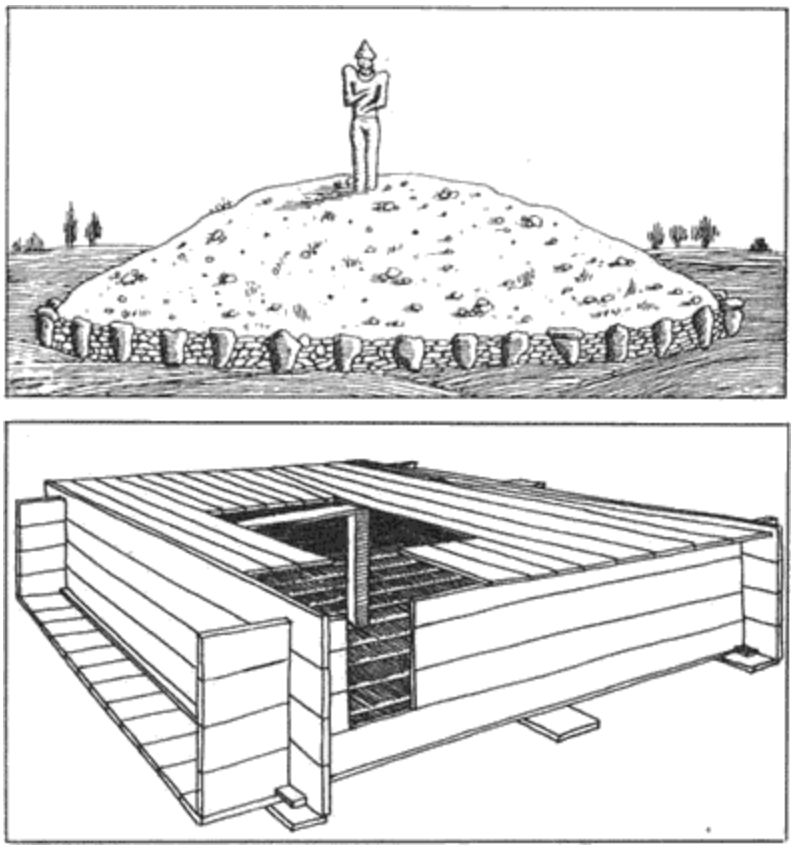

Рис. 24. Могила от Хиршаланден (а), реконструкция на гробната камера от погребението „Графенбюл“ близо до Ашперг (б) (по Цюрн)

Въпреки локалните различия в тях се намират много общи черти. Умрелият бива погребан в дървена камера, под голям могилен насип (рис. 24). По-често се срещали скелетни погребения, кремации били извършвани единствено в Централна Франция и Източна Келтика (Австрия, Чехия). Умрелият често бил полаган върху колесница, обикновено с две колела. В тези гробове били погребвани както мъже, така и жени. Типичен елемент на гробния инвентар били бронзовите съдове, изделия на етруските и североиталийските производствени центрове. По-рядко се срещали гръцки импорти, които иначе преобладавали в късноханщатския период. В мъжките погребения било поставяно богато въоръжение (шлемове, мечове, ризници и др.), а и в мъжките, и в женските гробове — богати украшения. Единствено в женските погребения се срещали торкви.

РИС. 25

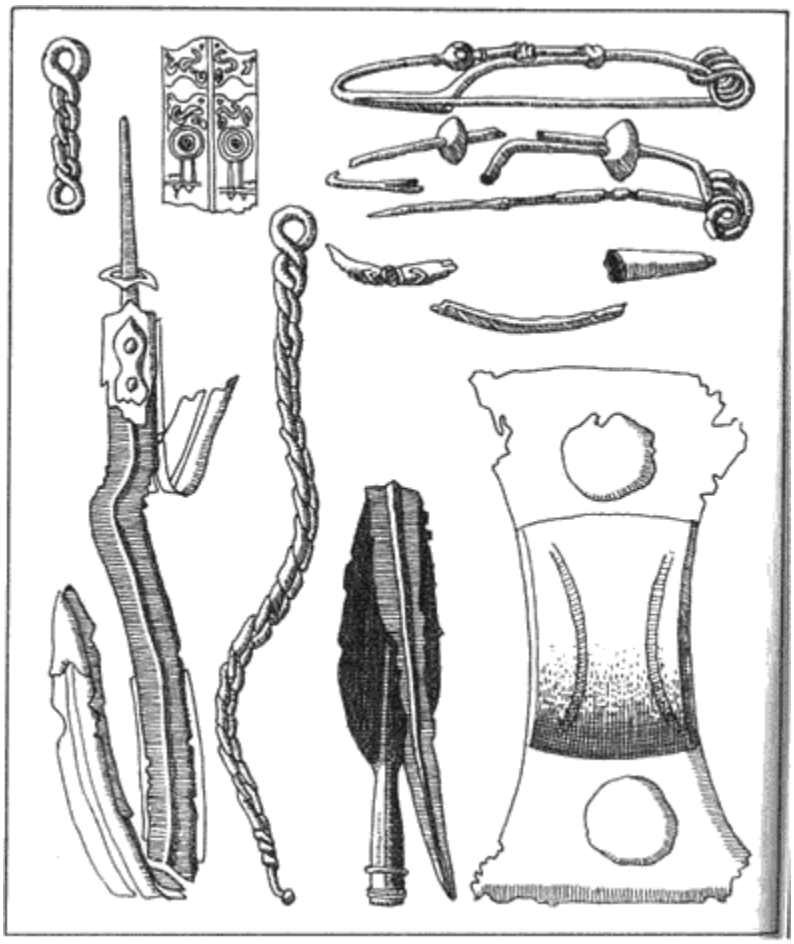

Рис. 25. Инвентар от погребение, характерен за хоризонта на коланите-верижки, украсени с щемпелуван орнамент (Карабурма гроб 29) (по Тодорович)

Богатите погребения изчезват в следващия период от развитието на латенската култура, която за много изследователи означава настъпване на „военната демокрация“.

За съществуването на аристокрация в келтското общество през следващите векове и за нейното голямо значение пишат всички антични автори, третиращи този въпрос. Най-меродавен източник за келтската действителност са дневниците на Цезар, където подробно се описва структурата на келтското общество и голямото значение на аристокрацията и династическите домове през I в. пр.н.е. в Галия. Сред археологическия материал от този период няма никакви богати погребения. Тези факти дават основание да се предполага, че изчезването на богатите погребения е свързано с промени в духовната култура на келтите и по-точно в идеологията на тяхната аристокрация.

Такива процеси могат да се проследят в развитието на различни култури и народи, между които и в Тракия.

Среднолатенският период е време на съществени изменения в латенската култура. Промени се извършват и в погребалния ритуал. В последната фаза на раннолатенския период (ЛТ Б) вече се появили погребения чрез трупоизгаряне, които в следващата фаза станали единственият вид погребения. Това били винаги ями, в които били поставени остатъците от кладата и изгорелите кости. Рядко се срещат погребения, при които изгорелите остатъци са положени в глинен съд-урна. Някои предмети често били ритуално прегънати, т.е. извършено било символичното им „убиване“. Често на кладата били изгаряни и предметите, предназначени за умрелия. За източните земи на латенската култура през този период бил типичен „хоризонтът на погребенията с щемпелувани верижки-колани“ — това били погребения на воини с унифициран инвентар: меч с ножница, копие, щит и верижка-колан, украсена с щемпелуван орнамент (рис. 25). Тези погребения в някои райони се запазвали и през ЛТ $Ц_2$.

Най-значителни промени настъпили във втората фаза на среднолатенския период. Това е време на основаването на опида, на промени в икономиката и вероятно в социалните отношения. Засега не е възможно да се открият следи от латенски погребения — от ЛТ $Ц_2$ и ЛТ Д — и да се реконструира погребалният обред. В някои райони на латенската култура като изключение старият ритуал се запазва и по-късно (напр. при скордиските).

Засега няма обяснение относно причината за тези промени, но вероятно те се дължат на промяна във вярванията за задгробния живот.

ИЗКУСТВО

Латенското изкуство подобно на тракийското и скитското се развива в периферията на класическата гръцка култура. Главната същност на това изкуство се разкрива в орнаментирането на дребни предмети, украшения, въоръжение, метални и глинени съдове, апликации, монети и др. Редките каменни и бронзови скулптури и бедната архитектура не разрешават цялостното възстановяване на естетическия вкус на келтите, което по отношение на гръцката, етруската и др. култури може да се направи в значително по-висока степен. По-голямата част от произведенията на латенското изкуство е била изработена от нетрайни материали (дърво, кост), които не са се запазили. П. Якобстал е автор на основен труд за латенското изкуство. Определените от него фази в развитието на келтското изкуство се приемат и използват досега в литературата въпреки няколкото по-късни поправки и опити да се дадат други названия на фазите. Той разграничава три фази — ранен стил, Валдалгесхайм стил и трети стил, делящ се на три локални групи — пластичен, на унгарските мечове и Чесхаир.

Характерно за предметите от ранния стил, произхождащи главно от богатите погребения, е тенденцията към богато орнаментиране и съжителство на най-различни по произход, тематика и техника на изработване мотиви. Освен халщатските геометрични орнаменти в него се срещат и растителни мотиви (спирала, палмета и стилизирано клонче), заети от архаичното гръцко изкуство, както и от етруското. Под влияние на тези изкуства в ранния латенски стил се появяват и фигурални мотиви — антропоморфни и зооморфни. Някои от изследователите приемат, че последните са заети от скитското изкуство. Популярни са пластичните удебелявания и релефни мотиви. Всички тези елементи се преплитат, често покривайки цялата повърхност. За този стил е характерна също и асиметрията. Централно място сред използваните фигурални мотиви заема човешката глава, което е свързано със споменатия вече култ. Тя често е третирана карикатурно или много стилизирано. Други често използвани мотиви са „рибният мехур“ или „падаща капка“ (рис. 26).

Предметите, украсени в духа на ранния стил, имат ясно подчертан индивидуален характер и са произведения на високо специализирани майстори. Откритите предмети в един гроб имат подчертана общност на стила и на техниката и може да се предположи, че майсторите са ги произвеждали по индивидуални поръчки. За съжаление нищо не може да се каже относно локализацията на тези работилници, но и нищо не противоречи на хипотезата, че те действували в крепостите-седалища на келтските владетели от VI–V в. пр.н.е. Естествено е, че се откриват също и обикновени предмети, украсени с мотиви на ранния стил, в който вече се забелязва известна унификация. Тази унификация се проявява още по-ярко в произведенията, украсени с мотиви, характерни за стила Валдалгесхайм. Този стил се разпространява заедно с оформянето на нов период на развитие на латенската култура, т.е. ранния (ЛТ Б), през втората половина на IV в. пр.н.е. Тогава изчезват богатите погребения, а заедно с тях изчезват и силно индивидуализираните изделия на латенското изкуство. През този период се появява ново производство на различни предмети, характеризиращи се с общи стилови особености.

Стилът Валдалгесхайм се отличава главно с предпочитанието към растителни мотиви и особено към спиралната клонка. При този стил били използувани нови техники, с които келтите са се запознали по време на своите набези в Италия. Добър пример за това е шлемът от Амфревил, който е направен от желязо и бронз и е покрит със златна пластинка, инкрустирана с емайл. Популярни през това време били техниките на инкрустиране и цизелиране.

РИС. 26

Рис. 26. Мотиви, използувани в латенското изкуство (по Дювал)

Третият латенски стил се разпространил през среднолатенската епоха. Характерно за него е преобладаването на триизмерен орнамент (релефен), допълнен често с врязан орнамент (6). Предметите били изработвани главно от бронз или желязо. Териториалните различия се основават предимно на разпространението на отделните видове предмети, украсени в този стил. Така например стилът на „унгарските мечове“ се среща от Карпатската котловина до Швейцария. Той се характеризира с богато украсени с растителни мотиви ножници на мечовете.

Келтското изкуство преживява повторен разцвет на Британските острови от I в. пр.н.е. до V в. от н.е. То запазва своите основни мотиви и техники, но новото е в по-рационалното разположение на плоскостта и оставянето на празни пространства.

Освен споменатата каменна пластика от територията на келто-лигурите от земите на континентална Келтика разполагаме със значително по-малко скулптури. Тук трябва да се спомене за каменните глави от Чехия, Южна Германия, Галия, за статуите на божества и воини (обр. 27). Скулптурите са украсени с мотиви, характерни за отделните стилове.

Келтите на Балканския полуостров, IV–I в. пр.н.е.

Мечислав Домарадски

ГЛАВА ВТОРА
КЕЛТИТЕ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

КЕЛТСКИТЕ НАШЕСТВИЯ ПРЕЗ IV В. ПР.Н.Е.

Северните райони на Балканския полуостров в западните си части били обитавани до IV в. пр.н.е. от илирийските племена, а в източните — от тракийските. Културите на тези племена се развивали с еднакъв ритъм и се намирали почти на еднакъв стадий на развитие. Влиянията на различните външни културни центрове върху отделни райони са станали причина за появата на различия в ритъма на тяхното развитие. От друга страна, безспорно е, че както илирийските, така и тракийските племена от северните райони на Балканския полуостров не са се развивали изолирано, че съществували между тях най-различни връзки.

След първата фаза на келтската историческа експанзия, по време на която латенската култура проникнала и в Панония, и в долината на По, северните балкански илирийски племена са станали преки съседи на галите.

Първият поход на келтите на Балканския полуостров е засвидетелствуван много рано в античната литература. Това е известието на Теопомп за нападението на келтите върху илирийското племе ардиеи. То е станало вероятно през 360 или 359/358 г. пр.н.е., т.е. по време на последните походи на келтите от първата фаза на историческата експанзия. Ардиеите живеели на територията на днешна Западна Босна и Херцеговина. Келтите, които извършили това нападение, са били безспорно част от групите, атакуващи Италия. Дали това нападение е завършило с трайно заселване на келтите в западноилирийските земи или източноалпийската област, не може да се каже. Археологическите следи от присъствието на латенските предмети тук са много малко, и то главно от територията на илирийската култура в Динарските планини.

На територията на днешна Словения и в източноалпийските земи археологическите проучвания не допринесоха за откриване на трайни следи от заселване на келтите в тези райони през средата на IV в. пр.н.е. Значително по-късно в тях се заселило келтското племе тауриски, което дошло от Панония. Това станало в края на

раннолатенския период (ЛТ $Б_2$) в долините на Сава и Драва. Успоредно с тази култура през среднолатенския период (III–II в. пр.н.е.) на територията на Източните Алпи и северната част на Динарските планини съществуват още три културни групи. По това време те започнали все по-силно да се латенизират, но през IV в. пр.н.е. те все още запазвали своя късноханщатски облик. Това са културите на: яподите (в Южна Словения с най-важен обект — градището във Виница), карните (в Западна Словения, на южните склонове на Юлийските Алпи — с най-важен обект некропола в Идрия), местното автохтонно население запазило своите селища в различните планински котловини (с най-важен обект градището и некропола в Шмариета). Голямата мозайка от народи, обитаващи през латенския период източноалпийските земи, свидетелствува за много сложните културни процеси, настъпващи на тази територия. В тях ясно могат да се установят направленията на латенските влияния. Те идвали главно от изток на запад и не започвали в началото на раннолатенския период, т.е. тогава, когато галите нахлули в Илирия в средата на IV в. пр.н.е., а към края на този период, т.е. в началото на III в. пр.н.е., когато келтите били в разгара на втората фаза на своята историческа експанзия и когато подготвяли своя поход срещу Македония и Гърция.

Галите, заселили се в долината на По, със сигурност са поддържали контакти с местното население от източноалпийските земи. За това свидетелствуват отделни латенски предмети, открити в техните селища и некрополи. Можем да допуснем, че келтското нашествие в средата на IV в. пр.н.е. в илирийските планини е било ако не единствен, то поне един от малобройните опити на галите да проникнат на Балканския полуостров от долината на По.

За поддържането на контакти от галите от долината на По с балканските царства говорят писмените сведения за келтското пратеничество при Александър Велики през 335 г. пр.н.е. Както ни е известно, този владетел, преди да пристъпи към изпълнение на своя план за покоряване на тогавашния свят, е организирал поход в северните райони на своята държава и на териториите на своите северни съседи с цел да осигури от север спокойствие за Македония. През 335 г. пр.н.е., на края на този поход, на остров Певке той приел пратеници на северобалканските и живеещите по долината на Дунава народи вероятно с цел да уреди отношенията на Македония с тях.

Тогава пред Александър се появило и пратеничество, което според античните автори е било изпратено от адриатическите келти (*Страбон* и *Ариан*).

Тези сведения ни връщат към проблема за отношенията на галатите с най-силната тогава държава на Балканския полуостров — Македония. Това пратеничество, както и друго, което се явило пред Александър единадесет години по-късно чак във Вавилон, свидетелстват за поддържане на политически контакти между Македония и келтския свят. За съжаление нищо конкретно не се знае за тези контакти преди 335 г. пр.н.е., освен сведението на Диодор. Той съобщава, че Филип II, бащата на Александър Велики, е бил убит с келтски меч. Тази информация би могла да свидетелствува за участие на келтски наемници в армията на Филип II.

Първите келтски наемници се появили в Гърция, в армията на лакедемонците през 368–367 г. пр.н.е. Те били завербувани в Италия и изпратени в Гърция. От този момент отряди наемници на западните келти често били пращани в Гърция, а вероятно и в Македония. Въпреки че няма преки данни за присъствие на келтски наемници в армията на Филип II, може да се допусне, че информацията, предадена от *Диодор*, отразява факта, че този македонски владетел е използувал келтски наемници.

Освен това келтите вероятно са поддържали и дипломатически отношения с македонския двор по времето на Филип II.

Отличната ориентация в политическия живот на Балканския полуостров, както и респектът пред силата на македонската държава, са били главната причина за късното нахлуване на келтите на Балканския полуостров. Техният натиск е започнал десетина години след смъртта на Александър Велики. Тогава неговата държава започнала значително да отслабва в резултат на нестихващите борби между пълководците му — диадохи, за неговото наследство.

През II в. от н.е. римският историк Юстин направил съкратено издание на Общата история в 44 книги, написана от *Помпей Трог* от Нарбонска Галия през I в. пр.н.е. Оригиналът на тази история не се е запазил и ние разполагаме само с това съкратено издание. Поради това сведенията в това произведение са със съмнителна достоверност. В него е запазена по-обширна информация за събитията в западните райони на Балканския полуостров през средата на IV в. пр.н.е.

Поради важността на това сведение за много тъмния период от историята на келтското присъствие в Централна Европа в настоящото изследване ще го цитираме изцяло. Според нас в голяма степен то може да бъде прието с доверие, като имаме пред вид археологическите данни:

> „Галите, чието население било тъй многобройно, че земите им не могли да ги поберат, изпратили като че ли по обичая на свещената пролет триста хиляди души да дирят нови места за заселване. От тях заседнала в Италия една част, която превзела дори Рим и го опожарила; друга част, упътвана от птици (от всички народи галите са най-вещи в птицегадаенето), проникнала в Илирийския залив и като извършила страшна сеч над варварите, заседнала в Панония. Това сурово, смело и войнствено племе преминало непреодолимите височини на Алпите и недостъпните им поради студа места за първи път след Херакъл. След като победили панонците, те водили в продължение на много години различни войни със съседните народи и одързостени от своя успех, се разделили на две групи, едната от които нахлула в Гърция, а другата — в Македония.“

Липсата на следи от келтски поселищен живот в археологическите извори на Балканския полуостров и неговите западни райони в периода от средата на IV в. пр.н.е. до края на същия век потвърждава до известна степен информацията, предадена ни от Юстин. Остава все пак открит въпросът, дали келтите, които се заселили в Панония, както сочат археологическите извори през ЛТ Б) (началото на IV в. пр.н.е.), са дошли от долината на По. Много от археолозите смятат въз основа на наличните данни, че има друга, по-важна вълна на келтската експанзия, идваща пряко от запад и северозапад.

РИС. 27

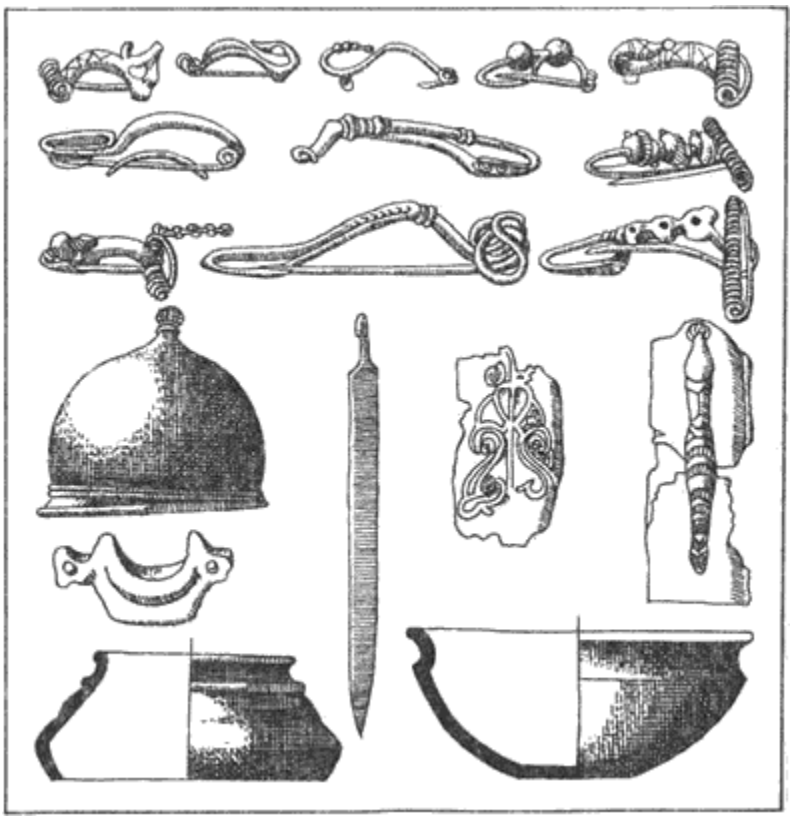

Рис. 27. Латенски материали, открити на илирийски обекти (по Марич)

Териториалнага близост на келтската култура до балканските култури е засвидетелствувана с появяването на латенски импорти в материалната култура на автохтонните балкански народи.

Латенски импорт от втората половина на IV в. пр.н.е. се открива на Балканския полуостров единствено в долината на Сава и в западните части на планинските райони, като не достига по-далече на юг. Те са откривани в типични илирийски погребения, селища или съкровища, в които преобладават местни балкански изделия. Това са фибули, украсени с глави на животно, представени реалистично или стилизирано, и гривни с печатообразни краища и шлемове (рис. 27). В междуречието на Сава и Драва установяваме поява на латенски гробове с материали, които могат да се датират към края на ЛТ $Б_1$ (например от плосък некропол в Осийек). Това означава, че келтите вероятно още в IV в. пр.н.е. постепенно са започнали да разширяват своите земи на юг.

В литературата, посветена на историята на народите, обитаващи Балканския полуостров през I хил. пр.н.е., се приема почти безрезервно, че засвидетелствуваната в писмените извори миграция на илирийското племе автариати в последните години на IV в. пр.н.е. е свързана със силния натиск или нашествията на келтите от Панония. Югославянката Ф. Папазоглу критично разглежда това становище. Базирайки се на античните автори, тя предложи нова хипотеза.

Според нея илирийското племе или по-вероятно племенният съюз на автариатите обитавал голяма територия, разпростираща се от Шкодерското езеро (Албания) до горното течение на Морава. Северната ѝ граница не е известна точно, но вероятно тя достигала до долината на Сава. Няколко антични автори (Агатархид, Хераклид, Елиан) посочват причината за миграцията на автариатите. Те единодушно казват, че поради падналите от небето жаби, които покрили цялата територия на автариатите, те били принудени да търсят нови земи за заселване. Естествено не е необходимо да се разглежда сериозността на такова обяснение. Може със сигурност да се приеме обаче, че една от причините за миграцията на автариатите е било някакво природно бедствие. Те се насочили в две направления: към Пеония (СР Македония) и Македония, където са покорени от Касандър, и към земите на трибалите, а впоследствие на гетите. Интересно е, че напускайки своите земи поради природно бедствие, автариатите се отправили към земи, в които икономическият и културният живот е процъфтявал, а не са избрали съседна Панония и междуречието на Сава и Драва, където вече са се заселили келти. Предположението, че движението на автариатите се е извършило и под силното въздействие на келтските групи от Панония, които се подготвяли за проникване на Балканите и във връзка с това вероятно упражнявали вече и военен натиск, е много вероятно. Важно в това отношение е сведението на Апиан, че автариатите взели участие в келтското нашествие в Гърция, което потвърждава съществуването на контакти между тези два народа. Що се отнася до заселването на автариатите в гетските земи, може да се допусне, че именно оттук по-късно Лизимах е завербувал автариатите за своята армия, водеща боеве в Мала Азия.

ГОЛЯМОТО КЕЛТСКО НАШЕСТВИЕ

Със смъртта на Александър Велики (323 г. пр.н.е.) започнало бавното разпадане на македонската държава. Политическото равновесие на Балканите било нарушено, а войните на диадохите го разклащали още повече. Те допринасяли и за икономическото отслабване на принадлежащите към македонската държава земи. Тази обстановка значително разширила пред келтите възможностите за проникване във вътрешността на полуострова. В първите десет години на III в. пр.н.е. античната историография отбелязва две келтски нашествия в западните части на Тракия и Дардания — в 298 г. пр.н.е. Касандър воюва с галите в района на Хемус, а в 281 г. пр.н.е. е нашествието на Камбавл (унгарецът А. Мочи смята, че тези две сведения се отнасят за едно и също по-голямо нашествие, датирано от него в първите години на III в. пр.н.е.). В същност военната активност на долнопанонските гали предшествувала „голямото“ нашествие на келтите към Македония, Гърция и Тракия и вероятно е била свързана с неговата подготовка. Изглежда, че освен военните действия, са били направени сондажи и преговори с някои местни племена относно трасето за придвижване. Правдоподобността на такова предположение се потвърждава от факта, че келтите извършвали подобна подготовка при всеки нов етап на експанзия. Участието на агрианите, пеоните и автариатите в похода на галите към Гърция и Мала Азия, за което привежда данни *Стефан Византийски*, вероятно свидетелствува, че именно тези племена били съюзници на келтите в южната част на Балканския полуостров (карта IV).

„Голямото“ келтско нашествие в Македония, Гърция, Тракия и Мала Азия започнало в началото на 80-те години на III в. пр.н.е. Вероятно то е било предшествувано от концентрация на келтски групи в Панония. Там се събрали представители от всички райони на келтската диаспора (Южна, Западна и Югозападна Галия, а може би и от територията на Източна Келтика), както може да се съди от многобройните имена на племена, включени в армията на Брен. Атакуващата Гърция келтска група била структурно различна от тази,

която нахлула в Италия. Разликата се състояла в това, че Италия била завладяна от цели племена, които търсели земя за заселване, а „бандата“, отправила се към вътрешността на Балканите, се състояла от келти от различни племена, жадуващи главно за грабеж и плячка. Повечето от античните автори и особено тези, които пишат много по-късно от събитията, представят именно по този начин нахлулите в Македония и Гърция келти. Че това не била единствената цел на келтското придвижване на Балканите, свидетелствува наличието на келтски енклави в обхванатите от нашествието земи. Следователно обяснението на келтското нашествие само с жаждата за плячка не отговаря на историческата действителност. Различните съдби на отделните групи, участвували в нашествието, са свидетелство за разнородния характер на подбудите, които ги повели. В античната историография са се запазили много от имената на участвувалите в нашествието келтски племена. Те са най-доброто свидетелство за етническата пъстрота на групата. С многобройността си и ролята, която играят в тази група, се открояват волки-тектосагите и белгите, освен това участвуват трокми, толистобои, айгосаги и т.н.

Главната посока на започналото в 280 г. пр.н.е. нашествие е към Македония и Гърция, а на отделилите се войски на Леонарий и Лутарий — към Мала Азия. То било съпроводено от по-малки келтски набези в съседните области, между които и Тракия. Историята на келтските нашествия в Тракия не е достатъчно осветлена в писмените извори, което не може да се свърже с малкото им значение за историята на района, а по-скоро с по-слабия интерес на античните автори към съдбата на Тракия в III в. пр.н.е. и с фрагментарността на изворите, запазили се до наши дни. Оскъдната информация за „голямото“ келтско нашествие, която се съдържа в писмените извори, е разглеждана нееднократно в научната литература от такива учени като проф. Г. Кацаров, проф. Ив. Венедиков и др.

КАРТА IV

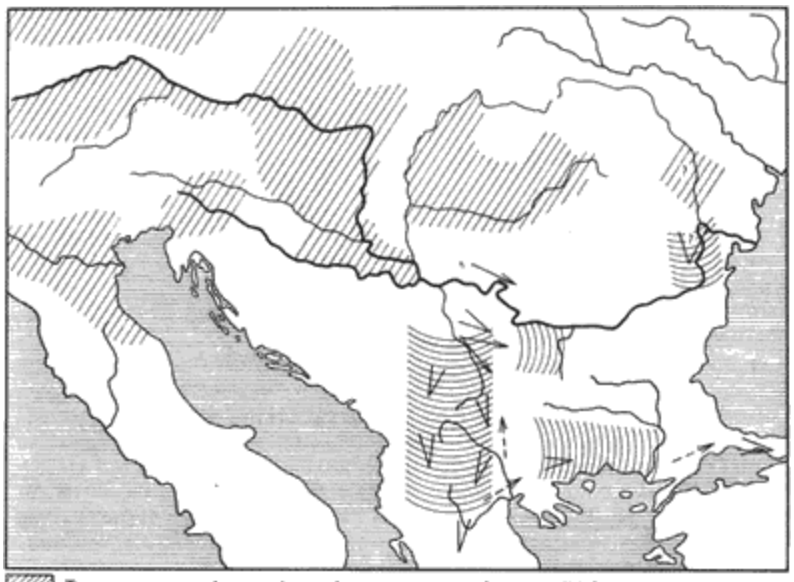

Карта IV. Голямото келтско нашествие. Територия на Латенската култура преди края на IV в. пр. н.е.; Основни направления по време на голямото нашествие; Пътят на келтите от Делфи; По-малки келтски нашествия

До наши времена са се запазили някои произведения, описващи нашествието на галите на Балканския полуостров. Не разполагаме обаче с такива важни трудове, съдържащи информация по тези въпроси, като на Нимфис и Деметрий. Известията за тези нашествия са разпръснати в произведенията на много историци. Най-важен извор за нашествията, както и за самите келти, е „Историята“ на *Полибий*, живял няколко десетилетия след описаните от него събития. За съжаление книга VIII, в която авторът точно е описал „голямото“ нашествие и отношенията между келтите от царството със столица Тиле и Бизангион, е запазена във фрагменти. Полибий, описвайки ситуацията, както и историята на келтските миграции около Бизантион, използувал богатата литература на местните историци (Деметрий от Калатис и др.). Около сто години след написването на „Историята“ от Полибий тя е била използувана от *Тит Ливий* в неговата „История на Рим“. Всички известия за историята на Изтока в книгите XXXI—XLV Ливий черпи от труда на Полибий. Известията за келтското нашествие в Тракия, както и за политическата ситуация в този район на света, предадени от тези двама историци, са основни и

най-важни. Допълва ги информация, предадена от съвременните на Ливий историци, както и от по-късни такива. Това са Диодор Сицилийски, *Мемнон* от Хераклея Понтийска, *Павзаний*, както и *Помпей Трог*. За съжаление работата на последния е запазена в съкратения вид, както вече казахме, направен от Юстин през II в. от н.е., поради което много от информацията е непълна, а част и невярна. Отделни епизоди от историята на галските нашествия описват между другото много антични автори. Това са *Ариан*, *Апиан*, *Плиний*, *Атеней* и *Полиен*.

В 280 г. пр.н.е. започнало „голямото“ келтско нашествие. Според Помпей Трог тогава галите се разделили на две групи — едната атакувала Гърция, а втората Македония. Павзаний доуточнява този факт, като съобщава имената на вождовете, посоката на движението на двете групи и добавя още една група. Първата група, водена от Болгий, се придвижвала към Македония през Илирия, втората, водена от Брен и Акихорий към Пеония, а впоследствие преминала също в Македония. Начело на третата група, която тръгнала срещу трибалите, бил Керетрий (карта VI). За съдбата на последната трупа нямаме никакви сведения в античните извори. Някои съвременни историци предполагат, че те са се върнали обратно в изходната точка. Това предположение може да бъде вярно поради това, че келтите организират още няколко пъти походи срещу трибалите, което предполага, че походът на Керетрий завършил с неуспех.

Групата, водена от Болгий, нахлула в Македония, която била силно отслабена от вътрешните борби.

> „Болгий — казва Павзаний — влиза в сражение с Птолемей, който тогава царувал над македонците. А Птолемей бил този, който убил с измама Селевк, сина на Антиоха, ако и да е бил прибягнал при него като просител и носил прозвището «Керавнос» поради прекомерната си смелост. Този същият Птолемей загинал в сражението и македонците претърпели страшно поражение“ (от келтите — бел. авт.).

Този фрагмент предава вътрешните отношения в Македония по време и малко преди нахлуването на келтите (280 г. пр.н.е.) и поражението на македонската армия от тях. След тази победа келтите плячкосали цяла Македония. Градовете дали закрила на бежанците, но те не били превзети от келтите на Болгий и на присъединилите се по-късно към тях гали на Брен и Акихорий. Заедно с наближаването на зимата галите се изтеглили към своите изходни райони.

Успехът на кампанията от 280 г. пр.н.е. улеснил действието на келтските вождове, за които Павзаний казва:

> „Тогава Брен почнал да подбужда много усърдно към поход срещу Гърция както в общите събрания, така и в срещи с всеки от главатарите на галите, като описвал истинското безсилие на гърците и разказвал, че там имало много обществени пари, а в светилищата още повече оброчни дарове, сребро и обработено злато. Той убедил галатите да потеглят срещу Елада и си избрал за помощници както и други главатари, така и Акихорий.“

Числеността на армията, която повел Брен към Гърция, се определя от античните автори по различен начин. Ние приемаме цифрата, предадена от Павзаний, че „събраната войска брояла пехота сто и петдесет хиляди души, а конниците били двадесет хиляди и четиристотин души. Толкова било числото на постоянно действуващите конници, а тяхното истинско число било шестдесет и една хиляди и двеста, защото около всеки конник имало по двама прислужници, които били също добри ездачи и също имали коне.“

От тази многобройна армия, която вероятно се спуснала на юг по долините на Морава и Вардар, се откъснала група от 20 000 души, както ни предава Тит Ливий, под ръководството на Леонарий и Лутарий. Това е станало на територията на Дардания. Тази група се отправила през Пеония и Тракия към Бизантион, откъдето по-късно преминала в Мала Азия.

Главните сили на Брен продължили похода си към Гърция. Преминавайки през Македония, те се сражавали със събраната от новия македонски владетел Состен македонска армия. Те я победили и

още веднъж опустошили Македония. Оттам през Тесалия достигнали до Термопилите, където ги чакала събрана гръцка армия под водачеството на атиняните. Галите я победили и разпръснали. След като преодолели тази пречка, пътят им към Делфи бил отворен. Те се отправили към светилището на Аполон в Делфи, което било крайна цел на този поход. Келтските пълчища не успели да го превземат, като били прогонени от събраната под водачеството на етолийците гръцка армия. Според античните автори за тази победа помогнали и боговете, като изпратили срещу настъпващите галати силна буря.

Археологическите разкопки в Делфи поднесоха много интересни материали, свързани с тази победа. Тук беше открит портик, изграден от етолийците в чест на победата над галите. Той е украсен с ниши, в които е било поставено трофейно келтско въоръжение (обр. 28). В някои от нишите са изобразени релефни латенски щитове. Анализирайки големината на различните ниши, французинът П. Амандри смята, че там били изложени щитове, шлемове, копия, мечове, кнемиди, ризници. Павзаний по време на своите пътувания из Елада видял този портик и споменава в X книга на „Пътувания по Елада“ за тези дарове. При почистването на портика е открит надпис, който за съжаление не е запазен изцяло, но неговата възстановка е много правдоподобна: „Етолийците предоставят плячкосаното от галите оръжие.“ Благодарение на декрет, открит на остров Кос, знаем, че това въоръжение е било изложено в специално построената част на портика през пролетта на 278 г. пр.н.е. Този декрет потвърждава датата на келтското нашествие в Гърция, предадена ни от античните автори, което датира през 279 г. пр.н.е.

Връщането на претърпелите поражение при Делфи галати към изходната точка, намираща се вероятно в долината на Дунава, не е било лесно. Техният главен вожд Брен се самоубил поради получените тежки рани при Делфи, като преди това посочил за свой наследник Кихорий. Гърците последвали огромната маса галати, която започнала да се изтегля на север, и при Термопилите отново ги атакували. Тук галатите загубили още 20 000 войници. Не знаем за съжаление пълната картина на техния обратен път, защото до нас е достигнала информация само за отделни моменти от тяхното завръщане.

Въз основа на запазената информация можем да допуснем, че след прекосяването на Тесалия в галатската армия настъпили

несъгласия по въпроса, накъде да тръгнат. В съчинението на Помпей Трог има запазена информация, че „след несполучливото нашествие срещу Делфи… и оставайки без вожда си Брен, едни се спасявали в Азия, а други в Тракия“. Тази информация е потвърдена от появата през следващите години в южните части на Балканския полуостров на различни групи от келтски воини, които били използувани от елинистическите владетели като наемници. Вероятно част от тези келти са се заселили около Едеса, Пела и Берое. За този келтски енклав[1] в Долна Македония изрично споменава и Тит Ливий.

Част от отправилите се към Гърция келти се върнали в родината си. В античната литература няма единодушие по този въпрос. Диодор твърди, че всички келти били избити по време на придвижването си на север, а *Помпей Трог* и *Атеней* съобщават, че те достигнали до изходната си точка, където се и заселили. Част от тях според Помпей Трог се върнали в своята родина, като например тектосагите от околностите на днешния град Тулуз (Франция).

Някъде по пътя, не знаем дали по време на предполагаемите разпри в Долна Македония, което е много вероятно, се сменил и вождът на завръщащата се група. До изходните точки ги довел Батанат и оттогава пътят на тяхното връщане се нарича Батанатов. Можем да допуснем, че преминаването на остатъците от голямата келтска войска, тръгнала срещу Гърция, през земите на централнобалканските племена (пеонци, дарданци и др.) не е било лесно. Нееднократно келтите били принудени да си пробиват път с меч.

---

[1] Част държавна територия, която е заобиколена от земи на друга държава. — Бел. elemagan ↑

КЕЛТСКОТО ЦАРСТВО СЪС СТОЛИЦА ТИЛЕ

Полибий в запазените книги на своето съчинение не пише по въпроса за съдбата на келтите след поражението при Делфи. Неясна остава информацията за произхода на келтите, които се заселили в околностите на Бизантион. Той посочва:

> „Тези галати напуснали родината си заедно с ония, които били предвождани от Брен. След като успели да се отърват от опасността, на която се изложили при Делфи, те дошли на Хелеспонта, но не се прехвърлили в Мала Азия, а останали там, защото околностите на Бизантион много им допадали. След това те сразили тракийците и като превърнали града Тиле в столица на своето царство, поставили бизантионците в крайно опасно положение.“

В този и в други пасажи относно келтите от групата на Комонторий *Полибий* не съобщава изрично дали те са участвували в битката при Делфи. По-вероятно групата на Комонторий да се е отделила от връщащите се от Делфи келти някъде в Долна Македония.

Още в две произведения се споменава същото или подобно име на това селище, което е станало столица на галатите, ръководени от Комонторий. В началото на VI в. от н.е. граматик *Стефан Византийски* написва своя труд „Етника“. В него използува много автори, между другото и Полибий, от когото е извадил географски и племенни названия. Авторът споменава Тиле като град в Тракия, близо до Хемус. Това сведение е пряката причина за появата на проблема за келтското царство със столица в Тиле. То локализира споменатата от Полибий столица на галатите на Комонторий много на север, а оттам границите на това царство и неговото значение в политическия и културния живот на региона се оказват много по-големи. Тук трябва да се подчертае, че Стефан Византийски никъде не идентифицира Тиле с галатската столица. Д. Дечев смята, че Тиле вероятно е тракийско

наименование, което разрешава да допуснем, че в Тракия съществуват повече от едно селища с такова име. В труда на *Прокопий* (от VI в. от н.е.) намираме подобно име. Авторът, изброявайки кастелите, построени от византийския император Юстиниан в Тракия, споменава името Тулеус. Този кастел лежи между кастела Пизоне, който е локализиран при с. Димитриево, Старозагорско, и кастела Арзон, локализиран наблизо до вливането на Сазлъдере в Марица (на юг от Одрин). Името Тулеус, споменато около седем века по-късно от предаденото име на галатската столица Тиле, е вероятно от същия корен.

От приведеното горе се вижда, че изворовата база, отнасяща се до локализацията на тази столица, е неточна и позволява различни тълкувания.

С цел да се изясни местоположението на това царство и неговото значение в политическия и културния живот ще разгледаме четири въпроса: 1. Пътят на келтите при нашествието им до югоизточните райони на Балканския полуостров; 2. Локализирането на територията на келтското царство с център Тиле въз основа на писмените извори, 3. Сравнение на това царство с характера на келтската държава в Мала Азия (Галатия); 4. Ролята на келтския владетел Кавар в политическия и икономическия живот на Югоизточна Тракия.

Счита се, че пътят на келтите минавал през Траянова врата и по долината на Марица. За пръв път формулирана от К. Иречек, хипотезата се приема и подкрепя от Г. Кацаров и се поддържа и до днес. Малко са работите, в които се смята, че келтите са минали през Пеония и през Егейска Тракия и достигнали Пропонтида. К. Иречек е също и първият изследвач, който отъждествява с. Тулово в Казанлъшко с Тиле. Отхвърлен с времето в българската историография, този възглед продължава да се приема в чуждата. Нова светлина върху историята на Тракия през III в. пр.н.е. хвърля откритият през 50-те години надпис в Месембрия, който говори за съществуване на силни и независими тракийски владетели в Югоизточна Тракия през III в. пр.н.е. Този надпис бе причина за ревизирането на възгледа за локализацията на келтската столица и сега Тиле се търси по средното течение на Марица. Въпреки това ролята на келтите не е намалена, а, обратно — продължава да се счита за главна, ако не и единствена причина за кризата в Тракия през III в. пр.н.е.

Някои учени се изказват твърдо против решаващата роля, отдадена на келтите. Напоследък Хр. Данов ги определя като второстепенен политически фактор, но не изразява мнение за локализирането на Тиле.

Еднозначността на изворите за ролята на Кавар обуславя и сходството на възгледите по въпроса в съвременната литература.

Историографският преглед показва очевидния превес на тезата за голямата роля на келтите от Тиле в политическия, културния и икономическия живот на източнотракийските племена. Нейното съществуване е подпомогнато от малобройните и лаконични писмени извори, както и от оскъдността на археологическия материал от Тракия, датиращ от това време.

Трасето на келтското нашествие от 279 г. пр.н.е. през тракийските земи може да се реконструира единствено по сведенията, съдържащи се в книга XXXVIII на Тит Ливий. Те се отнасят за водените от Леонарий и Лутарий племена, които в Дардания се отцепили от главните сили на Брен и през Пеония и Тракия се придвижили към Бизантион по периферията на последната. Терминът „по периферията на Тракия“, както и трасето на похода, преминаващо последователно през Дардания, Пеония и през Тракия, ни разрешава да допуснем, че келтите на Леонарий и Лутарий са стигнали до Бизантион по пътя известен по-късно като Виа Егнация.

Заслужава да се спрем по-подробно върху значението на този път в предримската епоха. За пръв път той е споменат от Херодот, който казва: „Пътят, по който Ксеркс минал с войската си, траките нито разрушават, нито засяват, а го почитат до ден-днешен.“ По-точно пътят е описан от Страбон. На нито един друг път в тази част на полуострова този географ не отделя толкова внимание. Това свидетелствува за неговото значение в политическия и икономическия живот на района. Вероятно и келтските племена, насочвайки се към Мала Азия, са минали по отдавна познатия път.

Така предложената възстановка на проблема поставя въпроса — защо досега пътят на нашествието не е видян в такава светлина, а, обратно, той е прокаран през Тракия по долината на Марица. Струва ни се, че това е последица от голямото значение, което К. Иречек отдава на по-късия път от Белград до Константинопол в предримската епоха, като при това никъде не споменава Виа Егнация. Г. Кацаров

безкритично възприема мнението на Иречек въпреки отсъствието на сериозни аргументи. По-късните автори не се спират специално на въпроса, с изключение на някои учени, за които подобно виждане е от голяма важност за създаваните от тях теории.

Първите сведения за съществуването на път, минаващ по долината на Марица, произхождат от V в. пр.н.е. Тукидид съобщава, че тракийският цар Ситалк при похода си срещу Македония бил принуден да си пробива път през гъсти гори. Вероятно той е минал през подножието на Рила планина. В следващите векове не разполагаме с много сведения за този път и ако е бил използван, той е имал локално значение. Със сигурност може да се твърди, че значението на път с посока запад—изток нараснало след 45 г. от н.е., т.е. след завладяването на Тракия от римляните. Това единодушно подчертават всички антични автори. Като излизаме от уговорката, че римляните са използували в планирането на своята пътна мрежа по-старите местни традиции, съществуването на път по това трасе не може да се отрече изобщо. Проблемът опира до неговото значение. Като имаме пред вид, че търговските контакти както и най-старите пътища на Балканския полуостров, са били ориентирани главно север—юг, приемливо е да смятаме, че в предримската епоха може да се говори за този път като с локално значение. През това време имало само два главни пътя с ориентация изток—запад, т.е. Виа Егнация и другият много стар покрай Дунава (карта V). С промяната в икономическата и политическата ситуация на Тракия през римската епоха ролята на този път значително нараснала. Тит Ливий описва точно пътя на бастарните от Североизточна Тракия към Македония през II в пр.н.е. Те се спуснали от устието на Дунава към Егейското крайбрежие, а след това се отправили към Македония по трасето на Виа Егнация.

Податки за локализирането на келтското царство с център в Тиле се съдържат единствено у Полибий и косвено у *Стефан Византийски* и *Прокопий*. Известно е, че групата на Комонторий не е първата, която безпокои Бизантион. Преди тях в околностите на града се появили келтите на Леонарий и Лутарий. Сведенията за опустошените от тях земи са по-точни. Както Ливий, така и *Мемнон* твърдят, че келтите на Леонарий и Лутарий навлезли в принадлежащите на Бизантион земи, а първият добавя, че безпокоели и други гръцки градове на Пропонтида.

Тази първа група келти се насочили към Мала Азия, но прехвърлянето им през Босфора се забавило заради бизантионците и поради неразбирателството между Леонарий и Лутарий. Изниква въпросът — дали келтите на Комонторий не са минали по следите на своите предшественици? Твърдението на *Полибий*, че им харесала околността на Бизантион и се заселили там, позволява да се отговори положително. Именно тук е най-логично да търсим локализацията на келтското царство със столица в Тиле. Оскъдността на изворите не дава възможност да се каже дали тези две трупи не са се срещнали там.

В известен смисъл потвърждават изказаната хипотеза и фактите от последните години от съществуването на царството. В 218 г. пр.н.е. след сключването на мира между Бизантион, от една страна, и Родос и Прусий, от друга (220 г. пр.н.е.). Кралят на Пергам, Атал, взел на служба айгосагите — келтско племе от Европа. В литературата е обърнато внимание на възможността това племе да е влизало в състава на келтите, създатели на царството в Тиле. Подчертаваме неточността, с която Полибий третира мирния договор между Бизантион, Родос и Прусий. Той изобщо не споменава келтите, които в същност били непосредствената причина за войната. Не казва и по какъв начин е бил уреден въпросът за данъка, плащан от Бизантион на келтите. Може би мигрирането на айгосагите трябва да се свърже с този мирен договор?

КАРТА V

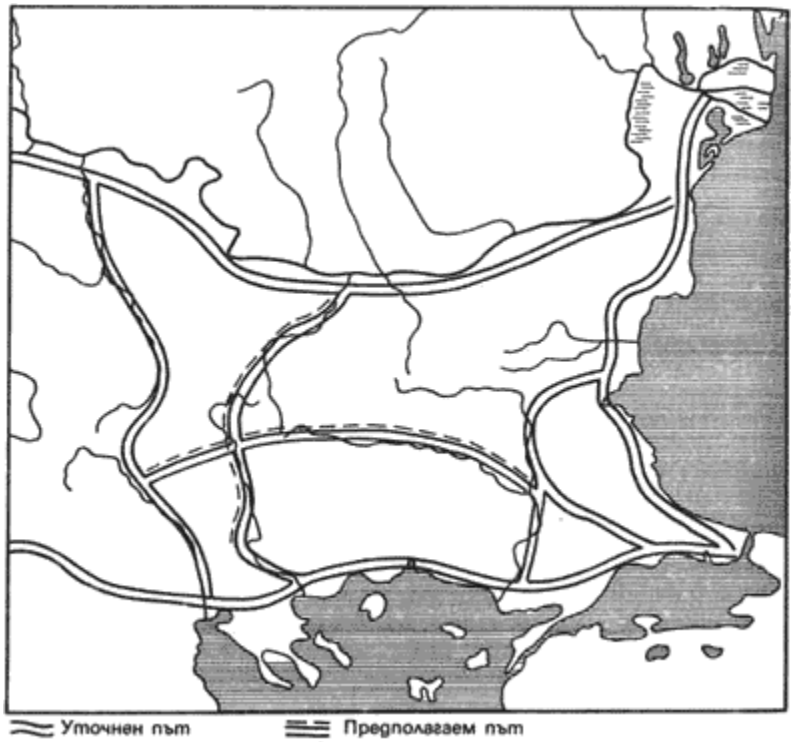

Карта V. Пътната мрежа в Тракия във втората половина на I хил. пр. н.е.

Според *Апиан* келтите се задържали в земите на Бизантион до II в. пр.н.е. Вероятно те били остатъци от галите, създатели на царството със столица Тиле.

Преди да се спрем на ролята и значението на царството с център в Тиле, нека видим какви са причините за съществуването на широко разпространената теза за наличието на голяма келтско-тракийска държава в източните части на Балканския полуостров. Следи от различен характер от присъствието на келтите са разпръснати на обширна територия в източната част на Балканския полуостров и по черноморския бряг — исторически (келтоскити, бритолаги, бастарни, корали); епиграфски (нашествието на галите срещу Олбия); лингвистични (концентрация на келтски топоними при устието на Дунава). В същото време материалите за политическата история на местните племена са така бедни, че да се проследи в детайли хронологията на келтските нашествия е невъзможно. Като добавим, че обликът на келтското царство у Полибий не е ясен, локализирането в източната част на Балканския полуостров на една силна галска държава е било една възможност за съвременните историци да обяснят

присъствието на всички келтски елементи в източната част на полуострова. Чрез добавянето към сведението на Полибий (доуточнено с локализацията на келтската столица въз основа на известието на Сгефан Византийски) на сведението на *Страбон* за съществуването на смесен келтскотракийски народ е създадена теорията за силна келтска държава в източната част на Балканския полуостров. Тъй като по-горе беше изложен вече въпросът за идентифицирането на споменатото от *Полибий* селище Тиле с това у Стефан Византийски, няма да го повтаряме. Що се отнася до сведението на Страбон за смесен келтскотракийски народ, то не бе споменато, тъй като се отнася до етническата ситуация в северозападните части на Тракия през II–I в. пр.н.е. Тази ситуация не е резултатът на „голямото“ келтско нашествие, нито е във връзка с келтското царство със столицата в Тиле, а с експанзията на скордиските на изток във II в пр.н.е., която имала като последица оформянето на смесена група от скордиски и трибали, за което по-подробно ще говорим по-долу.

Новите епиграфски паметници, открити в последните 30 години, съдържат ценни свидетелства за съществуването на тракийски владетели, съвременници на келтското царство в Тиле, и за техните отношения с гръцките черноморски колонии. Тези материали значително омаловажиха господствуващого в историческата литература мнение за присъствието и активността на келтите в Тракия.

Естествено скромната изворова база за царството в Тиле определя и хипотетичния характер на всички виждания, включително и нашето, което ще изложим по-долу. Съществуването на тракийски владетели в III в. пр.н.е., които представляват военна и политическа сила, изключва възможността за съществуването на силна келтска държава, която да е подчинила политически и военно цяла Източна Тракия, а дори и само долините на Марица и Тунджа.

При характеризирането на икономическия и политическия статут на това царство редица изследователи го сравняват със смесените племенни съюзи на келти с местното население във „варварска“ Европа (напр. скордиските). Като имаме пред вид степента на културното развитие на тракийското население от Югоизточна Тракия, която не се различавала съществено от тази в Мала Азия, смятаме, че изграждането на характеристиката на келтското царство в Тракия трябва да се направи по-скоро чрез сравняване с Галатия в Мала Азия.

Келтите на Леонарий и Лутарий на брой 20 000 войници, наричани в по-късната литература галати, или галогърци, заели средното течение на р. Халис в Мала Азия на площ около 40 хиляди квадратни километра. В новата си родина галите запазили племенното си деление. Трите племена се заселили поотделно, но общо представлявали едно цяло (карта VI). Западната част на Галатия заели толистобоите — горното течение на р. Сангариос; централната, или земите по левия бряг на Халис — тектосагите, а източно, по десния бряг на реката — трокмите. През земите, заети от галите, минавали важни търговски пътища, свързващи Изтока с йонийските градове и Балканския полуостров.

Обхватът и точната локализация на земите, заети от келтите на Комонторий, не са известни. Същото се отнася и до броя и племенния състав на заселилите се в Южна Тракия келти. Може само да се допусне, че в състава на царството влизали и айгосагите.

За икономическата и социалната структура на галатите от Мала Азия и за техните обичаи има много данни. След като заели земите по средното течение на Халис, те не изтласкали местното фригийско население от селищата му, а сред тях създали своя селищна мрежа. Такива случаи са известни и в европейската история (напр. германите в Галия в I в. пр.н.е.). Те обитавали селища с военен или полувоенен характер. Ливий говори за главния лагер на тектосагите, разположен на около 25 000 крачки от Анкира, малоазийски град, за който не знаем дали е бил специално построен с оглед нашествията на римските легиони, или е бил постоянно селище-лагер. До завземането на тези земи от римляните галатите не живеели в съществуващите на тяхна територия градове. Според Страбон племенните вождове живеели в укрепени селища, разположени високо в планините. Това сведение се отнася за времето след идването на римляните, но като имаме пред вид характерната за континенталните келти селищна система, сме склонни да приемем, че ситуацията е била такава още от самото начало на келтската държава в Мала Азия. Още повече, че *Тит Ливий* споменава келтски укрепени селища в земята на толистобоите. Всички антични автори са единодушни, когато става въпрос за паразитизма на галатите. Това потвърждава и характеризираната по-горе селищна система. Средства за живот се извличали от данъците и откупите, изземвани от съседните градове и народности, както и от плячката от непрестанно

водените войни. Гали се срещат често и като наемници в армиите на елинистическите владетели. В Галатия галите представляват един вид военна аристокрация, подчинила местното население. Занимаващите се със земеделие и скотовъдство фриги били продоволствените доставчици на галатите.

Първите сведения за галатите в античната литература се появяват сто години след заселването им в Мала Азия. Всички автори подчертават различията между тяхната и местата култура. До римското завоевание те запазили неизменни своите обществени и религиозни институции и обичаи, които са идентични с описаните за келтите от Централна и Западна Европа. Следователно галатите представлявали едно затворено общество, живеещо в симбиоза с местното население, което било полузависимо от тях. Това общество, специализирано във водене на война, представлявало значителна военна сила, която е позволила на галатите да заемат и да държат във властта си тези земи.

КАРТА VI

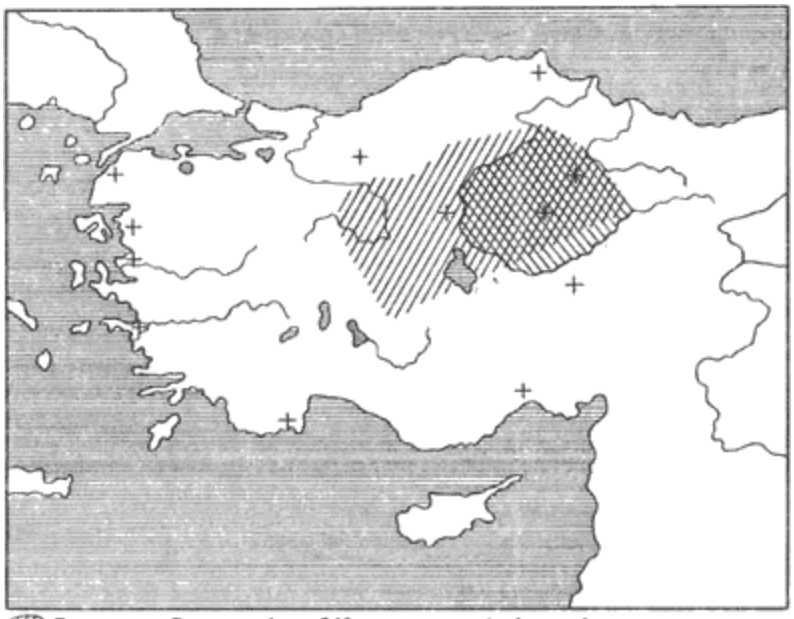

Карта VI. Галатия. Граници на Галатия около 240 г. пр.н.е.; Латенски материали или галатски изображения; Разпространение на т.н. галатска керамика

Малко са сведенията за селищата и икономиката на живелите около Бизантион келти. Въз основа на запазилите се у Полибий

сведения може да се допусне, че и тилетяните подобно на галатите съжителствували в завзетите територии с местното население, т.е. траките. По време на войната срещу Бизантион Прусий вербувал траки, живеещи около този град, които трябвало да безпокоят града откъм сушата. В същата война келтите вероятно останали неутрални. Участието на траките във войната от 220 г. пр.н.е. свидетелствува, че те представлявали значителна военна сила, която едва в 213 г. пр.н.е. се обърнала срещу келтите, когато вдигнатото от тях въстание унищожило келтското царство.

За селищата на келтските тилетяни нямаме никакви сведения в античната литература.

Както галатите, така и келтите от Югоизточна Тракия се занимавали единствено с военни занаяти. От Бизантион получавали данък, който достигнал до 80 таланта годишно през 30-те години на III в. пр.н.е. Едновременно с това те били използувани от Бизантион във войните му срещу траките и витините. Въпреки липсата на сведения у античните автори можем да допуснем, че те безпокоели както Бизантион, така и другите гръцки колонии в района, а и тракийските държавици и градове. Територията на царството лежала в близост до важни търговски пътища и тракийски градове, за което косвено свидетелствува и *Полибий*, като твърди, че Кавар обезпечавал сигурността на търговците, пътуващи към Понта. Допълнителен аргумент е и политиката, провеждана от този последен келтски владетел, в която се появяват нови елементи — охрана и посредничество в търговията. За това говорят и пуснатите в обръщение монети на Кавар от тип много популярен по това време в Тракия — т.е. монетите на Кабиле, както и по-миролюбивите тенденции, проявени в усилията на Кавар в посредническата му мисия през войната от 220 г. пр.н.е. Тези нови насоки в политиката най-вероятно се усилват след сключения мир между Бизантион, от една страна, и Прусий и Родос, от друга. Две години след подписването на договора, айгосагите, „келтско племе от Тракия“, емигрирали в Мала Азия, поканени от Агал, който в края на краищата поради неприятности с келтите се отказва от тях. Айгосагите започнали да грабят западното крайбрежие на Мала Азия, което дало повод на Прусий окончателно да ги ликвидира. Тези събития може би са били резултат на размирици вътре в царството на Кавар. Възможността да са

влизали айгосагите в състава на Каваровото царство е твърде вероятна. След намаляването на военната мощ на царството на Кавар като последица от емигрирането на айгосагите за траките не било проблем да сложат кръст на господстването на келтите в тази част на Тракия. В 213 г. пр.н.е. избухнало тракийското въстание против келтите, което унищожило тяхното царство.

Археологическите изследвания в Мала Азия, които са насочени предимно към разкопаването на известни от писмените извори градове, а не към издирването и проучването на галатските селища, влияе силно върху познанията ни за културата на галатите. Изворовата база е оскъдна и се състои предимно от открити случайно материали. На сегашния етап на изследване е известен един гроб с фибула латенски тип, една трудна за определяне паница и други фрагменти латенска керамика, намерени в елинистическите пластове на гр. Гордион, с. Богазкьой, с. Алищар Хуюк (всички в Турция). Освен тези материали от затворени комплекси, отнасящи се към II–I в. пр.н.е., на територията на Мала Азия са открити предимно като случайни находки няколко фибули латенски тип, наколенник, бронзови и стъклени гривни. Значителна информация за вида на келтите и тяхната материална култура предоставят скулптурните изображения от елинистическата епоха от този район (напр. олтарът от Пергамон) (обр. 29).

Въпреки всичко е възможно да се извлекат някои заключения. Най-вероятно галатите са се намирали под силното влияние на местната материална култура, макар че степента на това влияние при отсъствие на разкопки на келтски селища и укрепления е трудно да се маркира. С района на латенската култура те продължили да поддържат връзки както по време на своята независимост, така и след идването на римляните.

От територията на келтското царство със столица Тиле не разполагаме с какъвто и да е археологически материал, който би могъл да се свърже с латенската култура. Това съвсем не свидетелствува обаче, че ситуацията е по-различна от тази в Галатия, тъй като в Югоизточна Тракия почти няма материали поради липса на системни археологически проучвания, които могат да се датират от III в. пр.н.е. т.е. във времето, когато съществува келтското царство.

Изключения представляват бронзовите обковки на бойна колесница, открити в куполната гробница при с. Мезек, окр. Хасково. Латенският им произход не може да бъде отречен напълно, както това прави Ив. Венедиков. Те са типични представители на развития пластичен стил и се датират в първата половина на III в. пр.н.е. Неколкократното използуване на гробницата от траките, отсъствието на точна информация за разкритата в гробницата ситуация при отварянето ѝ, което е направено от местното население, не позволяват да се даде сигурна интерпретация на културния контекст, в който е била поставена колесницата. Други латенски материали от гробницата не са известни. По-подробно този проблем ще разгледаме в следващата глава.

Като обобщение на сравненията между двете келтски царства, основани в източните части на елинистическото койне, може да се каже:

— сходните икономически основи на двете келтски царства най-вероятно са се отразили върху изграждането на подобна селищна система;

— отношенията с местното население на територията на царствата са били подобни и спрямо келтската военна аристокрация — то се е намирало в полузависимо състояние;

— разположението на двете царства най-вероятно е било подобно, т.е. на терени, осигуряващи добри естествено укрепени пунктове в подножието или в планинските масиви и в близост до важни търговски пътища;

— материалната култура на създалите двете царства келти до голяма степен е била повлияна от местната култура, макар че поддържаните със същинската територия на латенската култура контакти подпомогнали запазването на редица латенски елементи.

Келтите под владичеството на Комонторий основали царството в околностите на Бизантион, което вероятно било разположено в Странджа планина или в Сакар планина. Това местоположение позволявало на галатите да контролират икономическите връзки между Тракия и Егейския свят и да играят роля в политическия живот на Югоизточна Тракия. Съществуването на тракийски владетели в тази част на Тракия през III в. пр.н.е. (както показват епиграфските, нумизматичните, а напоследък и археологическите материали), които

представляват военна и политическа сила, изключва възможността за съществуването на силна келтска държава подчинила политически цялата Югоизточна Тракия. Нейната роля се е свеждала до упражняване на непостоянен контрол и на грабителски натиск върху гръцките колонии и съществуващите наоколо тракийски държавици.

Много интересно известие за обичаите и начина на живот на заселилите се на територията на елинистическото койне галати предава *Филарх*. От неговото съчинение са запазени само извадки, които били включени в произведенията на други автори. Поради това не е ясно за кои келти става дума — дали за обитаващите Галагия, или за тези от Тракия. Издателят на тези откъси, германецът К. Мюлер, смята, че това се отнася за келтите от Галатия, докато руснакът М. Ростовцев го свързва с келтите от царството със столицата в Тиле. Поради липса на информация ние не можем да решим този въпрос. Ето какво пише той:

> „Ариамнес, галатът, бидейки твърде богат, известил, че той ще угощава всички гали ежегодно и изпълнил това, предприемайки следното: навсякъде разделил най-удобните места от пътищата на областта на станции, в които издигнал навеси от колове, със слама и върбина, които събирали по четиридесет и повече човека, така че местата да са достатъчни за приемане на множеството, стичащо се от градовете и селата. След това поставил котли, изковани от мед от майстори, които поканвал от другите градове в годината, преди да е ставало угощението. Ежедневно били клани много жертвени животни: бикове, свине, овце и друг добитък; питосите били пълни с вино и имало голямо изобилие от печени хлябове. От градове и села пристигали не само всички гали, за да се насладят на приготвените неща, но дори случайно минаващите чужденци не се пускали от специално поставените младежи, дока го не вземат своя дял в празненството.“

ГАЛАТИТЕ В ЮЖНИТЕ ЧАСТИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ПРЕЗ III И II В. ПР.Н.Е.

Голямото келтско нашествие свършва, както приемат повечето от съвременните историци, в 277 г. пр.н.е. с разгрома на галатите при Лизимахия от Антигон Гонат. За съжаление не са известни подробности от историята на келтските нашествия към Македония, Тракия, Пеония и други краища след 279 г. пр.н.е. А те безспорно не са били прекратени след поражението при Делфи. За събитията след г. пр.н.е. има само едно известие от историята на *Помпей Трог*, запазена в извлечения на Юстин. За малката достоверност на тази съкратена история вече говорихме. В нея се казва, че галите, оставени от вожда Брен да пазят границите на страната си, въоръжили 10 000 пехотинци, 3000 конници и организирали поход на юг. Те не подминали Македония и накрая били разбити от Антигон Гонат при Лизимахия. Този владетел възстановил силата на Македония през следващите години. Може да се приеме, че това ограничило възможностите на келтите да организират нашествия на юг.

Историята на Македония и Южна Тракия, както и на други части на елинистическия свят, често е свързана през III и II в. пр.н.е. с присъствието на галати като наемници или жители на местните градове. В първите години след голямото нашествие това са групи, които останали в южните части на Балканския полуостров след похода в Гърция, а в по-късните времена те били вербувани сред келтските племена, живеещи на Балканския полуостров и в Мала Азия, например от царството със столица Тиле, Галатия, възможно и от скордиските и други келтски енклави на Балканския полуостров.

Разполагаме с много сведения за присъствието на галатски наемници в елинистическите армии. Това са келтите под водачеството на Кидерий, който бил на служба при Антигон Гонат, вероятно в състава на защитниците на Касандрия, ръководени от Аполодор. Галати се срещат във войската на Антигон Гонат и Пир по време на борбите между двамата претенденти за македонския престол през 274–273 г. пр.н.е. След като Антигон Гонат през 273 г. пр.н.е. увеличил броя

на галските наемници, той победил сина на Пир. Кралят на Епир по време на своя поход към Пелопонес през 272 г. пр.н.е. използувал галатски наемници. Този списък може да се удължи с известията за присъствието на келтски наемници в елинистическите армии на различни владетели.

Французинът М. Лоней, автор на основен труд за елинистическите армии, смята, че използуването на галати като наемници продължавало малко повече от един век, т.е. чак до Третата македонска война (171–168 г. пр.н.е.).

Освен присъствието на келтите като наемници в елинистическите армии може да се отбележи още една форма на използуване на тези отлични воини. Балканските владетели често организирали цели галски военни гарнизони за защита на властта като постоянна военна сила, а също и за заселване на опустошени от различни войни територии. За такива селища има сведения в Македония. Галатите от една такава колония в Еге ограбили богатите гробници на македонските царе. В град Фойнике пък в Епир колонисти от такова селище вдигнали бунт. Общо историята на келтските наемници е често свързана с размирици, бунтове и откази да се подчинят. Примери за това са бунтовете в армията на Антигон Гонат (277 г. пр.н.е.), на Мегара (266 г. пр.н.е.), ограбването на Еге (274 г. пр.н.е.) и Хараклея, убийствата на Антиох Хиеракс, Селевк III и др.

Особено значение за проучванията на келтското присъствие в Тракия има изясняването на отношенията на галските наемници в елинистическите армии с наемниците от тракийските племена. Този въпрос е засегнат два пъти у античните извори, които предлагат интересни сведения. И в двата случая автор на сведенията е *Полибий*, най-достоверен историк, що се отнася за събитията в Тракия от III–II в. пр.н.е. Полибий казва, че Птолемей Филопатор приел на служба траки и галати, формирани в един отряд под водачеството на тракиеца Дионис. Той подчертава, че 2000 траки и гали били завербувани, но не изяснява къде. Този въпрос намира своя най-вероятен отговор само в областите, където са съжителствували келти и траки. Присъствието на значителен брой колонисти от тракийски произход в елинистическия Египет, където присъствуват и келти, не изключва това да е станало и там, но по-вероятно е това да се отнася за Тракия. Траките съжителствували както с галатите от Тиле, така и с келти от други

краища на Тракия. През 217 г. пр.н.е. въпросният отряд се сражавал в битката при Рафия (Египет).

Второто сведение, също предадено у Полибий, се отнася до вербуването от Антигон Дозон на 1000 галатски войници в Тракия. Авторът споменава заедно с тях и за наемниците от тракийското племе агриани, живяло в долината на р. Струма. Стои въпросът, дали и те са образували един отряд? Не трябва да забравяме, че заедно с галатите агрианите преминали в Мала Азия, и както е известно от епиграмата в чест на офицера Неоптолем, запазена у *Стефан Византийски*, заедно с тях плячкосали Мала Азия. Вероятно келтско-агрианските връзки могат да се отнесат още към началото на III в. пр.н.е., но дали в по-късните години на територията на това племе или наблизо до нея са се намирали келтски селища, както предполагат някои съвременни автори, не може да се установи със сигурност. Липсата на сигурни сведения по този въпрос, а също лошото състояние на археологическите проучвания ни кара да се отнесем с известни резерви към това схващане.

Галите, воюващи в армията на Персей, предвождани от Асклепиодот, често действували заедно с илири и траки. Може да се предположи, че тези келти били вербувани в земите между Македония и Дунав, където е било възможно сближаването между трите народа. Може да се допусне също, че сближението би могло да настъпи и в самите армии, още повече, като се има пред вид над стогодишната традиция на използуване на галатски наемници в елинистическите армии.

Неголяма е групата извори за мирното присъствие на отделни келти в градските центрове по Егейското крайбрежие. В редица епиграфски паметници се срещат имена на галати — жители на различни градове. Такъв е например вождът Брикон, жител на Маронея. Тези паметници свидетелствуват също за елинизацията на келтите главно чрез употребяваните от тях гръцки имена, като Апатирий, Лизимах и др.

Информацията, с която разполагаме, за присъствието на галати в южните части на Балканския полуостров, е много фрагментарна и най-често многозначителна. Тяхното присъствие е изразено в най-различни форми. На първо място трябва да изброим заетите от тях части от

Тракия и Македония и основаването на селища върху тези територии. Така около Едеса, Пела, Берое се заселила група галати.

Това позволява да се предполага, че по долината на р. Струма също е възможно да са съществували келтски поселения. Съществуването на военни колонии в Македония и Епир допринася за утвърждаването на келтското присъствие в тази част на Балканите. Нееднократно келтите се опитвали да се включат в мирния живот на елинистическото койне, заселвайки се поотделно в различни градове. Най-масовото присъствие на келтски елементи е под формата на наемници. Това са групи, рекрутирани от най-различни части на келтската диаспора, вероятно дори и от Централна Европа, за която свидетелстват единични елинистически предмети, откривани на латенските обекти в Панония и Трансилвания. Това присъствие е най-непостоянно, но същевременно с най-голямо значение за пренасяне на културни елементи в чиста форма.

СКОРДИСКИ

Скордиските, племе, живеещо във и около междуречието на Сава и Драва, се появяват в историческата литература през II в. пр.н.е., но тяхната култура била вече изкристализирала в първата половина на III в. пр.н.е. В античната литература са запазени два варианта на тяхното име: скордиски и скордисти. Ф. Папазоглу смята, че скордисти е типично илирийско название, което след келтизирането си получило формата „скордиски“.

Сведенията за етническата принадлежност на скордиските в античната литература са противоречиви. Повечето автори ги наричат гали или келти, но някои ги причисляват към илирите (*Апиан*) или дори към траките (*Флор*). Голямо значение при определяне на етническата принадлежност на скордиските имат сведения от откритите надписи в Делфи (Гърция) и македонския град Европас, датирани в III и I в. пр.н.е. В тези надписи скордиските са наречени келти. Различията в античната литература по този въпрос произлизат вероятно от факта, че скордиските живеели смесени с местното население. Според Страбон Буребиста разорил и областта на келтите, която те обитавали заедно с траки и илири. Значението на скордиските в живота на тракийските племена през II–I в. пр.н.е. е причината, която налага да бъде разгледана не само тяхната история, но и тяхната култура.

След заселването си в Подунавието, между реките Сава и Драва, скордиските преживявали през III в. пр.н.е., както определя Й. Тодорович, културен и икономически разцвет. Той довел до оформянето на един динамичен културен център, който влияел върху развитието на съседните култури.

За първи път скордиските се появяват в историческата литература във връзка със събитията през 179 г. пр.н.е. Тогава македонският цар Филип V замислил пренасянето на военните действия срещу римската армия в Италия. В тази операция на скордиските и бастарните се определяла активна роля. Дали скордиските и преди 179 г. пр.н.е. не са участвували в политическия

живог на Балканския полуостров? На този въпрос конкретно не може да се отговори поради това, че и в писмените, и в епиграфските извори няма никакви сведения. Може да се предположи, че след окончателното настаняване на келтите в Подунавието, на първо място, те били принудени да организират територията, която заели, и това несъмнено е водело до сблъсъци с местното илирийско и тракийско население. За борбите им с илирите не се знае нищо. Може само да се предположи, че още преди голямото нашествие автариатите били изтласкани от родината си, за което вече споменахме. С повече сведения разполагаме за сблъсъка на келтите с най-силното в тази част на Балканите и най-войнствено тракийско племе — трибалите. Тенденциите в историческото развитие на двата народа ги противопоставили много скоро един на друг. До 278 г. пр.н.е изворите споменават за четири галски нашествия срещу трибалските земи — 298, 281, 280 и 278 г. пр.н.е. През следващите години за войни между келти и трибали няма сведения, но това е резултат от липсата на всякаква информация за историята на тази част от Балканите от това време.

В античната историография *Страбон* говори за скордиски (т.нар. малоскордиски), живеещи на изток от р. Морава, т.е. в земите, които до пристигането на келтите били трибалска територия. Вероятно и след 278 г. пр.н.е. келтите продължили да атакуват трибалите до завладяването на част от техните земи и сломяването на военната им и политическа мощ. Земите, обитавани от трибалите, били богати на различни руди и металургията в живота на скордиските играела значителна роля (карта VII).

Сведенията за събитията от 179 г. пр.н.е. и след това позволяват активно проследяване от този момент нататък на участието на скордиските в политическия живот на Балканския полуостров. След смъртта на Филип V бастарните, които били поканени от него да дойдат в централната част на Балканския полуостров, преминали от своите земи в долното течение на Дунав. Тяхната първа цел била да унищожат дарданците — врагове на Македония и на скордиските. Бастарните водили с това племе около три години борба с активната помощ на скордиските. Тя завършила с успех за дарданците, които останали южни съседи на скордиските.

През 168 г. пр.н.е. римската република побеждава Македония, а през 148 г. пр.н.е. създава римска провинция Македония. След този акт започнал да нараства интересът на скордиските към юга. Първото несигурно и лаконично сведение за тяхната атака срещу тази провинция се отнася към 141 г. пр.н.е., а от 135 г. пр.н.е набезите им ставали все по-чести.

В продължение на петдесет години скордиските са на върха на своята мощ и често се отправяли на юг, към Македония. По това време те били главните противници на римска Македония. Често в нашествията им вземали участие и тракийските племена меди, беси и др.

Римските пълководци нееднократно организирали наказателни акции срещу земите на скордиските, стигайки до Дунав. Мощта на това келтско племе не била сломена нито от тези акции, нито от последвалите нашествия на кимбри и тевтонци.

КАРТА VII

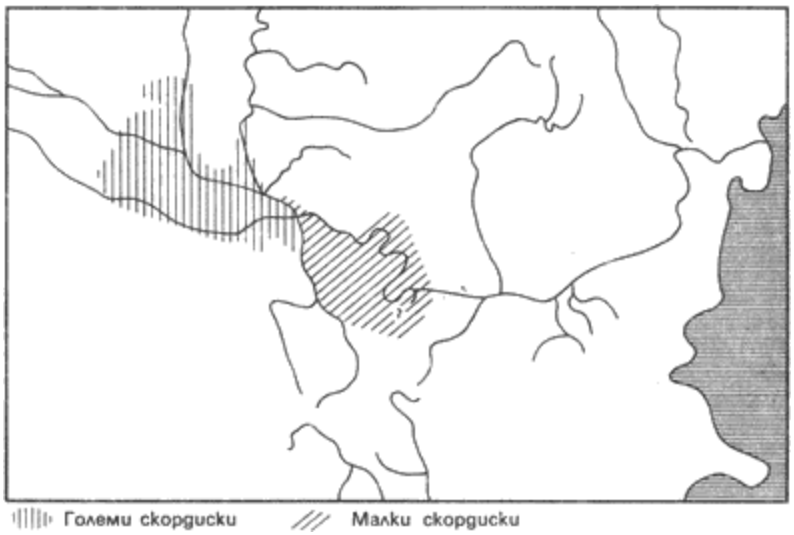

Карта VII. Територия на скордиските. Големи скордиски; Малки скордиски

През 84 г. пр.н.е. скордиските заедно с дарданците и медите организирали голям поход срещу Македония и Гърция. Тогава те плячкосали няколко светилища, между които и делфийското. По този начин те постигнали това, което не успели техните прадеди. Тази победа обаче се оказала съдбоносна за скордиските. Лициний

Корнелий Сципион организирал срещу тях наказателна експедиция и, както казва Апиан, „унищожил скордиските, остатъците от които избягали и се поселили при Истрос и островите му“. Тази акция сложила край на военната мощ на скордиските в централните части на Балканския полуостров. В по-късно време сведенията за тях в античните извори са много оскъдни. Те не се споменават вече във връзка с организирани или планирани от други владетели военни акции срещу Рим. Вероятно тяхната мощ е била окончателно сломена от удара, нанесен им от Буребиста около средата на I в. пр.н.е.

След смъртта на Буребиста скордиските организирали последния си поход срещу Македония, който предизвикал контраакцията на римляните. Тиберий организирал наказателен поход срещу тях, който завършил с подчинението и включването им в границите на римската държава.

Политическата активност на скордиските е била придружена и с културна и икономическа експанзия. Тя ще бъде по-подробно разгледана по-долу.

СЕЛИЩА И НЕКРОПОЛИ

В междуречието на Сава и Драва, т.е. на територията, която със сигурност е била заселена от скордиски, са зарегистрирани два вида селища — открити и укрепени. В откритите селища са се намирали правоъгълни полуземлянки със средна големина 2 х 6 м, съставени от едно или повече помещения. В укрепените селища са открити също подобни постройки. Засега няма изцяло проучено открито селище на скордиски. Повече внимание в археологическите проучвания е отделено на укрепените селища. Те са разположени на естествени възвишения в низината, по високите брегове на реките или върху селищни могили (рис. 28). Имат елипсовидна или кръгла форма. Често са подсилвани с повече от един укрепителен пръстен (напр. градището при Стари Сланкамен, укрепено с два земни вала и с палисада върху тях), а третият пръстен представлява каменна стена, широка 1–1,2 м, направена от ломени камъни. Разкопаните от археолозите градища често са определяни като опида, термин, употребяван в археологическата литература за споменатите в I глава латенски градове. Тези градища обаче нито по големина, разположение и вътрешна планировка, нито по характера на укрепителните съоръжения наподобяват латенските опида. Укрепените селища на скордиските са подобни на селищата на илирите и траките и техните корени трябва да се търсят в старата балканска традиция. Още повече, че на някои от тези крепости са открити укрепления на местното илирийско население от периода преди настаняването на скордиските.

Некрополите на скордиските са значително по-добре изследвани. Разполагаме с няколко некропола с по няколко десетки гробове (Осиек, Югославия, и от кварталите на Белград — Роспи-Чуприя и Карабурма), проучени по време на системни археологически разкопки, както и много единични, случайно открити погребения. Общо са известни над 200 погребения от интересуващата ни територия. От всички погребения около 50 са извършени чрез трупополагане, обичай, характерен за ранните фази на латенската култура (рис. 29). Останалите погребения са извършени чрез трупоизгаряне. Те се появяват в първата половина на III в. пр.н.е. Всички гробове са плоски.

Информацията, с която разполагаме за няколко могилни погребения, е несигурна. Този тип гробни съоръжения не е характерен за скордиските. Вероятно както при тавриските (съседи на скордиските от запад), келтите се погребвали около съществуващи вече могили, издигнати по-рано от местното илирийско население. Във всички гробове са открити дарове, състоящи се от глинени съдове, украшения, въоръжения, а по-рядко и оръдия на труда, метални съдове, импортирани предмети от елинистическия свят и др. Количеството на гробните дарове е различно. Срещат се бедни погребения — само глинени съдове и малко украшения — и много богати с импорти, пълно въоръжение или богати накити.

Отделен проблем представляват четири погребения със сложени в тях скелети на коне или само части от конска сбруя. Тяхната хронология е различна. Най-ранното се датира в ЛТ $Б_1$ (Вуковар — Югославия), а най-късното от Августово време (Земун — Югославия). Две от тези погребения са извършени чрез трупополагане (Вуковар, Карабурма), а едно чрез трупоизгаряне (Земун). Една юзда произхожда от унищожени гробове (Оджаци — Югославия).

РИС. 28

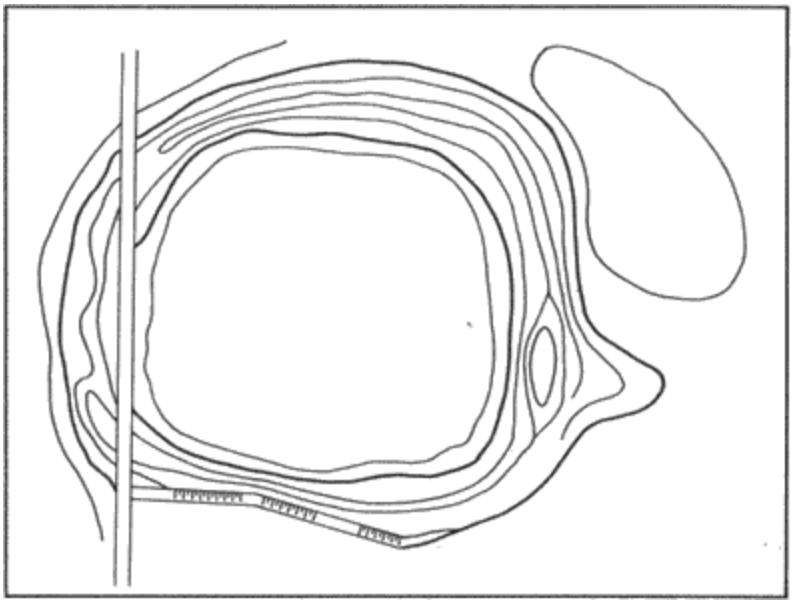

Рис. 28. План на градището при Бачка поляна (по Тодорович)

Латенските гробове, в които има погребан кон или са сложени негови символи (юзди, шпори и т.н.), са много редки след IV в. пр.н.е.

Засега подобни погребения, също четири на брой, са от Трансилвания и се смята, че те са резултат от влиянието на местното население. В латенската култура погребения с коне се срещат единствено в ранната фаза на нейното развитие (ЛТ А), и то само в богатите погребения. От момента, когато стават характерни за латенската култура плоските гробове (ЛТ Б), такива погребения не се срещат.

Тези четири погребения от територията на скордиските обръщат внимание върху значението на коня в живота или по-точно във военното дело на това племе. Атакуващите елинистическия свят в началото на III в. пр.н.е. галати били пехотинци, а конницата, влизаща в състава на келтската армия, представлявала малък процент. Тя се състояла от тройки — благородник-конник с двама слуги, които му помагали в боя — т.нар. тримаркизия. Във войската на Брен от 160 000 души конници са само около 20 000 души (благородници без слугите). А в надписа от 119 г. пр.н.е., открит в гр. Лете в Македония, в който се говори за нашествието на галите (вероятно скордиските), те са споменати като конници (рис. 30). Тази промяна в състава на армията, а оттам и в начина на воюване, настъпила под влияние на балканските племена, известни със своята отлична конница (напр. трибалите). Като потвърждение на гореказаното можем да посочим откритите в земите на скордиските юзди, характерни за тракийската култура (напр. гроб 16 от некропола в Карабурма) (рис. 31).

РИС. 29

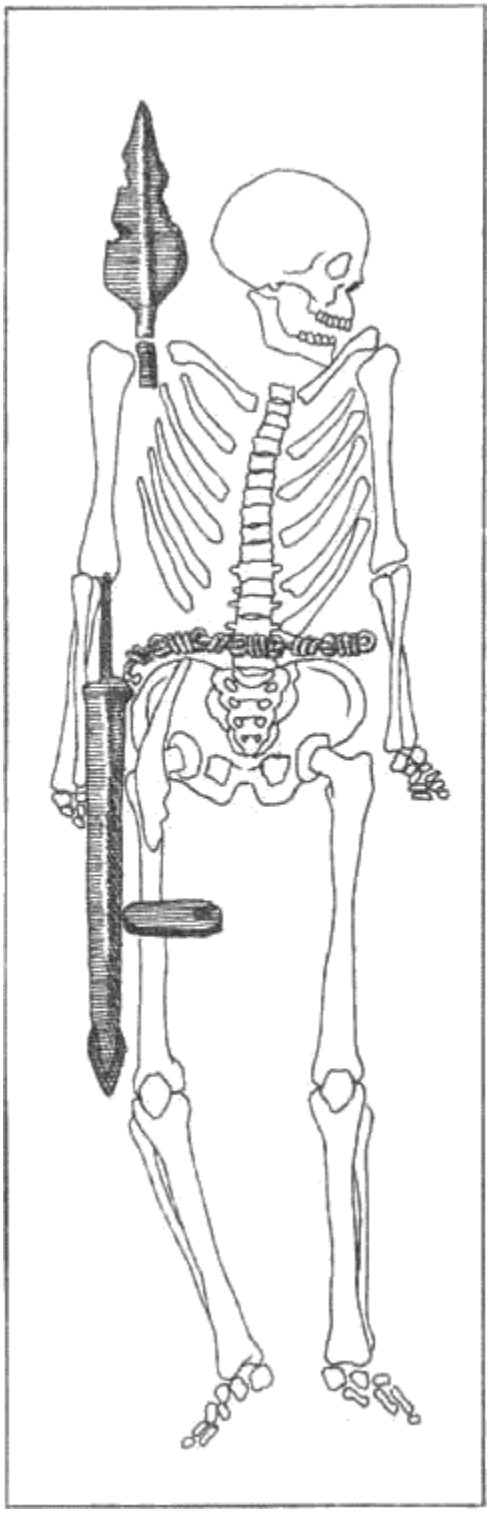

Рис. 29. Погребение III от некропола в Карабурма (по Тодорович)

РИС. 30

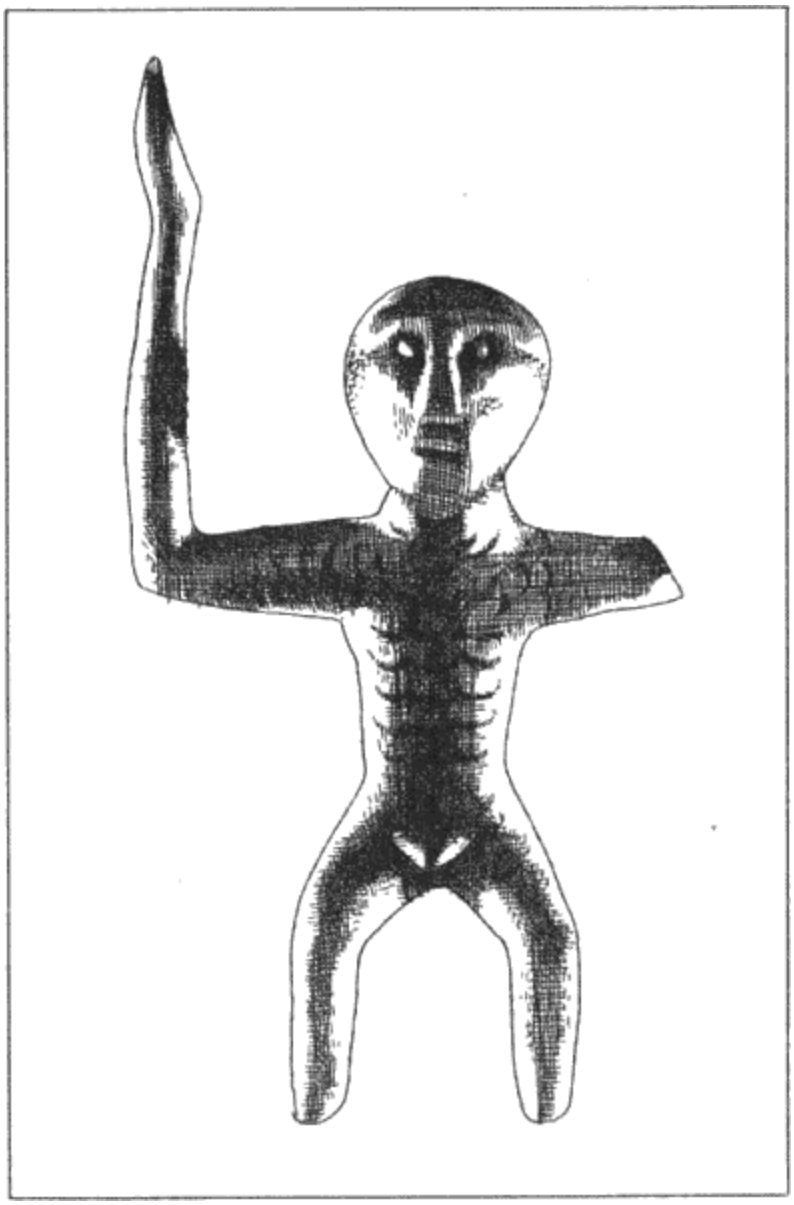

Рис. 30. Бронзова фигурка на конник от Кладово (по Тодорович)

РИС. 31

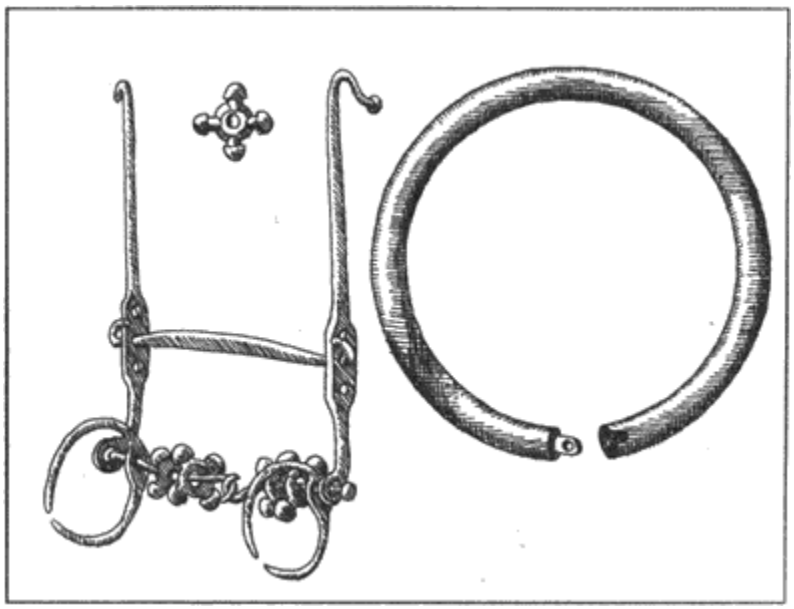

Рис. 31. Инвентар от погребение 16 от Карабурма (по Тодорович)

МАТЕРИАЛНА КУЛТУРА

Керамика. В състава на глинените съдове на скордиските най-голям процент представляват формите, характерни за латенската култура. Те се развиват според нейните канони (рис. 32). Съотношението им към другите съдове не се променя през целия период на развитието на скордиската култура. Освен тези форми срещаме също и съдове, характерни за местните балкански култури (кани, паници, големи груби съдове и др.). Значителен процент в керамичното производство на скордиските заемат съдовете, правени по образец на елинистическата керамика (кантароси). Сивата керамика, широко разпространена по това време из цяла Европа, при скордиските била орнаментирана с щемпелуван орнамент, характерен предимно за латенската култура.

РИС. 32

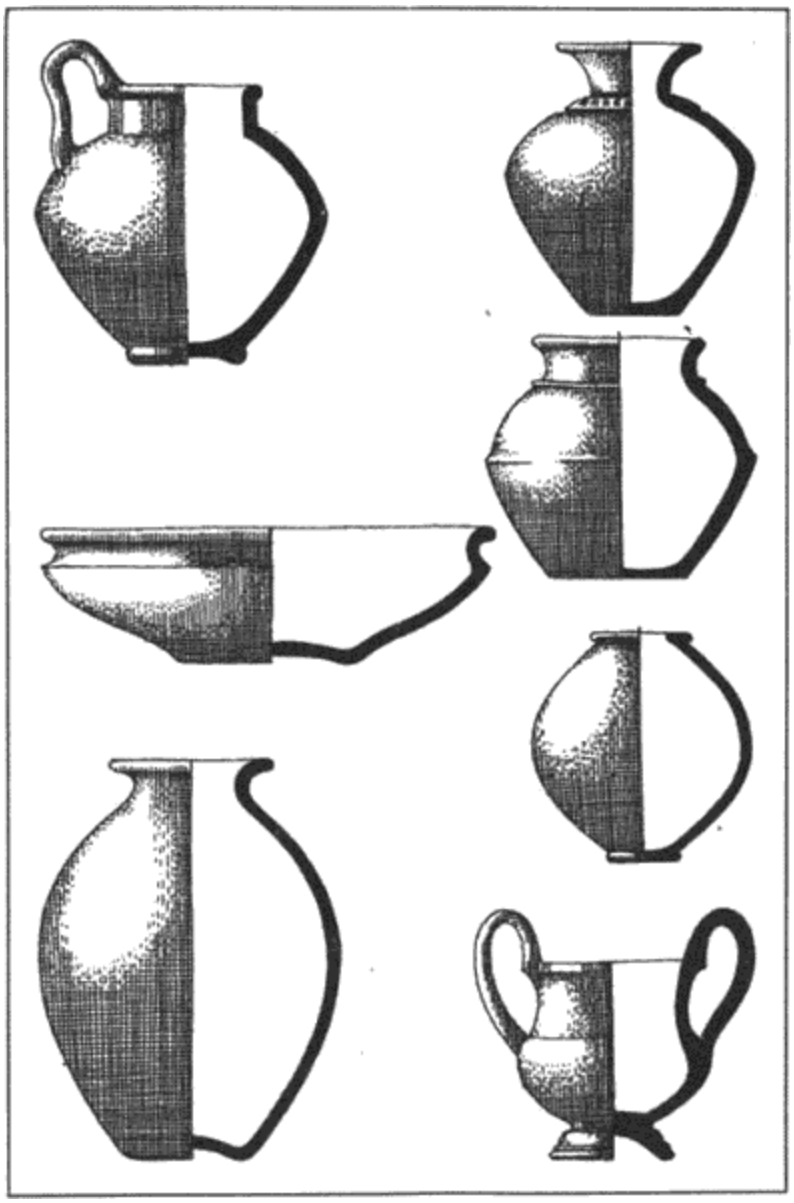

Рис. 32. Глинени съдове от територията на скордиските (по Тодорович)

РИС. 33

Рис. 33. Метален съд от територията на скордиските (по Тодорович)

Металопроизводство. Скордиските, заселили се между племена (трибали, илири) със стари традиции в металопроизводството, също развивали този отрасъл на стопанството и постигнали в него значителни успехи. От откриваните предмети, произвеждани от майсторите-скордиски, личи високото ниво, постигнато предимно в обработката на желязо. Асортиментът на производството на метални предмети е много богат: съдове, въоръжение, накити, бронзова пластика, оръдия на труда и др.

Между металните съдове, открити на територията на скордиските, срещаме различни форми: ситули, фиали, симпулии, паници (рис. 33). Те са също с различен произход. И. Тодорович, изследовател на културата на скордиските, разделя тези съдове на три групи: 1) наследени от местното население; 2) импортирани от гръцкия или римския свят; 3) скордиско производство.

Местните майстори произвеждат главно въоръжение, накити и дребна метална пластика. Това констатираме не въз основа на откритите производствени центрове или оръдия на труда, защото по-пълни проучвания по този въпрос още не са правени, а въз основа на типовете и видовете произведения. Въпреки че имат редица общи елементи или направо са характерни за латенската култура, има и предмети, които се отличават с много белези, типични само за скордиските.

Украшения. Украшенията, носени от скордиските жени или мъже (фибули, торкви), се развивали според каноните, приети в латенския свят. Тук различията са много малки. Нередки са и случаите на производство на накити, възприети от местното население: астрагални колани (рис. 34), наушници и други, или пък въз основа на образци от други култури (дакийска, на населението от Голямата унгарска низина — някои типове фибули, игли и др.).

Значително повече локални форми виждаме в развитието на скордиското въоръжение. Развитието на този вид метално производство е подвластно на каноните, типични за латенската култура. Най-представителната група от въоръжението са мечовете, често имащи елементи, характерни само за скордиските. Това са: украсяването на ножниците с растителни мотиви (рис. 35),

щамповането на мечовете с марки на производителите (рис. 36) и др. Трябва да споменем един пример за бързото пригодяване на майсторите-скордиски към изискванията, продиктувани от бойното поле. По време на честите боеве с римските легиони станало наложително пригодяването на начина на воюването на келтите към този на римляните. Келтският меч е добро оръжие за сечене, но не и за мушкане, докато римският гладий е пригоден и за двете действия. Откритият меч в некропола при Карабурма показва как скордиските разрешили този проблем (рис. 37). Този меч е дълъг 49 см (при средна дължина на келтския меч от II–I в пр.н.е. — 0,8–1 м) и широк 4,5 см. Острието е подсилено с три ребра. Освен тези отличия мечът има всички елементи, характерни за късполатенските мечове. Само чрез дължината той се приближава до римския гладиус, а трите надлъжни ребра осигуряват неговата твърдост.

РИС. 34

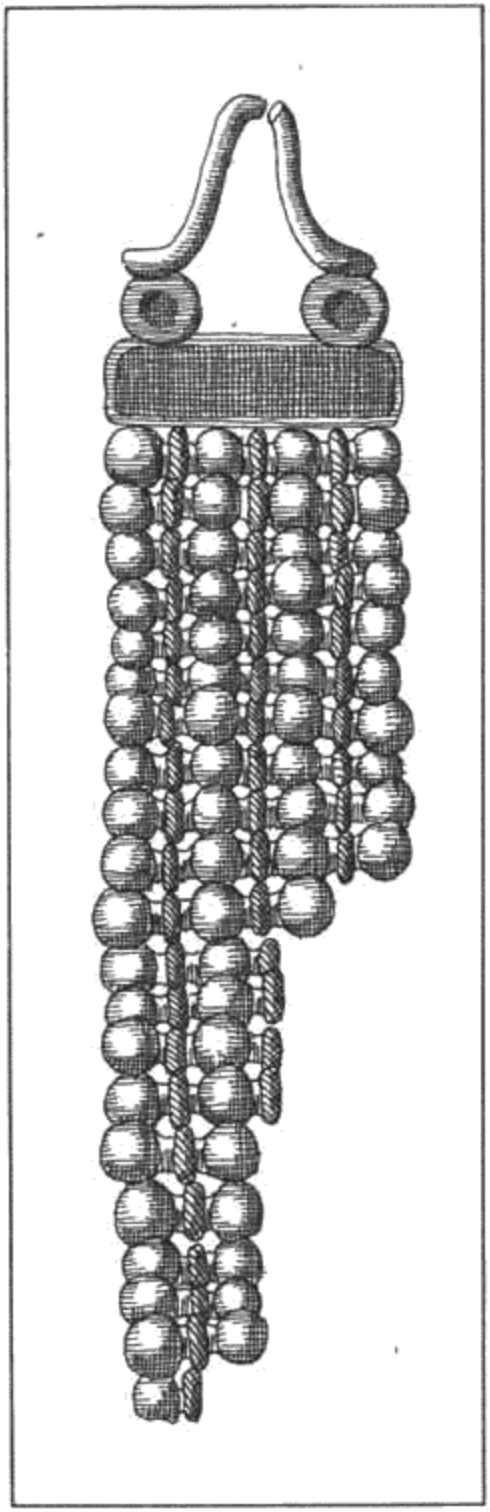

Рис. 34. Астрагален пояс от скордиската култура (по Тодорович)

РИС. 35

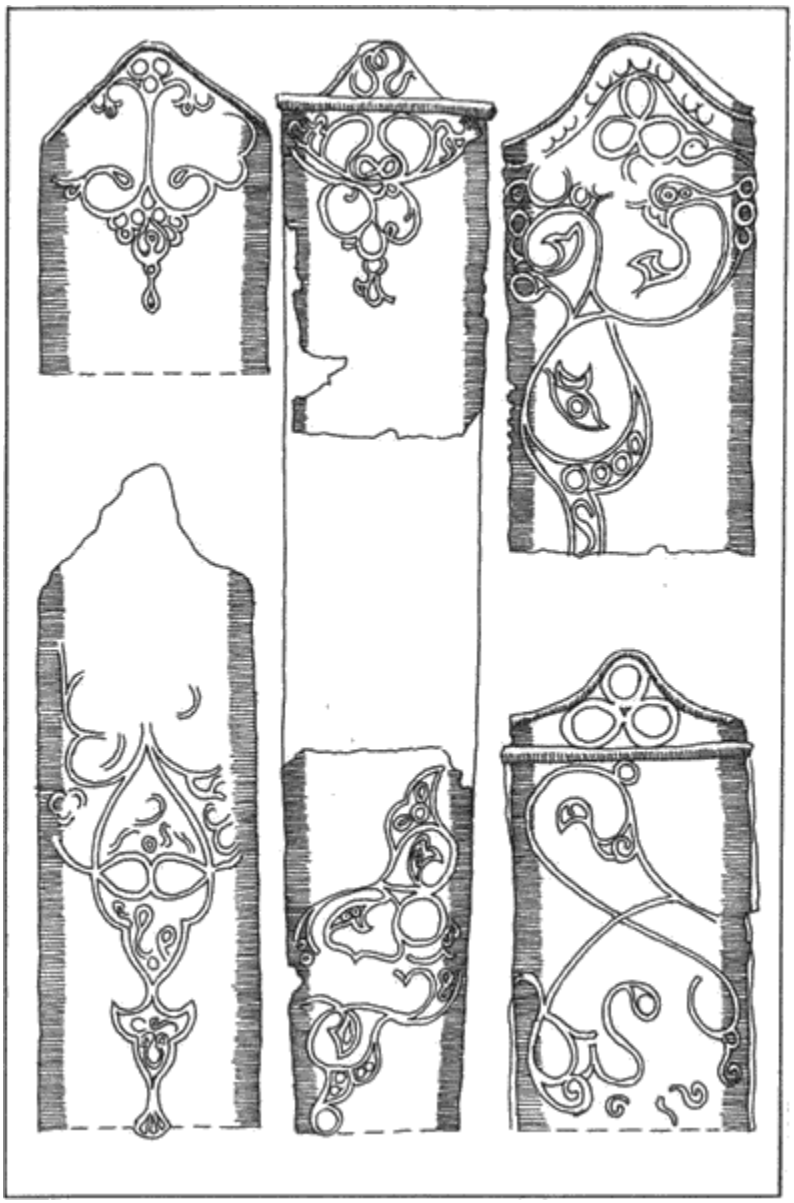

Рис. 35. Орнаментални мотиви върху мечовете у скордиските (по Сабо)

РИС. 36

Рис. 36. Щампи на производители на мечове (по Тодорович)

Келтският щит, подобно на мечовете, е вторият типичен компонент на галското въоръжение. Голяма роля в разпространението на тези щитове на Балканския полуостров изиграли скордиските. Скордиските значително по-често от останалите келти украсявали умбото на щита с врязан орнамент, пластични ребра и т.н. В началото на I в. пр.н.е. в латенската култура се появява нов тип умбо — с кръгла форма. Кръглите умба, произвеждани от скордиските, се отличават с по-големите си размери и специфичен начин на украсяване (изрязване на периферията, пластични ребра) от другите райони на латенската култура (рис. 38).

Другите видове въоръжение, откривани в селищата и некрополите на скордиските, не са типични за латенската култура и много от тях често са типове, възприети от местното население. Гореказаното се отнася за някои видове върхове за копия, ножове, юзди, стрели и т.н.

Метална пластика. Известни са четири бронзови фигурки на конници и предмети, украсени със зоо- или антропоморфни сюжети (фибули, метални пояси и др.) (рис. 39). Стиловите особености на тези предмети позволяват те да бъдат отнесени към латенския културен кръг. Една от фигурките (от Кладово) е представена с ризница от железни пръстени.

Разглеждането на проблемите, свързани с металопроизводството при скордиските, ще завършим с характеристика на монетосеченето. До II в пр.н е в обръщение били чужди монети — на Филип II, Александър III, Лизимах, Атина I период и други. Оттогава скордиските започнали да секат свои златни и сребърни монети, копирайки, както в цяла Източна Келтика, типовете монети на Филип II (обр. 30). От I в. пр.н.е. качеството на монетите значително се влошило. Монетосеченето на скордиските свършило заедно със завладяването на техните земи от Рим.

РИС. 37

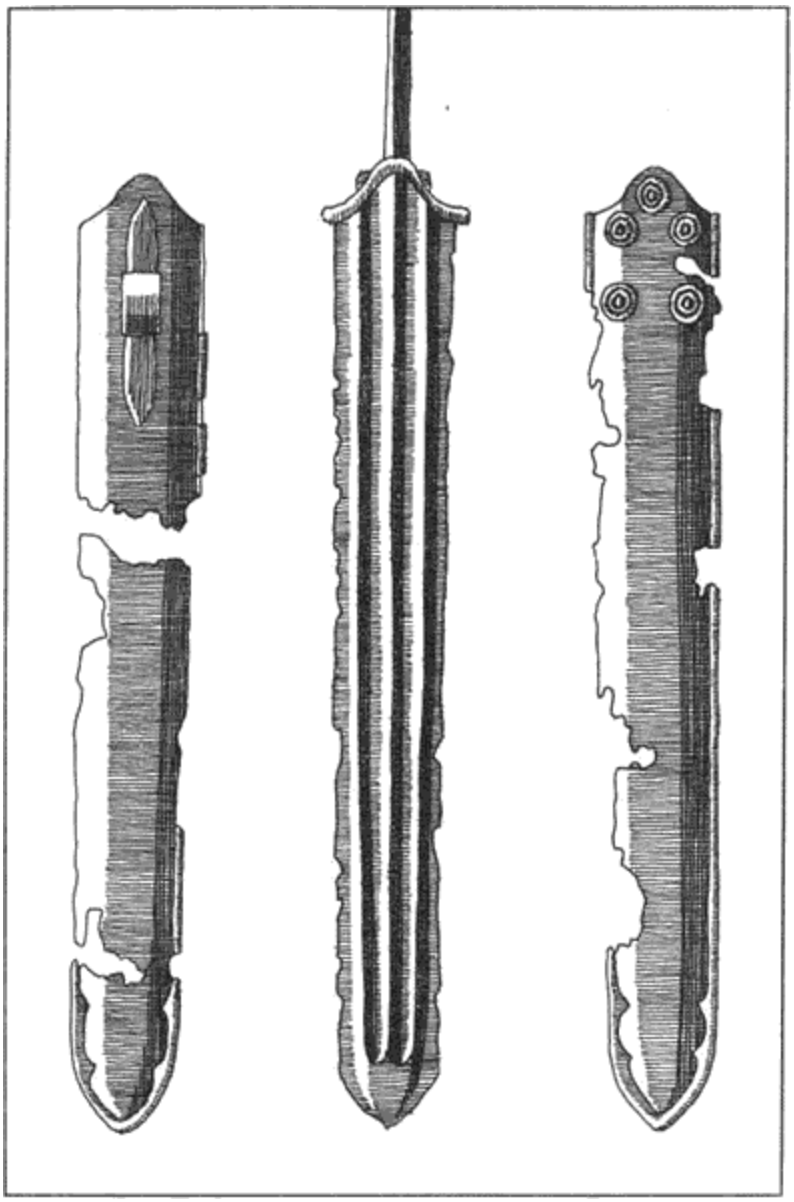

Рис. 37. Къс меч от Карабурма (по Тодорович)

РИС. 38

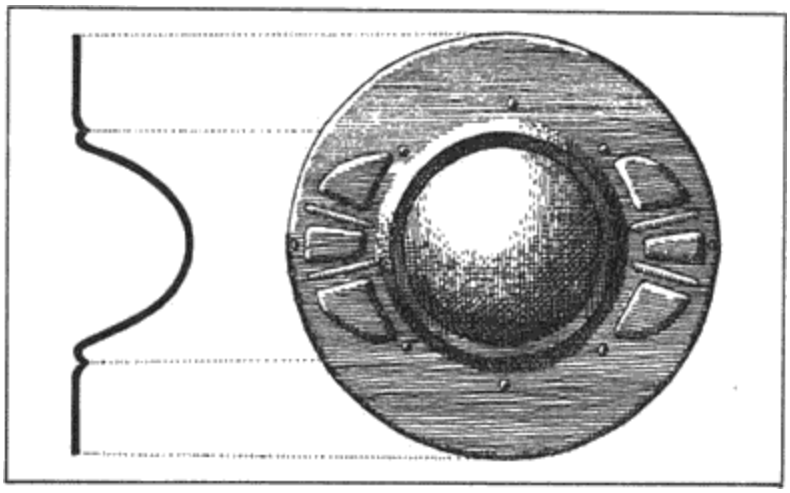

Рис. 38. Умбо от гроб 92 от некропола в Карабурма (по Тодорович)

РИС. 39

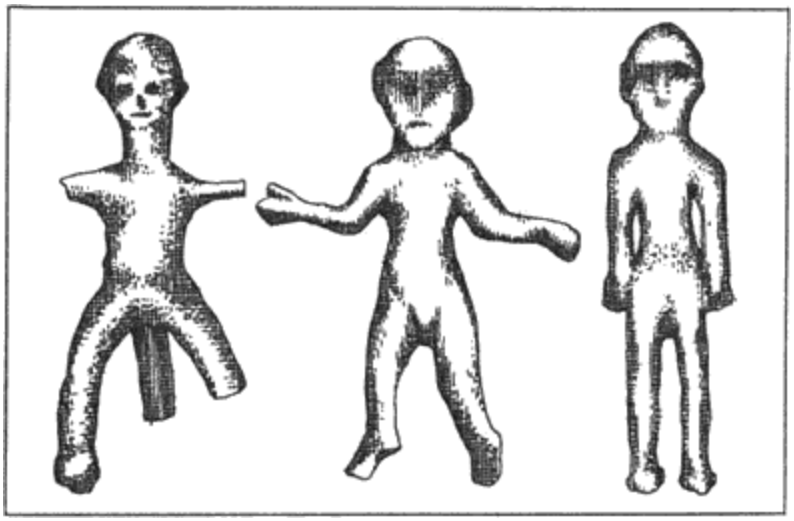

Рис. 39. Бронзови фигури от скордиската култура (по Тодорович)

ОБЩЕСТВЕНА СТРУКТУРА И ДУХОВНА КУЛТУРА

Обществената структура на скордиските е позната само в общи линии поради оскъдната изворова база. Това са няколко известия в античната литература и малобройни данни, извлечени от археологическия материал.

Трябва да се предположи, че след завръщането си от Гърция част от галатите се заселили в Подунавието и запазили обществената структура, която съществувала преди нашествията от 280–277 г. пр.н.е. Това предположение се потвърждава от запазеното известие у *Атеней*, който съобщава, че до мястото, от което келтите тръгнали, ги довел Батанат и от този момент те се наричат потомци на Батанат. Тази информация показва, че при скордиските съществувал династичен дом. Като допълнително доказателство за съществуването на аристократична прослойка можем да приведем богатите погребения, открити на територията на скордиските.

Въпреки че нямаме повече данни за аристокрацията при скордиските въз основа на сравнението с другите келтски племена, може да се възстанови механизмът на управлението им. Съществуващата аристокрация при поход е избирала вожд, който имал абсолютна власт. В мирни времена за върховен орган на властта бил избиран също вожд. Вероятно значителна роля в духовния и обществения живот на скордиските играли друидите, за присъствието на които при скордиските няма никакви сведения в античната литература. Като имаме пред вид, че тези келтски свещеници са съществували в Галатия (Мала Азия) дори и след завладяването ѝ от Рим, то почти с пълна сигурност можем да допуснем присъствието им и при скордиските, живеещи в непосредствена близост с основната територия на латенската култура.

Тази обществена структура се променила много бързо заедно с икономическото развитие на скордиските. Образуването на градове на тяхна територия, за които говори Страбон, усилването на икономическата и политическата мощ довеждало до установяване и на по-мощна, постоянна царска власт. Този процес е известен и при други келтски племена.

Втората по значение прослойка в скордиското общество били воините. Това е резултат от значението, което скордиските отдавали на военното дело, за което и свидетелствува тяхната политическа история.

Основната маса на скордиското общество съставлявали свободните селяни, занаятчиите и търговците. Селското стопанство било на високо ниво. Използували се например ралото с метален палешник, въртящият се хромел и др. Значението и размерите на производството на различните занаяти вече подчертахме, разглеждайки материалната култура. За съжаление досега не знаем откъде скордиските са се снабдявали със суровини. Дали от Босна, както допуска югославянинът З. Марич, или пък от Западна Стара планина, за което свидетелствува насоката на тяхната експанзия и съществуването на селища на т.нар. мали скордиски на изток от р. Морава.

За отношението на скордиските към военнопленниците има сведения, запазени в античната литература. Античните автори разказват, че скордиските убивали робите, поднасяйки ги в жертва на своите богове. Този обичай е известен при много келтски племена. Други сведения за съществуването на роби при скордиските не са известни.

Скордиското общество се е намирало в първия етап на своето развитие, в стадия на военната демокрация, който бързо еволюирал през II в. пр.н.е. към раннокласово общество. Не е изключено освен общата тенденция в развитието на келтското общество да са изиграли роля в тази еволюция и обществените структури на местните племена, които вече през V–IV в пр.н.е. били достигнали нивото на раннокласовото общество.

Духовната култура на скордиските остава за нас засега непозната поради липсата на известия в историческите извори. Данните, които дава археологическият материал, са незначителни и те бяха вече разгледани.

ТЕРИТОРИЯТА, ОБИТАВАНА ОТ СКОРДИСКИТЕ

Територията, от която са тръгнали келтските племена на юг, не е посочена в античната литература. Както вече казахме, въз основа на известните ни събития от периода, предшествуващ голямото нашествие, също опирайки се и на археологическия материал, ние смятаме, че изходната позиция и мястото на събирането на келтите преди похода им на юг се е намирало в Долна Панония. Там също са се върнали остатъците от голямата армия на Брен. Оттам те отново са тръгнали и през следващата година (277) на юг. Така можем да допуснем, че първоначалните земи, в които са се заселили скордиските, е била Долна Панония. От тази база те започнали бавно разширяване във всички посоки. Този процес добре проследяваме в информацията, запазена у *Страбон*, относно земите, обитавани от скордиските:

> „Скордиските живеели покрай Истър, разделени на две части: тъй наречени великоскордиски и малоскордиски; първите живеели между две вливащи се в Истър реки, Ноар, който тече покрай Сегестика, и Марг (някои го наричат Барг); малоскордиските живеели отвъд тая река в съседство с трибалите и мизите. Скордиските владеели и някои от островите и се усилили дотолкова, че се прострели дори до илирийските, пеонските и тракийските планини, та завладели и повечето от разположените в Истър острови. Техни градове били Хеодат и Капедун.“

Това единствено пълно известие в античната литература за границите на скордиските ще допълним с информацията, извлечена от археологически и други извори. Тук няма да разглеждаме промените, настъпили в техните граници в резултат на наказателните експедиции на римските легиони.

Западната и южната граница на скордиските може да се очертае въз основа на разпространението на обекти, характерни за това племе. От запад те граничат с тавриските и между тези две племена се простирала територия с дължина около 100 км, в тези времена рядко населена. Това показва, че скордиските са стигнали до възвишенията Папук и Теций в Славония. На юг нямаме толкова добре проучени райони. Съществуващата през III–I в. пр.н.е. в планинските масиви на днешна Босна и Херцеговина и Южна Сърбия илирийска култура, а също и разпространението на обекти, характерни за скордиските главно в низинните райони, ни кара да приемем твърдението на Страбон, че те са достигали до илирийските планини. Разпространението на предмети, характерни за скордиската култура и върху илирийска територия, кара някои изследователи да смятат, че е възможно да са съществували някакви поселения на скордиските и върху илирийска земя. Според нас, както споменахме, това е било резултат от културното влияние на келтското племе.

Южната граница на скордиските в своята източна част е съвсем неясна за нас, защото, ако е вярно сведението на Страбон, би трябвало да разпострем присъствието на скордиските по цялата долина на р. Морава, т.е. действително те да граничат с Пеонските планини. Тяхното присъствие в долното течение на р. Морава е засвидетелствувано от античните автори, археологическите извори и топонимията.

Борбите на скордиски и бастарни с дарданците със сигурност са довели до опустошаването, а може би и до подчиняването на част от територията на дарданците (те са живели по средното и горното течение на р. Морава и на запад от него). Ние смятаме, че земите на скордиските са се разширили на юг. Археологическите материали от този район (средното течение на р. Морава и р. Нишава) са малобройни и най-често това са случайни находки. Не познаваме от тази територия погребения, характерни за скордиската култура. На този етап на проучванията не можем да отговорим на въпроса, дали средното течение на Морава с било заселено от скордиски. Но правдоподобно е предположението, че то се е намирало под политическия контрол на това племе. Споменаването от *Апиан* на дарданците като участници в похода на скордиските в Македония и Гърция (84 г. пр.н.е.) свидетелствува, че това племе още не е било

унищожено по време на настъплението срещу него от страна на бастарни и скордиски около средата на II в. пр.н.е и е продължавало да обитава своите земи чак до завладяването им от римляните, но вероятно е било политически подчинено на скордиските.

От р. Морава на изток според Страбон живеели малоскордиските. Той е единственият извор, който говори за тях. Освен това нямаме никакви данни в античната литература за западната граница на скордиските. Допълнителна трудност представлява липсата на археологически проучвания на територията между Морава и Тимок — район, богат на различни руди. Тук в същност започвал голям металодобивен и металопроизводствен регион, който бил експлоатиран от живеещите тук тракийски племена мизи и трибали векове преди пристигането на галатите. Мощта на трибалите, непокорени от никого до пристигането на келтите, се основава между другото на отлично развитото металопроизводство. Водените първо от галатите, а по-късно от скордиските продължителни борби с трибалите са имали вероятно за цел да завладеят този богат на руди регион. Друга цел е била да се сломи силата на трибалите, които през IV в. пр.н.е. организирали с успех походите си в Егейска Тракия и се противопоставяли на македонските владетели. Продължителните борби със скордиските сломили силата на трибалите. През II и I в. пр.н.е. те вече не играят значителна роля в политическия живот на Балканския полуостров. В „Историята на Рим“ от Евтропий от IV в. от н.е. е запазено сведението, че трибалите през 109/108 г. пр.н.е. заедно със скордиските били победени в Македония от Минуций Руф. Това е последният факт, известен от историята на трибалите в периода преди римското завладяване на Тракия. Той свидетелствува, че трибалите се намирали в някакви политически отношения със скордиските. Вероятно те са били политически подчинени на последните.

При разрешаването на въпроса за източната граница на скордиските важен е проблемът за изясняване местожителството на трибалите след борбите им със скордиските. Апиан казва, че така жестоки били войните между скордиските и трибалите, че тези от трибалите, които останали живи, избягали от другата страна на Дунава и станали вече безименни.

Липсата на други писмени данни по този въпрос ни кара да проследим съдбата на трибалите след завладяването на тези земи от

Рим. Изворите от това време (Плиний Стари, *Дион Касий*), а също и по-късните не определят точно земите, обитавани от трибалите, и казват само общо, че те живеят в западните части на провинция Мизия. Най-точен е Птолемей (II в. от н.е.). Той казва, че град Ескус при устието на Искър се намира на територията на трибалите. Тези сведения ни позволяват да допуснем, че Апиан е предал само частично истината, като голяма част от трибалите е успяла да се задържи в своята родина, губейки вероятно политическата си независимост и попадайки под скордиска власт. По-подробно за тяхната култура по това време ще говорим в следващата глава, където ще разгледаме археологическите извори по този въпрос.

Въпреки че нямаме точни данни за източната граница на скордиските, можем да допуснем, че тя се е намирала на бившата територия на трибалите и е възможно да се е простирала по поречието на р. Тимок (карта VII).

Северната граница е минавала наблизо до Дунав, но по време на борбите с римляните скордиските често са се преселвали на левия бряг на реката. Както казва Апиан, там са основавали свои колонии, които се запазват и през римско време.

Представените граници се отнасят до територията, заета от поселищния живот на самите скордиски. Но те не отразяват още два други аспекта на развитието на тяхната култура, политическа и военна мощ. При разглеждането на границите на територията, обитавана от някакво племе, трябва да се разграничават три различни проблема: 1) земи, обитавани от дадено племе; 2) земи, намиращи се под политическата власт или доминирани от това племе; 3) земи, намиращи се в обсега на културното влияние на дадено племе.

Най-тесни естествено са границите на обитаваната от дадено племе територия. За територииите, намиращи се под политическата власт на скордиските, няма много данни в античната литература. Неразрешен остава тук проблемът за отношенията между далматинците и скордиските, който повдига лаконичното съобщение на Юлий Обсеквенс. Той казва, че в 156 г. пр.н.е. римляните са завладели земите на далматинците и скордиските. Дали това означава, че римската войска е достигнала до р. Сава или пък че далматинците се намирали в съюз, или влизали в състава на скордиската държава? На тези въпроси не можем да отговорим поради липса на сведения.

Възможно е Далмация да се е намирала в някаква зависимост от скордиските във II в. пр.н.е. Но военната експанзия на скордиските била насочена главно в южна и източна посока, както сочат писмените извори. Народите, живеещи в тази част на Балканския полуостров, със сигурност трибали, автариати и мизи, се намират в политическа зависимост от скордиските. Отношенията на скордиските с тракийските племена, живеещи в долината на р. Струма, в Родопите и по горното течение на р. Марица, не могат да се определят точно.

Върху значително по-голяма територия се е разпростирало културното въздействие на скордиските. В този аспект тяхното присъствие е обхванало почти целия Балкански полуостров. За западните райони на Балканския полуостров вече говорихме, а тяхното въздействие върху културното развитие на Тракия, което е особено силно, ще бъде разгледано в следващата глава.

БАСТАРНИ

Историята на келтското присъствие в Североизточна Тракия, т.е. на територията на гетския племенен съюз, е слабо осветена от писмените извори. Базата, с която разполагаме, се ограничава до няколко лаконични известия за племената, живеещи в тези земи или пък до названията на техните селища и градове.

Най-старото събитие, отразено в писмените извори, се съдържа в извадките, направени от Юстин на „Историята“ на *Помпей Трог*. Поради фрагментирано състояние на текста и поправките му от Юстин сведението може да бъде прието само с голям резерв и е представено по-долу информативно.

В него се казва, че след поражението на галите в Гърция през 279 г. пр.н.е. техните сънародници, оставени от вожда им Брен да пазят границите на страната си, тръгнали през следващата година на поход. Първите им неприятели били гетите и трибалите (спазен е редът на изреждането у Юстин), а после нахлули в Македония. Този фрагмент поставя два въпроса: първият е — ако Юстин не е сменил реда на племената, с които галите воювали, то тяхната „страна“ би трябвало да се е намирала преди „страната“ на гетите. От това време (края на IV — началото на III в. пр.н.е.) откритите сред археологическия материал следи от келти засега са известни само северно от устието на Дунава. Това са гробовете от Глъвенещи, Йонъшени и Търгу Оцна (Румъния). Според поляка З. Вожняк те са характерни за келтската култура, поради което не е изключено присъствието на келти в Централна Молдавия по това време. Вторият въпрос е дали трябва да се приеме, че терминът „страна“ е тъждествен с изходния район на галатите в техния поход срещу Гърция и Македония. По-горе бе изказано вече мнението, че изходната точка се е намирала вероятно по долината на Средния Дунав. На това несигурно сведение бе отделено значително внимание поради това, че то не само че не бива да бъде отминато, но и не съвсем неправдоподобно.

Несигурни и неясни са и единствените сведения (Плутарх, *Страбон*) за съществуването на смесен келто-скитски народ. В тях не

се казва и кои земи е обитавал този народ. Поради това са безпредметни и опитите за неговото локализиране. Трябва обаче да се обърне внимание на един момент от разказа на Дион Касий, който съобщава, че бастарните се считали основателно за скити. Може би споменатото от Страбон и Плутарх племе е било част от бастарните. Друго племе от този район са локализираните от Птолемей на север от делтата на Дунава бритолаги. Те били съседи на бастарнското племе пеуцини. Последното племе, което няма точно определена етническа принадлежност в античната литература, са коралите. Името им е анализирано от белгиеца Ш. Гийонварк, който достига до заключението, че то е от келтски произход. Възможно е това живеещо наблизо до Стара планина племе действително да е било галско.

Сведенията за келтските племена, живеещи на гетска територия, са подкрепени от съществуващите тук топоними, чиято принадлежност към келтския език е трудно оспорима. Това са топонимите от делтата на Дунава и от Добруджа (Новиодунум, Алиобрикс, Арубиум, Габранос, Викус, Вергобритияни и т.н.). Споменатите от Г. Кацаров като келтски топоними от Източна Стара планина могат да бъдат и тракийски според Д. Дечев. Названията с несигурен келтски или тракийски произход от Изгочна Стара планина са известни в значително по-голямо количество, отколкото привежда Г. Кацаров. Следователно трябва да се приеме, че земите на гетите, след като били плячкосани от келтските нашественици, били заселени с част от тях. Келтите дошли тук по два пътя — по долината на Дунав и от север — по долината на Серет, до която вероятно са се прехвърлили от Трансилвания.

С историята на тези нашествия неразривно е свързан и проблемът за бастарните. Доскоро смятани за германски народ, напоследък те все по-често се свързват от изследователите с келтите. Етимологията на името им не е ясна, а в литературата се среща и формата „бастарне“ (употребеното в Певтингеровата карта „бластарна“ вероятно е резултат на допусната грешка). Проблемите около техния произход възникват и от противоречивите сведения за етническата им принадлежност в античната литература.

Тит Ливий, като описва плановете на Филип V да покани бастарните за участие в похода срещу римляните, казва, че „скордиските щели лесно да дадат път на бастарните, защото те не се

отличавали от тях нито по език, нито по нрави“. И Плутарх твърди, че те са келтско племе. За разлика от тях *Плиний*, *Страбон* и *Тацит* ги причисляват към германските племена. Тези различия у античните автори се дължат главно на различните критерии, използувани от тях при определянето на етническата принадлежност. Най-показателен се счита културният им облик, а именно при такъв критерий можело най-лесно да се сгреши, особено като се има пред вид и повърхностното отношение на римляните към етническите въпроси. Не по-маловажен е и процесът на динамичното културно-историческо развитие на бастарните по време на тяхното петвековно пребиваване на север от делтата на Дунава. През земите, на които се заселили, често преминавали, а вероятно и се заселвали различни сарматски и много германски племена, които силно влияели върху етническия и културния облик на бастарните. Не по-маловажен фактор били и отношенията с местното население, щом като Дион Касий твърди, че те били скитско племе. Вероятно етническо-лингвистическата принадлежност на бастарните никога няма да може да бъде определена точно.

Различията в античната литература по въпроса за етническата принадлежност на бастарните може да бъдат обяснени и по друг начин. До края на II в. пр.н.е. античният свят не познавал новата надвиснала над тях опасност — германците. Това ново етническо понятие с подробната си характеристика се появява в античния свят едва след похода на кимбрите и тевтоните и особено след войните на Цезар със западните германи в средата на I в. пр.н.е. Следователно разногласията при етническото определяне на бастарните може да е резултат от недостатъчните знания на пишещите през втората, а дори и през първата половина на I в. пр.н.е. (*Полибий*, *Тит Ливий*)

Естествено и двете интерпретации остават в сферата на хипотетичните възстановки на съвременните учени. И двете, както и редица други схващания в литературата, имат слаби страни, които ги поставят под съмнение. Нови данни, които биха позволили по-точно решаване на проблема, могат да бъдат събрани само сред археологическия материал.

Авторът на настоящото изследване все пак се придържа към хипотезата, че първоначално бастарните били келтско племе, което се заселило между гети и скити някъде през III в. пр.н.е. Годината на

тяхното пристигане може да бъде възстановена въз основа на информацията на Деметрий от Калатис, запазена у *Псевдоскимнос*, който казва, че бастарните са ново племе край Понта. Известно е, че Деметрий от Калатис е роден около 200 г. пр.н.е. и долната граница на неговия творчески период се допуска, че е около средата на II в. пр.н.е., тъй като пишещи през втората половина на II в. пр.н.е. автори вече го цитират. Датата на неговия труд и събитията, описани от Тит Ливий и отнасящи се до историята на бастарните от 182 г. пр.н.е., разрешават да се допусне, че бастарните се настанили в земите на Понта най-късно в края на III в. пр.н.е. Възможна е естествено и по-ранна дата.

Галатският произход на бастарните се потвърждава и от споменатите у Птолемей келтски названия (Карродунум, Еракген и др.) в заетата от тях територия. Редица археолози се опитват да свържат бастарните с определена археологическа култура, но този въпрос не е окончателно решен. Изказаната напоследък хипотеза, която приписва на бастарните културата Поянещи-Лукашевка, е интересно аргументирана. Неин недостатък е, че разпространението ѝ се определя значително по̀ на север, а нейната начална дата в IV или III в. пр.н.е. не е възможна. Повече предпоставки има поставянето на началото ѝ в средата на II в. пр.н.е.

Най-старите сведения от историята на бастарните се отнасят към края на III в пр.н.е. (между 233–239 г. пр.н.е.). Помпей Трог съобщава, че те безпокоели гръцките градове (между другото те действували и в Македония и Епир). Привлекли вниманието на Филип V, който през 182 г. пр.н.е. им предложил да се преселят в земите на дарданците, като преди това ги унищожат. След това заедно със скордиските те трябвало да образуват основната маса на войската за действия срещу римската република. Бастарните приели предложението и през 172 г. пр.н.е. тръгнали към Македония. Договорът предвиждал Филип V да осигури мирното им придвижване през Тракия. За пътя на бастарните подробно разказва Тит Ливий (вж. карта V). Те минали по крайморския път, покрай Месемврия и Аполония, след което продължили по по-късната Виа Егнация. Ливий не споменава за сблъсъци с траките, докато не се пръснала вестта за смъртта на Филип V. Бастарните я научили при Амфиполис. От този момент походът им бил изпълнен с конфликти с местното население, провокирани и от двете страни. В

долното течение на Струма, по което продължил пътят на бастарните, те вече водели открита борба с траките, грабейки техните села и градове. Несъгласия се появили и в самата армия на бастарните. По-голямата част от тях решила да се върне. Само 3000 души продължили пътя си под водачеството на Клондик и започнали борби с дарданците. Продължилите поне няколко години опити на бастарни и скордиски да унищожат дарданците се оказали безуспешни. Все пак военната сила на последните била изтощена, а впоследствие намаляла и политическата им мощ. Свидетелство за това е незначителното участие на дарданците в политическия живот на Балканите в следващите векове.

След водените в Дардания и съседните ѝ области боеве бастарните се върнали в земите си. По долината на р. Искър те достигнали до крайдунавския път (втората основна артерия на полуострова, свързваща Изтока и Запада). Част от тях се заселила в Тракия. Подробности за съдбата им не са известни. Според Орозий всички останали загинали при преминаването на Дунава, защото ледът се пропукал под тях.

Бастарните се появяват на политическата сцена на Балканите отново в края на I в. пр.н.е., когато нападнали мизите, трибалите и дарданците. Покорил ги Марк Крас.

Редица археологически данни сочат, че от края на IV в. пр.н.е. гетските племена от Североизточна Тракия поддържат контакти с келтите. Вече в края на III в. пр.н.е. разполагаме с погребения от тяхната територия, които могат да се свържат с латенската култура. Те ще бъдат подробно разгледани в следващата глава, тъй като хвърлят нова светлина върху проблема за келтското присъствие в гетските земи.

ГЛАВА ТРЕТА
ЛАТЕНСКИ ПАМЕТНИЦИ И ЛАТЕНСКИ ВЛИЯНИЯ В ТРАКИЯ ОТ IV ДО I В. ПР.Н.Е.

Най-ранното присъствие на латенски материали в тракийските земи се датира немного след първите сведения в античната литература за проникването и присъствието на галати между тракийските племена. Най-ранните паметници на латенската култура, открити в югоизточната част на Балканския полуостров, се датират в последните години на IV в. пр.н.е. През следващите векове техният брой се увеличава така много, че редица латенски форми са възприети от тракийските майстори, които започват да ги възпроизвеждат.

Процесът на проникване на чужди форми в тракийската култура не протича равномерно. При проследяването на тези процеси се вижда, че понякога разпространението им е така бързо, че трудно би могло да бъде оценено като резултат на влияние. В други случаи заимстването е дълъг процес, който започва със заемането на отделен детайл от даден предмет, преминава през изработването на нов предмет, съдържащ местни и чужди елементи, докато се стигне до възприемане на първообраза, създаден от една чужда култура.

Проучването на въпроса за присъствието на латенски паметници или отделни техни елементи в Тракия е пряко зависимо от общото равнище на знанията за характера на тракийската култура през предримската епоха. Поради това по-долу ще бъде направен опит да се реконструират културните процеси в Тракия между втората половина на IV в. пр.н.е. и покоряването на Тракия от Рим (45 г. от н.е.).

След включването ѝ от Филип II в границите на създадената от него македонска държава Тракия преживява бурно икономическо и културно развитие. В големи мащаби се извършва урбанизацията, извършват се големи културни и политически промени.

От няколкото антични градове само Севтополис е цялостно проучен. Именно за него античните автори обаче не споменават нищо.

Много от градските центрове, споменати в историческите извори, са известни на археолозите. Те са разположени южно от Стара планина. Съществуването на селища от този тип се допуска и за територията на гетския племенен съюз (т.е. между Източна Стара планина и долното течение на Дунав). Информацията, събрана по археологически път за исторически засвидетелствуваните градски центрове, се свежда до данни за тяхната планировка, интензитета на живот или отделни аспекти на тяхната култура. Някои от тези градове не са още локализирани.

КАРТА VIII

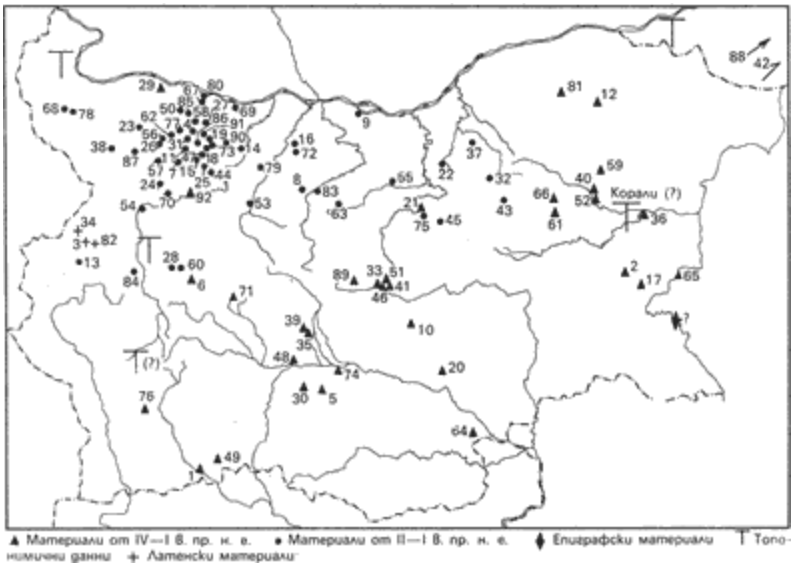

Карта VIII. Латенските материали в Тракия. Материали от IV–I в. пр.н.е.; Материали от II–I в. пр.н.е.; Епиграфски материали; Топонимични данни; Латенски материали. 1 — Абланица, 2 — Айтоските бани, 3 — Алдомировци, 4 — Алтимир, 5 — Асеновград, 6 — Байлово, 7 — Баница, 8 — Баховица, 9 — Белене, 10 — Богомилово, 11 — Борован, 12 — Браничево, 13 — Брезник, 14 — Бреница, 15 — Буковец, 16 — Буковлък, 17 — Бургаските бани, 18 — Бъркачево, 19 — Бяла Слатина, 20 — Бяло поле, 21 — Велико Търково, 22 — Виноград, 23 — Владимирово, 24 — Враца, 25 — Габаре, 26 — Галатин, 27 — Галиче, 28 — Горна Малина, 29 — Горни Цибър, 30 — Гълъбово, 31 — Добролево, 32 — Долец, 33 — Долно Сахране, 34 — Драгоман, 35 — Дуванли, 36 — Дългопол, 37 — Захари Стояново, 38 — Живовци, 39 — Житница, 40 — Ивански, 41 — Казанлък, 42 — Калатис, 43 —

Камбурово, 44 — Камено поле, 45 — Кълново, 46 — Копринка, 47 — Комарево, 48 — Костиево, 49 — Кочан, 50 — Крива бара, 51 — Крън, 52 — Кълново, 53 — Лазар Станево, 54 — Лакатник, 55 — Лесичери, 56 — Лесура, 57 — Лиляче, 58 — Липница, 59 — Мадара, 60 — Макоцево, 61 — Маломир, 62 — Малорад, 63 — Малък Вършец, 64 — Мезек, 65 — Месамврия, 66 — Методиево, 67 — Мизия, 68 — Орешец, 69 — Остров, 70 — Паволче, 71 — Панагюрски колонии, 72 — Плевен, 73 — Попица, 74 — Поповица, 75 — Присово, 76 — Разлог, 77 — Рогозен, 78 — Ружници, 79 — Садовец, 80 — Сараево, 81 — Свещари, 82 — Сливница, 83 — Смочан, 84 — София-Подуене, 85 — Софрониево, 86 — Соколаре, 87 — Стубел, 88 — Томи, 89 — Тъжа, 90 — Търнак, 91 — Търнава, 92 — Царевец

Още по-бедна е информацията за облика, живота и културата в обикновените тракийски селища, тъй като досега цялостно не е разкопано нито едно, а сондажните и частичните разкопки разкриват само отделни страни на тяхното съществуване. Не разполагаме с данни за характера на поселищния живот, за планировката на селищата, за развитието ѝ и характера на промените, които биха могли да се установят въз основа на някои данни.

При досегашните археологически изследвания значително повече внимание е обърнато на тракийските крепости. Най-често разполагаме с описание на останалите на повърхността следи от крепостни стени и сгради и тяхното разположение. Извършените на някои от тях археологически проучвания имат за цел да уточнят историята на поселищния живот, на развитието на крепостните съоръжения и тяхното значение. Такива проучвания са направени на няколко десетки крепостни стени в различни части на Тракия и резултатите от тях са различни. В отделните райони причините за възникването им са различни, а следите от превземане, унищожаване или изоставяне са от най-различно време. Засега само една крепост може да се причисли към унищожените от келтите. Това е голямата крепост Кракра в гр. Перник. Подробните изследвания върху открития по време на разкопките материал, и то главно нумизматичен, уточниха края на живота на тракийската крепост от IV–III в. пр.н.е. Той може да се датира в първите десетилетия на III в. пр.н.е., т.е. към времето на първите келтски набези в Западна Тракия. Въпреки това упадъкът на

тази крепост, възникнала може би като пост на македонската власт, не е задължително да се свързва с келтите. Той е можел да бъде причинен и от вътрешнополитически борби, а по-точно от унищожаването ѝ от траките.

За разлика от отделните видове селища, които в различните краища на Тракия не показват съществени различия, в погребалния ритуал се забелязва по-голямо разнообразие. Най-много общи черти имат из цяла Тракия т.нар. „богати погребения“.

Краят на IV в. пр.н.е. е свързан с промяната на погребалния ритуал в някои райони на Тракия. Това се отнася до територията на гетския племенен съюз, където плоските или могилните некрополи чрез трупоизгаряне изчезват и през III в. пр.н.е. броят на известните погребения е много по-малък. През III–II в. пр.н.е. погребенията са могилни и чрез трупополагане или трупоизгаряне. Досегашните проучвания дават основание да се мисли, че по-голяма част от тракийското население в тези райони е погребвало своите мъртвци по ритуал, който не оставя значителни следи в земята и следователно е трудно уловим на настоящото равнище на археологическата наука въобще.

Промени, но от друг характер се забелязват в Родопите и в долините на р. Места и р. Струма, където освен характерните дотогава могилни погребения се появяват и плоски некрополи с погребения чрез трупоизгаряне и трупополагане. Последните са най-често извършвани в каменни гробове (цисти). През II–I в. пр.н.е. в тази част на Тракия цистовите гробове започват да преобладават.

В същинска Тракия, т.е. по долините на р. Марица и р. Тунджа, проучванията са в най-незадоволително състояние. Последните разкопки, резултатите от които в по-голямата си част са още непубликувани, сочат, че и тук след IV в. пр.н.е. настъпват промени в погребалния ритуал. Малкият брой обикновени погребения до IV в. пр.н.е. не позволяват точно да се характеризира ритуалът. От III в. пр.н.е. се появяват погребения чрез трупоизгаряне. То се извършвало в средата на каменен кръг, костите се погребвали след това в периферията на кръга и се насипвала малка могилка. Този обичай станал преобладаващ за периода след II в. пр.н.е.

Единствено на територията на трибалския племенен съюз и на мизите (в Северозападна Тракия) през IV в. пр.н.е. не се забелязват

съществени промени. И през III в. пр.н.е. тук се запазват погребения чрез трупоизгаряне с изключително беден инвентар. Промени настъпват във II в. пр.н.е., когато се появяват и плоски погребения, а в гробовете инвентарът се увеличава.

Краят на IV в. пр.н.е. е повратен момент не само за развитието на бедните погребения, но и на т.нар. „богати погребения“. Датата на появяването на този тип погребения излиза далеч извън рамките на интересуващия ни период, т.е. още в VII в. пр.н.е., но най-голямата им популярност се отнася към втората половина на IV в. пр.н.е. Периодът, през който са погребвани богати тракийци в гробове с богат инвентар, е кратък и това без съмнение може да се обясни с бързото забогатяване на значителна прослойка от тракийското общество. През последната четвърт на IV в. пр.н.е. тези погребения вече намаляват, в първите години на III в. пр.н.е. са вече спорадични, а през следващите години се запазват само в отделни райони на Тракия, като например в околностите на днешен Преслав, т.е. по горното течение на р. Камчия, в Казанлъшката котловина и т.н.

Интересен е проблемът за причините на изчезването на тези „богати погребения“. Като културно явление те са познати не само от Тракия. Те имат широки хронологически граници (от началото на металната епоха до късното средновековие) и засягат обширен географски ареал. Те се срещат от Китай до Иберийския полуостров на територията на Евразия. Анализирането и сравняването на това явление на широка основа показва, че времетраенето на „богатите погребения“ никога не съвпада с това на съществуването на една династия, династически дом или упражняването на силна власт от един базилевс. Появата на такива гробове в дадения период е резултат от съществуването на обичаи при навлизането на културите в нов, определен стадий на обществено и културно развитие. Те са обусловени от позицията на социалната прослойка и отношението ѝ към вярванията в задгробния живот, от същността на нейната религия. Тази социална прослойка е съставена преди всичко от династическите домове, аристокрацията, а в периода на голям икономически разцвет и от по-широки заможни кръгове.

Намаляването на популярността на богатите погребения в Тракия към края на IV в. пр.н.е. също било обусловено от

разгръщащите се процеси на силно елинизиране на тракийското общество през втората половина на IV в. пр.н.е. и по-късно.

Хронологическите граници, в които тук се разглежда развитието и същността на тракийската култура, бележат настъпването на значителни промени не само в селищната система и погребалния обред, а и в материалната култура изобщо. Първата граница, поставена във втората половина на IV в. пр.н.е. и по-точно около началото на последната четвърт на този век, е свързана с обвързването на Тракия още по-тясно в икономическо и културно отношение с елинистическия свят. Новите условия дали силен тласък за разгръщане на тракийския културен потенциал, изразен в бързото и многостранно развитие и изява на старите традиции.

Съвсем различна е втората хронологическа граница, бележеща преминаването на Тракия под влиянието на римската република. Политическото присъствие на Рим на Балканския полуостров, промените в икономическата и културната география в Източното Средиземноморие в резултат на римската активност въздействували върху Тракия както в икономическо, така и в културно отношение и довели до появата на нови елементи, оформящи следващия етап в нейното развитие.

Именно в тези пълни с динамизъм години в Тракия започнали контактите и проникването на келтските племена в тракийската среда. Бурното развитие на тракийската култура създавало оптимални възможности за възприемане на чужди влияния и в случая — латенски.

Преди разглеждането на засегнатите от латенското влияние аспекти на тракийската култура и на отделните паметници е интересно да се анализира средата, в която те са открити, т.е. обектите, или археологическите комплекси. Според етническата им принадлежност те се отнасят към три групи. Към първата се числят комплексите, които с пълна увереност могат да бъдат свързани с тракийската култура. В този случай латенските предмети се намират в нетипична за тях и определено тракийска по характера си среда. Тази група е най-многочислена. Най-ранните находки са от последната четвърт на IV в. пр.н.е. и произлизат от Североизточна Тракия, където вероятно и най-рано са се осъществили контактите между траки и келти. Това са характерните за тракийската култура „богати погребения“, в които са

намерени латенски по произход фибули или тракийски със заимствувани в конструкцията латенски елементи.

При погребението от с. Свещари (б. Мумджилар) — окр. Разградски, в което е открита латенски тип фибула, всички елементи на погребалния обред са характерни за Тракия — стъпаловидната гробна яма, трупоизгарянето, погребаното по характерния за гетите обичай куче с отрязана глава, лежащо върху камък, както и самата могила (обр. 31). Тракийски е и гробният инвентар — металните украшения, съдове и т.н.

РИС. 40

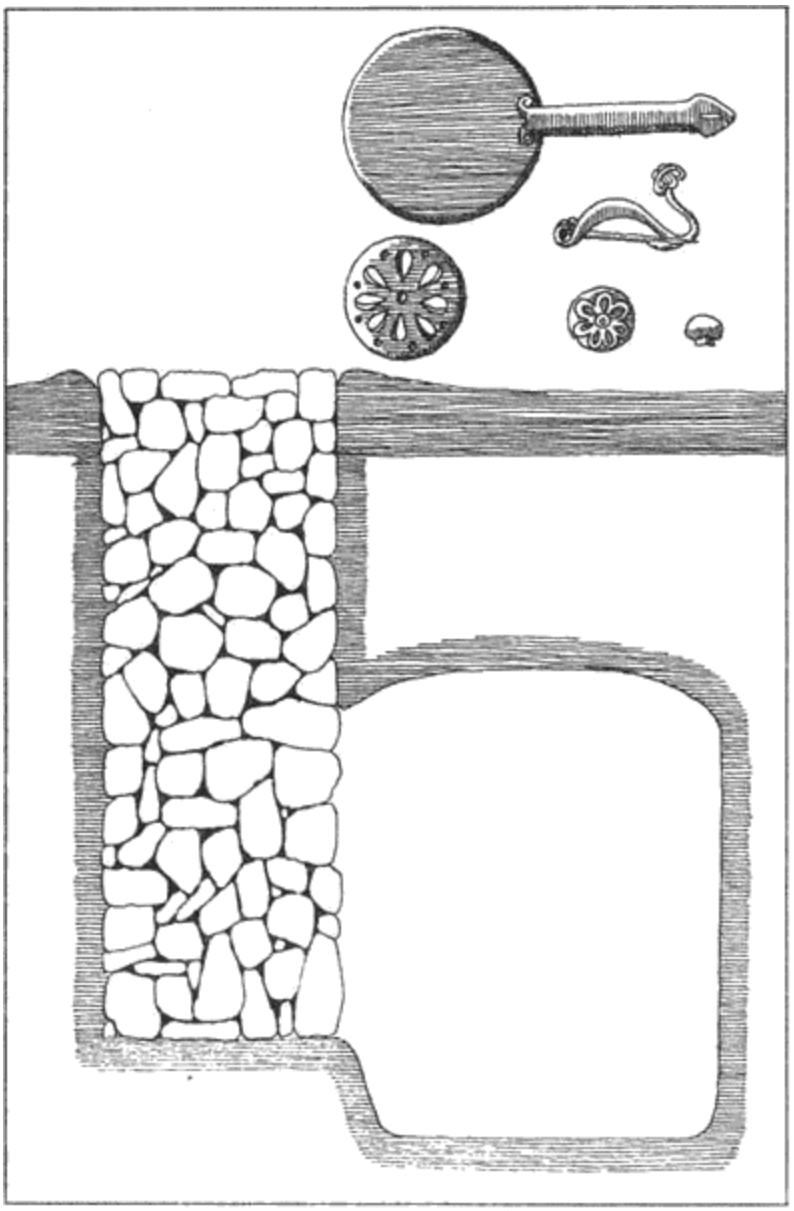

Рис. 40. Погребение и неговият инвентар от Браничево (по Дремсизова)

РИС. 41

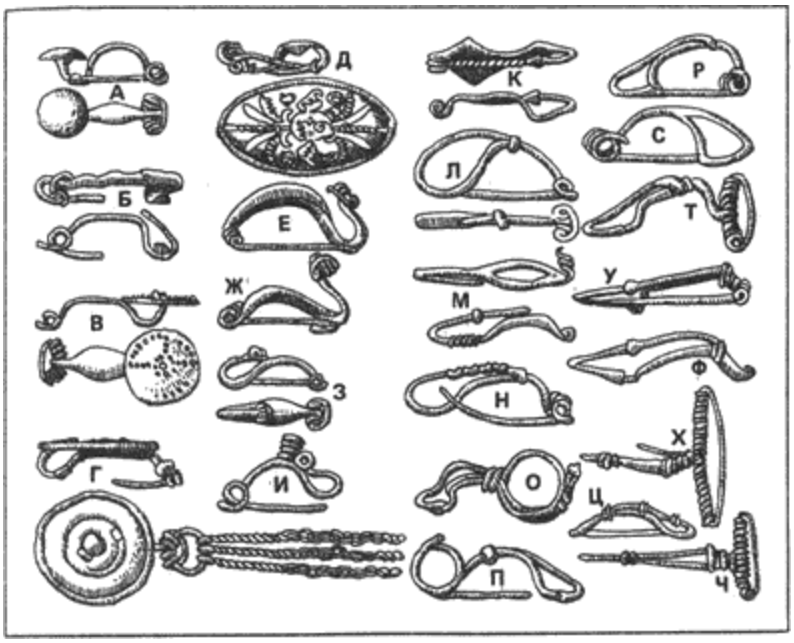

Рис. 41. Фибули латенски тип или с латенски заемки, открити в Тракия. а, б, е — Абланица; в — Разлог; г — Долно Сахране; д — Месамбрия; ж — Браничево; з, л — Велико Търново (Царевец); и — Севтополис, к — Ивански; м, п — Царевец; н — Дългопол, о — Велико Търново; р — Бургаски бани; с — Сараево; т — Реслец; ф — Алтимир; х — Паволче; у, ц, ч — Софрониево

По-различна е ситуацията край с. Браничево (окр. Шуменски). В могила № 10 от тракийски некропол бе открит непознат дотогава в Тракия погребален обред. В нейната периферия бе открита каменна гробница, в която било извършено едно от погребенията в могилата. Находките в него са тракийски. То се отнася към началото на III в. пр.н.е. Второто погребение е разположено в близост до първото. Гробната конструкция представлява дълбок 1,5 м кладенец, при основата на който от западната му страна е изкопана ниша с дължина 1 м и височина 1,2 м. Кладенецът е запълнен с камъни. В нишата е погребана жена и са поставени типично тракийски по произход дарове (рис. 40), между които интерес представлява една фибула тракийски тип със заимствувана от келтите „нефункционална спирала“ на крачето (рис. 41). Това погребение се датира към края на IV в. пр.н.е. Гробното съоръжение, по тип характерно за срубната култура от втората половина на II хил. пр.н.е., както и за скитската култура (от IV–III в. пр.н.е.), не поставя под въпрос тракийската етническа принадлежност

на погребаната. Откритите напоследък още няколко такива гробници (с. Кълново — Шуменски окръг) потвърждават появата на този тип гробни съоръжения от края на IV в. пр.н.е. на територията на гетския племенен съюз.

Материали с латенски характер или елементи продължават да се срещат на тази територия и през III в. пр.н.е. Най-често това са фибули, които са част от безспорно тракийски погребения, като например това от могила № 1 в с. Мадара (окр. Шуменски) (рис. 42) или по-късното от него, но също отнасящо се към III в. пр.н.е. погребение от с. Маломир (окр. Шуменски). И в двата случая фибулите имат латенски елементи. Погребението от Мадара е от особен интерес. То е извършено по един засега рядко засвидетелствуван в Тракия обичай чрез трупоизгаряне с поставяне на костите в долиум. В погребението са открити глинени съдове, повечето от които са произведени в ателието на гръцките колонии, стригила (за първи път), както и множество миниатюрни глинени предмети, характерни за тракийските култови обреди от това време (рис. 42). Това, както и другите известни от III–II в. пр.н.е. погребения от този район на Тракия, които съдържат редица импортирани от гръцките колонии предмети, ярко илюстрират силната елинизация на гетската култура през ранноелинистическата епоха.

През III в. пр.н.е. географският обхват на съдържащите латенски елементи обекти покрива почти цяла Тракия. Най-интересни проблеми поставя тракийският град Севтополис и могилните некрополи около него. Тъй като настоящата работа предшествува пълната публикация на резултатите от разкопките на Севтополис, не е възможно представянето на изчерпателен анализ на обкръжението, в което са намерени латенските материали. То ще бъде направено въз основа на достъпните за момента данни. Латенските материали са твърде разнородни: фибули, колани-верижки, мечове, съдове, срещат се и тракийски предмети със заимствувани латенски елементи, предимно фибули. Упадъкът на мощта на Севтополис е датиран в края на III в. пр.н.е. от ръководителя на проучванията Д. П. Димитров. Напоследък бе изказано мнение от К. Димитров, че упадъкът на живота в Севтополис е станал около 50 години по-рано, т.е. между 270–260 г. пр.н.е.

Откритите на територията на града материали не предоставят възможности за етническа интерпретация. Сред тях са открити много фибули, от които 28 са латенски типове или имат заимствувани келтски елементи (обр. 39). Те много добре представят тенденциите в развитието на тракийските фибули от втората половина на IV в. пр.н.е. и през III в. пр.н.е. Успоредно откриваните с тях тракийски тип фибули позволяват да се допусне, че почти всички фибули от Севтополис са произведени от местните майстори. За внесени от келтските територии могат да се считат само характерните латенски форми. Другите открити в града предмети, които произхождат от латенския културен кръг, са намерени разпръснати из целия град заедно с тракийски находки и представляват незначителен брой. Поради това не е задължително те да се свържат с присъствието на чужди етнически елементи сред населението на града.

РИС. 42

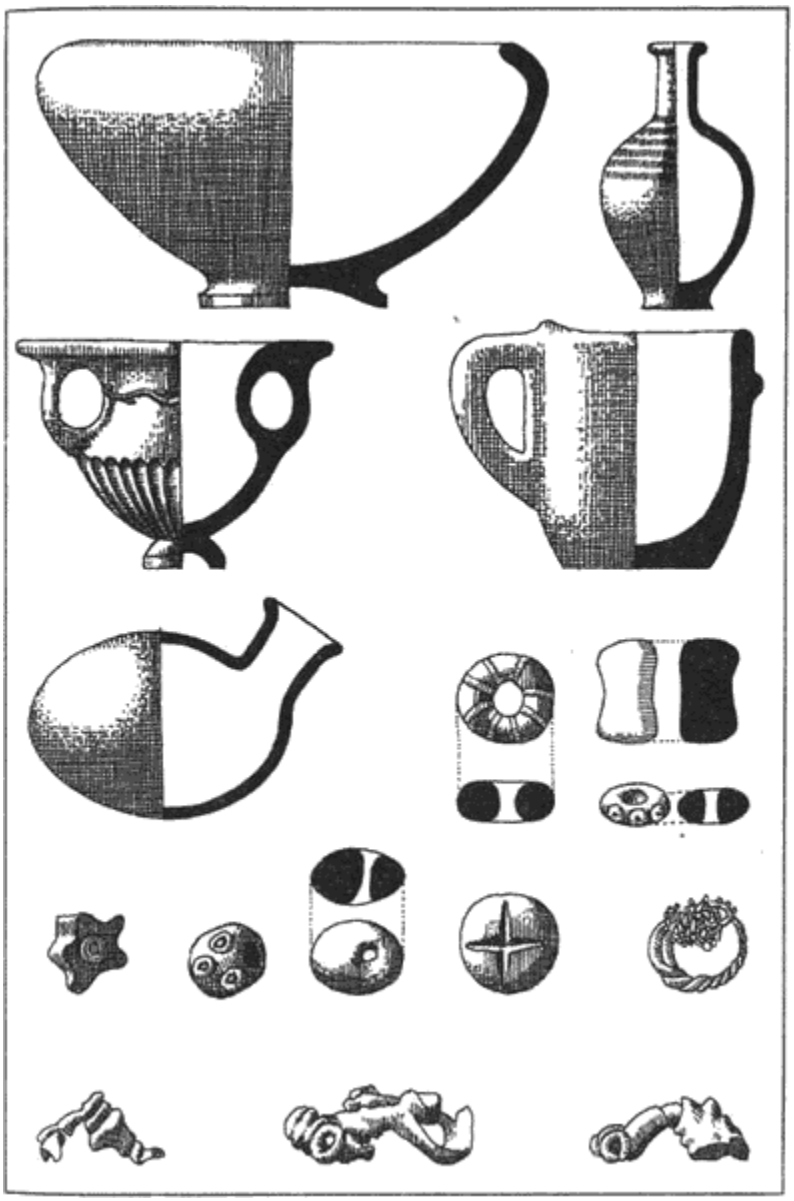

Рис. 42. Инвентар от погребение от Мадара (по Попов)

Много по-лесно е да се определи етническата принадлежност на предметите от гробовете. Присъствието на латенски влияния се чувствува на няколко обекта от околностите на Севтополис, сред които на първо място трябва да се спомене известната Казанлъшка гробница.

На двата фриза, разположени върху горната част на свода на гробницата, е разгърната многофигурална батална сцена (обр. 32). В нея са представени конници, както и шест пехотинци, въоръжени с продълговат овален щит, подсилен в два случая без съмнение от надлъжно ребро. Тези щитове били донесени на Балканския

полуостров от келтите и единствено те ги употребявали. В по-късните векове този тип бил възприет от много други народи. Останалото въоръжение на войниците е или тракийско (криви бойни мечове-махайри), или елинистическо (шлемовете), но същото е характерно и за Тракия. Съотношението на конници и пехотинци в изображението, както и отсъствието на различия във въоръжението на отделни групи воини, позволява да се твърди, че изобразените воини са тракийски, които вече в началото на III в. пр.н.е. са възприели щита от новодошлите гали.

С интересуващия ни проблем за развитието на тракийския тип фибули и присъствието в Тракия на латенски типове е свързана могила № 2 от некропола, разположен в непосредствена близост с античния град. Първичната куполна гробница в могилата е била разрушена още в античността. Част от тухлите били използувани при построяването на гробници № 2 и № 3, вторични спрямо могилния насип (рис. 43). В гробница № 2 са открити две златни фибули с латенски произход, две сребърни фибули тракийски тип, огърлица от златни мъниста и тънка златна пластинка-медалион. В тази гробница е било погребано тялото на млада жена. В другата — на млад мъж. Край него били положени желязно копие, желязна стригила, монети от Севт III и Александър Велики, тракийски и гръцки глинени съдове, златна обица (обр. 33). Погребалният ритуал, гробните конструкции и дарове разкриват сложните процеси на взаимодействие между тракийската и гръцката култура, между които се преплитат и латенските влияния. Въпреки силната елинизация на погребалния ритуал и дарове етническата тракийска принадлежност на погребаните не подлежи на съмнение.

Действително налице е разрушена куполна гробница, което засвидетелствува едно несрещано до този момент в Тракия отношение към старите гробници и паметта на умрелите. Това може би трябва да се постави във връзка с настъпващите промени през тази епоха и по-точно в отношението към задгробния живот, за които вече бе споменато. Извършването на вторични погребения в тракийската могила, както и наличието на редица плоски погребения чрез трупоизгаряне от III в. пр.н.е. около могили № 1 и 2, съдържащи тракийски или с латенски заемки фибули, свидетелствуват за поддържането на тракийската погребална традиция. Очевидно

гробниците принадлежат на представители на тракийската аристокрация.

РИС. 43

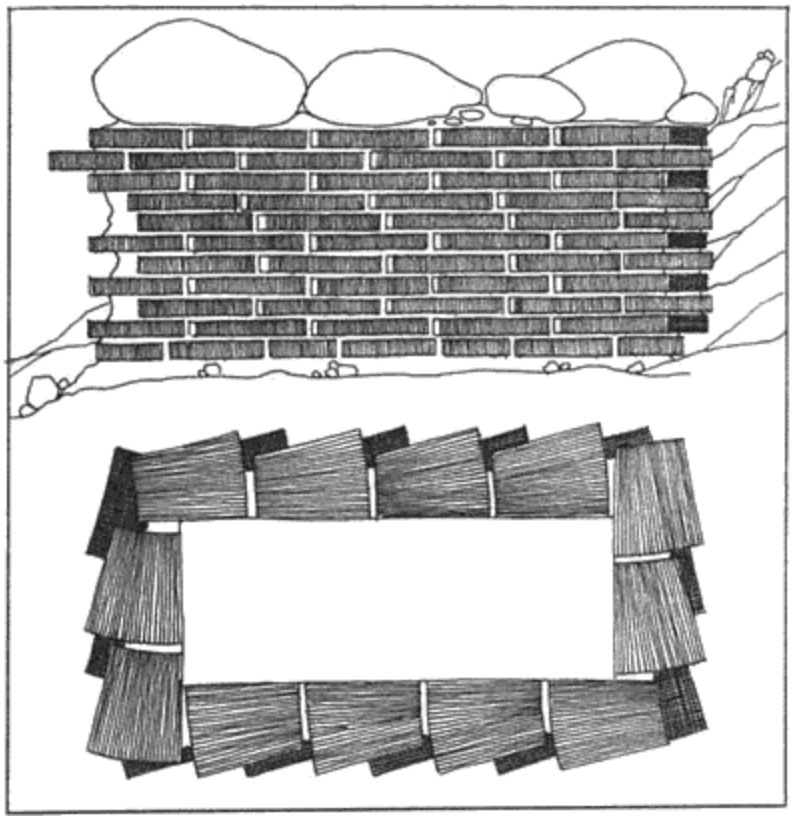

Рис. 43. Вторично погребение от могила 2 в Севтополис (по Димитров и Чичикова)

Съвсем различни проблеми поставят материалите, открити в куполната гробница в могилата Малтепе до с. Мезек (окр. Хасковски). В тази гробница са намерени бронзови обкови и украси от бойна колесница, типични за латенската култура (обр. 34). Обстоятелствата на разкриването на гробницата, а оттам и невъзможността научно да се установи броят на фазите на употреба на гробницата са непосредствена причина за съществуването на спор между специалистите относно етническата принадлежност на тези, които са я използували през III в. пр.н.е. Направените разкопки след откриването на могилата от местното население и ограбването ѝ вече не могли да изяснят някои съществени проблеми, като например фазите на използуване на гробницата, датата на полагането на втория ѝ под и т.н.

Двете фази, разграничени от Б. Филов въз основа на събраната от местното население информация и извършените от него сондажи, остават при тези обстоятелства единственото възможно разрешение на въпроса. Откриването на келтски метални части от бойна колесница сред материали, характерни за елинистическата и тракийската култура, поставя въпроса, дали тук не е бил погребан представител на келтската аристокрация от царството със столица Тиле. От по-ранните келтски експанзии са известни случаи, когато келтите използват гробници, построени по-рано и принадлежащи на покореното или изтласкано от тях местно население. При завладяването на Северна Италия и по-точно земите на юг от р. По и на север и изток от Апенините, които влизали в обхвата на етруската федерация, келтите се заселили тук и развивали култура под силното влияние на местната култура. То се чувствува особено силно в керамичното производство и в металургията. Има случаи, когато келтите използват и оставените от местното население жилища, както и по-стари гробници като тази в Каноса. Но в такива погребения освен предмети с местен произход се откриват и много материали, характерни за келтската култура (мечове, метални колани, фибули, торкви и т.н.). Въпреки че била ограбена още в античността, куполната гробница при Мезек даде редица археологически материали, сред които освен споменатите апликации няма други с латенски произход.

Металните апликации към колесницата показват, че тя е била сложена като гробен дар. През времето, от което произхожда и колесницата — първата половина на III в. пр.н.е., а и по-късно, в европейска Келтика вече не съществува обичаят да се поставят колесници като гробни дарове. Изключение прави само Североизточна Франция, където той се запазва и през III в. пр.н.е.

Всичко това позволява да се предположи, че гробницата при Мезек и през III в. пр.н.е. е била използувана вторично от траките подобно на други случаи (вж. Севтополис). Келтската колесница е била сложена като гробен дар на тракийския аристократ. Може би тя е била военен трофей или подарък от владетеля на келтите от Тиле, които живеели недалеч оттам.

В югозападните тракийски области (т.е. в Западните Родопи и по течението на реките Струма и Места) единствените материали, свързани с латенската култура, са няколко тракийски тип фибули с

келтски заемки във формата, които са открити в тракийски могили, съдържащи гробове от III–II в. пр.н.е. (Кочан, Западни Родопи) (рис. 41) или в плоски гробове (Абланица, Разлог — окр. Благоевградски).

Материали, свързани с латенската култура, са известни и от некрополите на гръцките градове по Западното Черноморие. В Месамбрия са открити фибули с тракийска конструкция и билатерална келтска спирала (рис. 41), а в колониите северно от Стара планина — Калатис, Томи — и други предмети с латенски произход (рис. 44).

РИС. 44

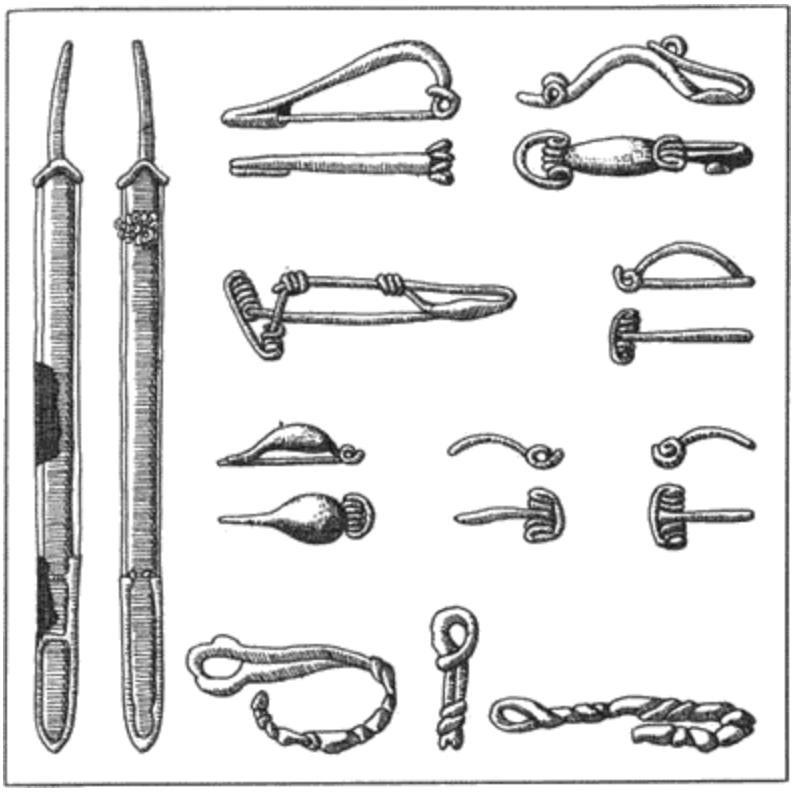

Рис. 44. Латенски предмети от Томи и Калатис (по Зира)

През следващия период II–I в. пр.н.е. се извършват промени в погребалния обред, които довеждат до намаляване на гробните находки изобщо. От друга страна, нараства вносът на латенски изделия, както и производството на латенски типове в Тракия. Тези процеси значително намаляват възможността да се определи със същата вероятност, както за по-ранните векове, етническата принадлежност на паметниците.

През II в. пр.н.е. в Северозападна Тракия се появяват нов тип погребения, които представляват особен интерес. Поради недостатъчните изследвания те не са известни в детайли. Повечето са случайни находки. Мъртвите са били изгаряни и погребвани в глинени съдове, поставени в урна или направо в яма. Край тях били поставяни гробни дарове, състоящи се главно от въоръжение и конско снаряжение, а по-рядко от украшения, глинени съдове и т.н. Най-типичният състав на гробния инвентар включва железен меч в ножница, крив боен нож (също често в ножница), един или два върха на копия, юзда, по-рядко — метални части от щит, а още по-рядко — шпори, т.е. дарове, полагани в мъжки гробове (обр. 35). От същата територия женски погребения не са известни, което предполага, че жените може би са били погребвани или в други некрополи, или по обреди, които не оставят следи в земята и не са уловими по археологически път.

Споменатите погребения от нов тип се срещат западно от р. Тимок и източно от р. Янтра, а в единични случаи и пò на изток. Южната граница е Стара планина, като се включва и Софийската котловина (карта VIII). Най-голяма е концентрацията на този тип погребения между р. Огоста и р. Искър, но това може да е следствие от интензитета на проучванията на тази територия (Врачански окръг) и да няма обективен характер.

Тези погребения, представляващи едно ново явление в тракийската култура, отдавна привличат вниманието на изследователите, за чиито различни мнения относно етническото определяне на тези погребения беше споменато в увода. В развитието на тракийската култура до това време не са известни погребения с толкова много въоръжение, което сега е представено с някои основни и характерни за латенската култура типове. Погребалният ритуал и редица други предмети са типично тракийски (съдове, конско снаряжение и др.). За съжаление освен погребенията от това време не познаваме други археологически обекти, които да допълнят представите за културата в тази част на Тракия. Разкопките на няколко селища, и то в пещери, не дават ясна представа поради трудноразграничимите културни пластове от това време. Крепости от този период въобще не са проучвани. Белите петна в изворовата база естествено ограничават възможностите за етническа интерпретация.

Много елементи в разгледаните погребения са в подкрепа на една теза за тракийската им принадлежност. Това са погребалният ритуал, откритите глинени съдове, някои метални предмети, честите символи на коня (т.е. преобладаване на конницата), запазената традиция на некрополите от по-ранно време, еднаквият вид на тези и по-ранните могили. Но за възможността тези погребения да принадлежат на келтите говори присъствието на типично латенски видове оръжия, независимо че те са разпространени в това време из цяла Тракия, както и богатият състав на гробните дарове в обикновени погребения, което не е характерно за тракийската култура.

Действително археологическите данни за келтската етническа принадлежност на погребенията не са многобройни, те имат подкрепата на извори от друг характер: писмени и топонимични, които бяха представени в предходната глава във връзка с въпроса за отношенията между трибали и малоскордиски. Разрешаването на този въпрос на сегашния етап на археологическите проучвания е много трудно. Приемането на хипотезата, че това са погребения на келто-трибалския или келто-мизийския народ би било в синхрон със сведенията на *Страбон* и би дало археологическо покритие на присъствуващите в този район келтски топоними. Слабите ѝ страни са съществуването на погребения от този тип, макар и единични, на територията на гетите, което води след себе си предположението за присъствие на разпръснати келто-трибалски или келто-мизийски групи и на гетска територия.

Още един въпрос се появява във връзка с проучванията на този тип погребения, открити също и в Олтения. Там те се появяват в първата половина на I в. пр.н.е., т.е. по-късно, отколкото при трибалите. Може би тяхното появяване е резултат от преселването на скордиски, трибали или смесения келто-трибалски народ след сломяването на мощта на скордиските през 80-те години на I в. пр.н.е. от Корнелий Сципион. За съжаление от самата територия на скордиските от това време почти не са известни погребения, а няколко открити приличат много по своя инвентар на тези от Северозападна Тракия. Разликата е само в отсъствието на конско снаряжение и на погребалния ритуал.

Изложеното дотук позволява да проследим колко сложен и труден за решение е проблемът за етническата принадлежност на тези

погребения. Все пак кой е погребван в тях? При етническата характеристика на археологически комплекси срещаме винаги трудности — трябва да се подчертае и голямата фрагментарност на нашите знания за културата в Северозападна Тракия. Безусловно най-важният критерий в етническата интерпретация е погребалният ритуал. Тук той е тракийски и ясно виждаме последователността в употребата на по-стари могилни некрополи и даже на отделни могили. А промяната в обичая да се слага пълно въоръжение в гробовете е незначителна в сравнение с предишния критерий. Траките по-рано също са давали въоръжение на умрелите, но не пълното, а най-често върхове за копия. Пълни въоръжения срещаме единствено в богатите погребения. Въз основа на казаното смятаме, че с по-голяма точност може да се приеме тракийската принадлежност на тези погребения.

Не трябва да забравяме, че на тази територия също са живеели келти, за което свидетелстват редица езикови остатъци и исторически извори. Дали те са оформяли келто-тракийския народ заедно с трибалите, засега още не може категорично да се говори.

Тясно свързан с етническата интерпретация на погребенията от Северозападна Тракия е проблемът за произхода на сердите.

В Софийската котловина, където са локализирани сердите, погребенията са от разгледания по-горе тип. В писмените извори сердите се споменават сравнително късно. Единственото сведение за тях дава *Дион Касий* във връзка с похода на Крас през този район през 29–28 г. пр.н.е. От контекста може да се разбере, че Касий причислява сердите към тракийските племена.

Сред съвременните автори едни (Г. Кацаров, Б. Геров, З. Вожняк) приемат сердите за келтско племе, останало тук след голямото нашествие на Балканите. В подкрепа на своята хипотеза те привеждат несигурни данни за съществуването на името серди или подобни на него в келтските земи, както и келтския произход на някои топоними от Софийско. Втора група учени се изказва в полза на тракийския произход на сердите (Р. Вулпе, Ал. Фол). Д. Дечев в своя речник на тракийските езикови останки определя споменатите топоними от Софийско като тракийски, като добре аргументира своето мнение. Привържениците на двете теории като свой аргумент привеждат и археологическите материали от това време от Софийската котловина. Това са находки от същия тип погребения, каквито са известни от

трибалските земи и които по-горе бяха определени като тракийски. В полза на тази интерпретация тук е и фактът, че в селата Горна Малина и Байлово са открити могилни некрополи, съществуващи през цялото I хил. пр.н.е. Освен един тънък предримски пласт, открит по време на разкопките в Сердика, и тук не са проучвани селища, но и при тези обстоятелства хипотезата за келтската принадлежност на сердите може да се определи като недостатъчно аргументирана, основана на редица несигурни, а в някои случаи и неверни данни. Не бива да се забравя, че сердите обитавали близки до скордиските земи и сигурно са се намирали под силното културно влияние на келтите, а може би и в някаква форма на политическа зависимост от тях.

При обстоятелството, че на територията на разпространение на разгледания тип погребения не са проучени никакви селища, от особен интерес са резултатите от проучванията на тракийското селище на хълма Царевец. Разположено в източните части на тази територия, то разкрива съществени моменти от културното развитие в тази част на Тракия през III–II в. пр.н.е. Разкритото под развалините на средновековната българска столица тракийско селище е съществувало през цялото I хил. пр.н.е. (рис. 45). Интензивният живот върху хълма в следващите хилядолетия и особено през средновековието почти изцяло го е унищожил. Само малки участъци от него не са разрушени от по-късните постройки, изкопи и т.н., но тъй като и резултатите от тяхното проучване все още не са публикувани, трудно е да се съди за големината, планировката, характера и етапите на развитието му. Резултатите от разкопките на българския археолог Л. Квинто, разкрили по-голямата част от интересуващите ни находки, са много важни за проучването на историята на селището. Открити са няколко фибули от III–II в. пр.н.е., стъклени гривни и други предмети от типове, характерни за латенската култура. Те произхождат от два, разположени непосредствено един над друг жилищни хоризонта, от периода IV–II в. пр.н.е. Намиращите се в тях жилища и огнища са типични за тракийската култура, а също керамиката и други материали. Невъзможно е да се определи какво е отношението между тези жилища и по-ранните етапи от развитието на селището, тъй като в близост не е открит по-ранен обект.

Присъствието на латенски материали в един безспорно тракийски контекст позволява още веднъж да се подчертае, че

латенските елементи не бива да се свързват с присъствието на келти на Царевец. Те са само още едно доказателство за насоките и силата на латенското влияние върху тракийската култура през IV–I в. пр.н.е. в този район.

РИС. 45

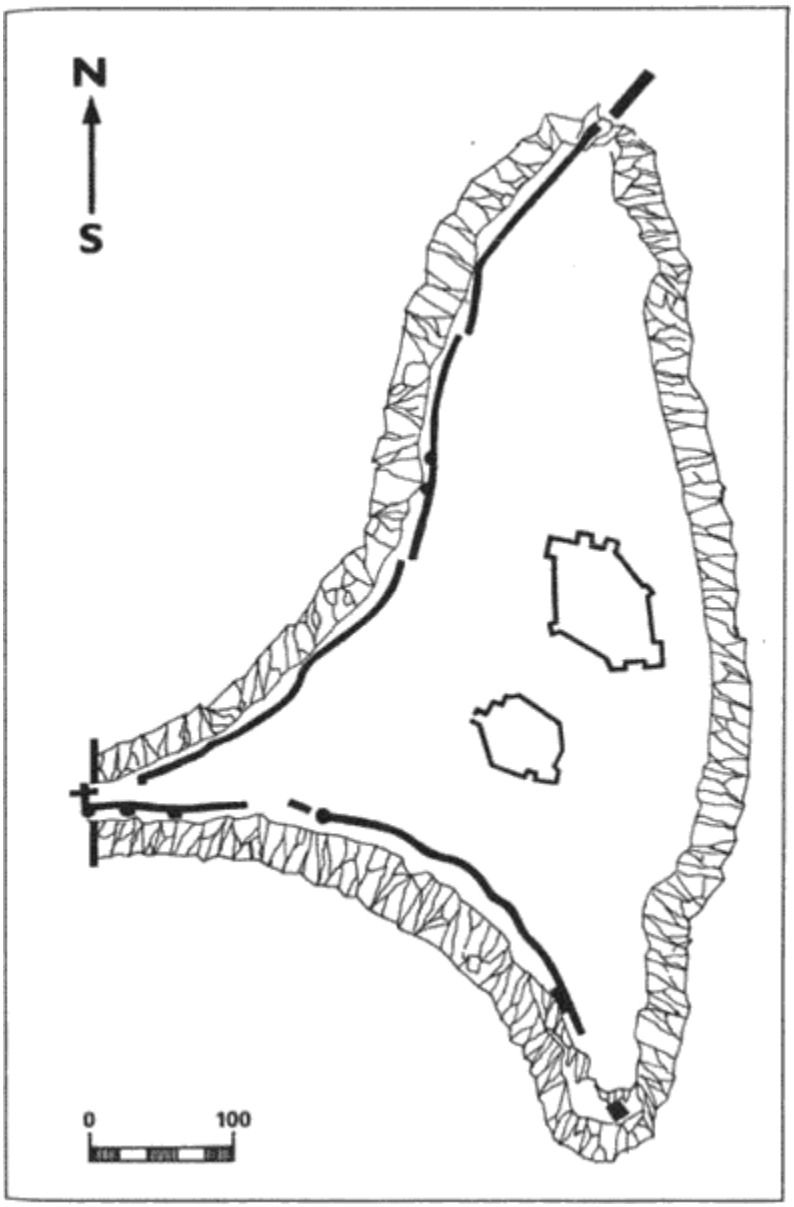

Рис. 45. План на Царевец

По долините на реките Марица и Тунджа през III в. пр.н.е. се появява вече споменатият по-горе тип могили с централна клада и погребения около каменния кръг, който я заобикаля. В гробовете освен

керамика и други характерни за тракийската култура предмети се откриват и фибули (с. Дуванли, окр. Пловдивски), мечове, щитове (с. Тъжа, окр. Старозагорски) и други предмети от латенски тип (рис. 46). Последните са резултат на разпространението на влиянието на келтската култура в Тракия, на употребата на аналогични със Северозападна Тракия въоръжение и тактика. Описаният ритуал се запазва тук до II в. от н.е. и свидетелствува за дълбоките корени на тракийската култура и нейната жизненост напред във времето.

В Родопската област и по долината на р. Места продължава погребването в могилни или плоски цистови гробове чрез трупополагане, в които се откриват главно фибули с латенски заемки в конструкцията.

Откритите фибули от същия тип между материалите от тракийските светилища (с. Лиляче, Айтоските минерални бани) (рис. 41) още веднъж потвърждават масовата им употреба от траките.

Латенски изделия са открити и в елинистическите некрополи на гръцките колонии по западнопонтийския бряг (Томи, Калатис). Въпреки елинистическия характер на даровете присъствието на някои метални предмети позволява да се допусне, че е възможно погребаните да са били и келти.

След завладяването от Рим културата на тракийските племена не се променя. Заедно с тракийските продължават да се откриват и предмети, свързани с латенските традиции. Могилите съдържат клада и по няколко погребения (с. Меричлери, окр. Хасковски).

През I в. от н.е. отново в Тракия се появяват богати погребения, които се запазват и през II в. Често край могилата се намират колесници. В погребенията от I в. от н.е., открити по долините на реките Марица и Тунджа, както и в Родопската област, въоръжението е все още произвеждано под влиянието на латенските типове. Материалите от тракийските погребения преди и след завладяването на Тракия от Рим свидетелствуват, че възприетите от латенската култура видове въоръжение били така популярни сред траките, че те продължили употребата им по-дълго от самите келти.

Изучаването на следите от келтската култура или от нейното влияние в Тракия през римската епоха в Мизия и Тракия е особено трудно поради протичащите в границите на Римската империя качествено нови и различни по същността си процеси. Така например

от този период са известни оброчни плочи с изображение на келтски божества, техни вотивни фигурки, както и посветителни надписи (обр. 36). Причина за тяхното присъствие могат да бъдат в еднаква степен както проникналите в предримската епоха келтски етнически елементи, така и келтските воини от римската армия. Най-често в такива случаи е трудно да се предпочете алтернатива. Откритите например в Томи и Калатис релефи от римската епоха, украсени с характерни за келтското изкуство орнаменти, може би трябва да се свържат с традицията, съхранена от потомците на живеещите тук още от елинистическата епоха келти. Много погребения от III–I в. пр.н.е., открити в некрополите на тези колонии с латенски предмети, могат да се свържат с тях с доста голяма увереност.

РИС. 46

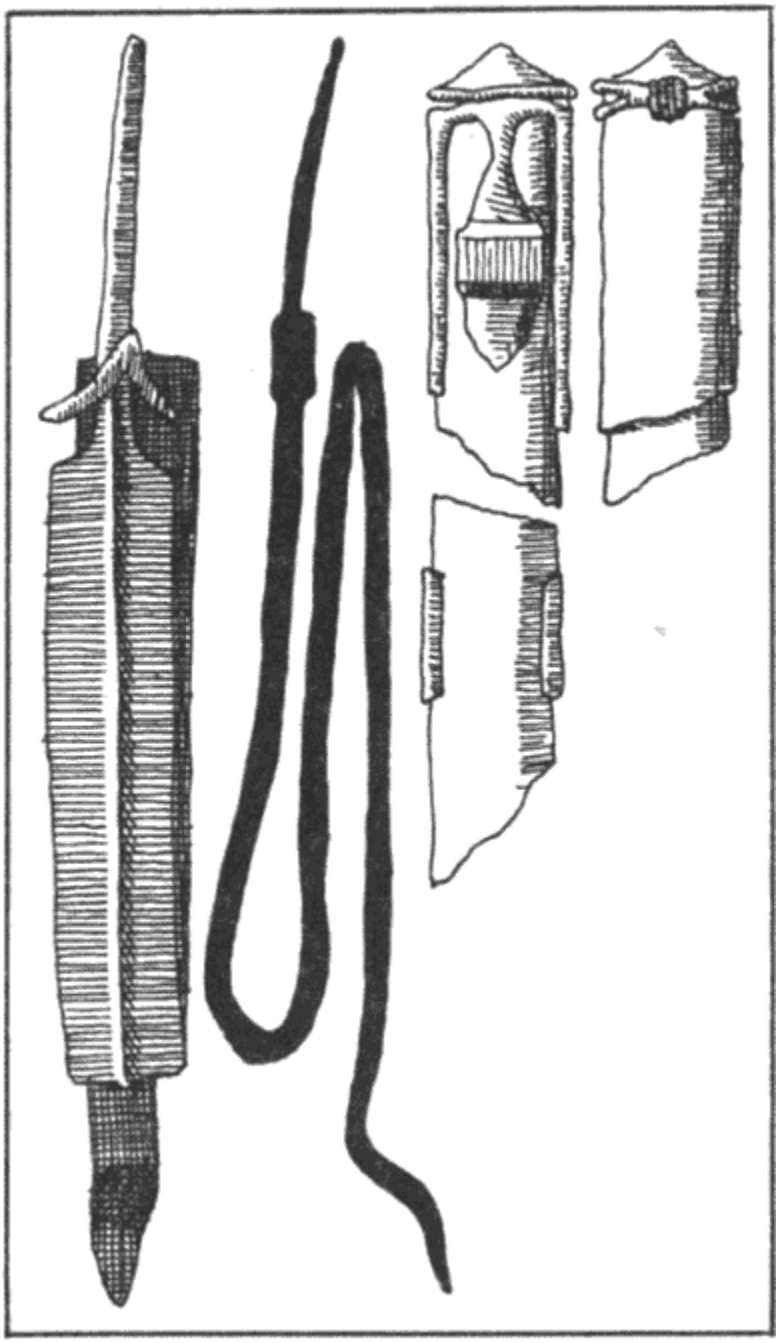

Рис. 46. Латенски меч от Тъжа

По-други проблеми поставят няколко интересни археологически обекта от Тракия — един гроб в околностите на Казанлък, погребенията при с. Кълново — окр. Шуменски, и Панагюрски колонии — окр. Пазарджишки, както и все още непубликуваните материали от гр. Дългопол, окр. Варненски.

В Казанлък е открит случайно, на дълбочина 1,40 м гроб, съдържащ железен меч латенски тип и елинистически шлем, датиран към втората половина на III или началото на II в. пр.н.е. (обр. 37). Поточни наблюдения при откриването на гроба няма, но и при тези обстоятелства той се характеризира с редица латенски черти. Голямата дълбочина, на която е вкопано погребението, не е характерна за тракийските погребения. Типично келтски е мечът, който при поставянето в гроба е бил ритуално прегънат по келтска традиция. Макар и не с пълна сигурност поради липсата на точни археологически наблюдения при откриването му може да се твърди, че с нетипичния си за Тракия обред и инвентар свързването на гроба с келтите е много възможно.

В с. Кълново, Шуменски окръг, напоследък са открити няколко погребения. Те са в могили с малки размери, под които са открити шахти и ниша, идентични на тази, открита в Браничево (вж. по-горе). В тях са открити тракийски елинистически и латенски предмети. С подробна информация не разполагаме, тъй като те все още не са публикувани, но едно от тях буди особен интерес. В него е открито богато въоръжение латенски тип (меч, боен нож, щит, ризница и др.), както и келтска по форма паница. Останалият погребален инвентар се състои от тракийски метални предмети (юзда и др.) и глинени съдове. Значителна част в погребалния инвентар заемат и импортираните елинистически глинени съдове. В това погребение са открити кости от дива свиня, сложени като дар за умрелия. Обичаят у келтските племена да се слагат части от това свещено животно за храна в отвъдния свят вече бе описан по-напред. Погребението е датирано въз основа на амфорни печати и други предмети в началото на II в. пр.н.е. Въпреки типичния за гетите погребален ритуал и големия процент местна керамика при това погребение може да бъде поставен въпросът за етническата принадлежност на умрелия.

Долината на р. Камчия е слабо проучена в археологическо отношение. Известни са няколко обекта от времето между IV–I в. пр.н.е. На един от тях са открити глинени съдове, вероятно с келтски произход, и латенски фибули от края на II в. пр.н.е. (гр. Дългопол — материалите са непубликувани), както и един случайно открит и произхождащ вероятно от антично селище (с. Методиево, окр. Шуменски) фрагмент от стъклена гривна. От този район произхождат

и фибулите със заимствувани латенски елементи, открити в тракийски погребения от края на IV в. пр.н.е. (Ивански, Маломир).

Концентрацията на материали с латенски произход или материали с латенски заемки по долината на р. Камчия поставя въпроса за тяхното появяване.

Разглеждайки историческите данни за присъствието на келтски елементи на територията на гетския племенен съюз, по-горе бе посочено, че през III в. пр.н.е. там би трябвало да се допусне и присъствието на бастарни. Но в същност земите, заети от тях, би трябвало да се намират на север от делтата на Дунава. По-вероятно остава тогава решението, че тези следи може да са били оставени от живеещите някъде в околностите на Източна Стара планина корали, които Ш. Гийонварк причислява към келтските племена. Може да се отиде и по-далеч в тези разсъждения и да се допусне, че откритите латенски материали в долината на р. Камчия са следи от поселищния живот на това племе. Поради това може да се допусне възможността погребението от Кълново да принадлежи на представител на келтската аристокрация от племето на коралите.

Могилният некропол в Панагюрските колонии не само обогати представите за културата в Тракия през II–I в. пр.н.е., но и откри нови страници от нейната история. Откритите и разкопани 30 могили са групирани в пет некропола, имат височина от 0,30 до 2 м и диаметър от 5 до 14 м. Натрупани са от камъни и пръст. При някои от тях периферията е ограничена с пръстен от набити камъни, при други той огражда огнището или самото погребение. Всички погребения са чрез трупоизгаряне, извършено в гроба, и принадлежат както на мъже, така и на жени. Погребалният ритуал, както и гробните дарове — двуострие и едноострие железни мечове, копия, криви железни ножове, части от конско снаряжение, железни и бронзови фибули, железни колани, гривни, бронзови пластинки от ризница, цели и фрагментирани глинени съдове — не се отличават значително от погребенията и техния инвентар от Северозападна Тракия, нито от Централна (т.е. долините на реките Тунджа и Марица). Поради това причисляването на всички тези погребения към групата на Падия — Панагюрски колонии от З. Вожняк, може да има основание в най-общи линии.

Общите прилики, произтичащи от главните тенденции в промените на тракийския погребален ритуал през III–II в. пр.н.е., не са

достатъчни, за да бъдат включени в една културна група погребения от Северозападна Тракия и от Панагюрските колонии.

Сравнително добре проученият погребален ритуал от некропола при Панагюрските колонии проявява редица стари тракийски традиции, като например каменните кръгове, преобладаването на погребения без урни и др., както и елементи, характерни за погребенията от долините на реките Марица и Тунджа от II в. пр.н.е. — II в. от н.е. — малката големина на могилите, небогатия гробен инвентар, честото погребване върху кладата и т.н. Само някои от елементите се срещат и в Северозападна Тракия, което позволява да се твърди, че Панагюрските колонии повече се приближават до тези от Дуванли, Житница, Богомилово, Тъжа (т.е. от долините на реките Марица и Тунджа), отколкото до тези на сердите или трибалите. Най-голямата прилика засяга гробните дарове и по-точно значителния процент на латенски предмети между тях, но в техния състав има основна разлика. В Северозападна Тракия най-често е положено почти пълното въоръжение — меч, боен нож, щит, юзда, докато в Панагюрски колонии рядко се срещат в едно погребение дори два вида въоръжение — най-често връх от копие и боен нож (рис. 47). Мечове, и то от различен тип, са намерени само в три могили — единият, от най-богатото погребение, е латенски тип, вторият е от тип, разпространен в Югозападните тракийски области и характерен за тракийската култура, а третият е двуостър, силно фрагментиран и вероятно също от латенски тип (обр. 38). Рядко се срещат мечове и в могилите в долините на Марица и Тунджа. И тук погребенията съдържат обикновено бойни ножове или копия. Погребенията, съдържащи единствено глинени съдове и една или две фибули, гривни и други украшения, са около 30 % от всички в Панагюрските колонии и са известни също и от Дуванли, Житница и др. Те принадлежат на жени, докато в Северозападна Тракия такива не са известни.

РИС. 47

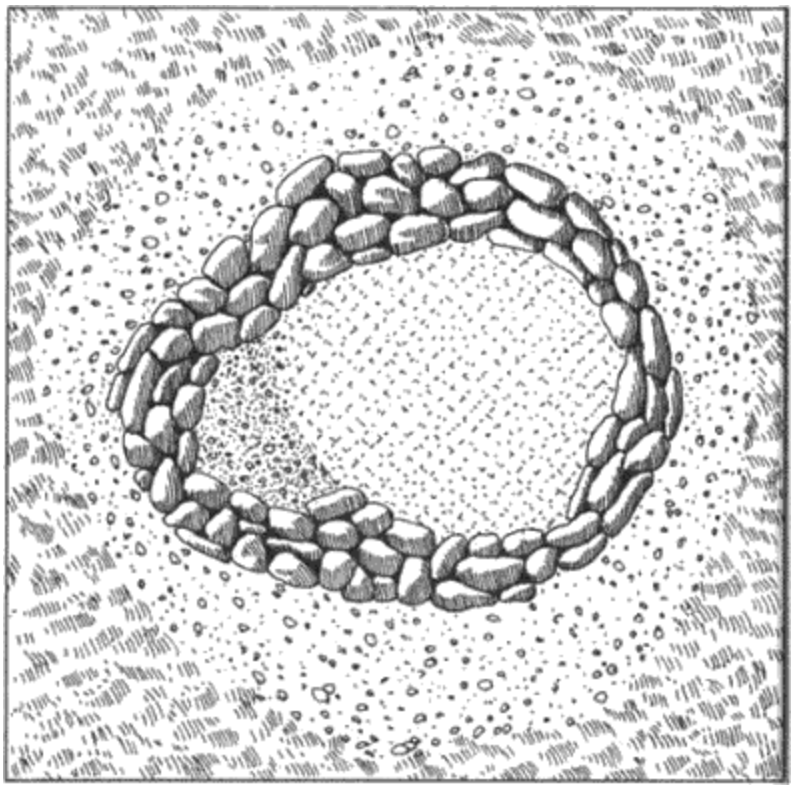

Рис. 47. План на погребение от Панагюрските колонии (по Димитрова и Гиздова)

Става ясно, че могилите от Панагюрски колонии нямат общ културен корен с тези от Северозападна Тракия и еднаквите прояви са резултат на общи културни тенденции. Те оформят една културна група с аналогичните паметници от долините на Марица и Тунджа. Защо тогава бе необходимо да се обърне толкова внимание на тези материали? Първо — защото З. Вожняк ги причислява към погребенията от Северозападна Тракия. Второ — защото в пет от гробовете са открити железни колани с железни токи, каквито са характерни за германската култура на Централна Европа (обр. 40). Най-близкото до Тракия плътно разпространение на този тип колани е в долината на р. Серет. Отделни екземпляри са известни и от Тракия (Стара Загора, Комарево) и Олтения (Румъния). Присъствието им може да се свърже с влиянието или пребиваването на германски племена в близост до Тракия или дори в самата Тракия през II–I в. пр.н.е. Популярността на коланите между населението, насипало могилите в Панагюрски колонии, събужда съмнението за пребиваването тук на смесена етническа група, в която влизат и германите. При

преобладаването на данни за тракийския характер на погребенията тази възможност е минимална, но точен отговор биха дали бъдещите проучвания и обогатяването на археологическата изворова база за този период.

Третата група, върху която ще бъде спряно вниманието, е съставена от паметници, неправилно определени като келтски в литературата. Особено сериозен въпрос за изследователите на латенската култура в Тракия представляват разкопаните от Т. Герасимов две селища на терасата на р. Тополница, недалеч от с. Мухово (Софийски окръг). Материалите от тези селища са известни още от 1936 г. и сред тях са каменните култови фигурки, които са приписани от Герасимов на келтите. В резултат на по-късните изследвания тук са открити жилищни и култови постройки, голямо количество метални, глинени и каменни предмети (нови култови фигурки, фрагмент от каменна статуя) и др. Основен критерий на Т. Герасимов при определянето на етническата принадлежност на обитателите на селището са намерените култови фигурки. Същия критерий той прилага и при определянето на населението около Разлог. Вторият аргумент при келтската интерпретация са разкопаните основи за кръгла сграда, вероятно с култово предназначение. Авторът привежда аналогии на постройки от този тип от некрополите в Босна и Херцеговина. Тези некрополи обаче не принадлежат на келтските племена, както той смята, а на илирийските, които по това време се намират под тяхно влияние, но предимно в сферата на материалната култура. Откритата сграда е разположена недалеч от жилищата. Герасимов е разкрил основите на 6 колони, очертаващи овал с размери 2,5 х 3,5 м. В средата му имало централна колона (рис. 48). Подобна сграда, но с по-големи размери и със сигурност датираща от римско време, произхожда от Северозападна Тракия. Други аргументи за етническото определяне Герасимов не привежда. При керамичния материал той разграничава две хронологически фази. Първата — от елинистическата епоха, съдържаща много малко форми, които принадлежат на разпространени такива и през римската епоха. Втората хронологическа фаза се датира в римската епоха и се характеризира с богатство на форми, типични за това време. За останалите материали и постройки авторът не разграничава хронологически фази, а за културните пластове почти не дава информация.

Като се има пред вид съществуващата в даден район монетна циркулация, откритите на територията на едно селище монети могат да се считат за най-сигурен критерий при уточняването на неговата хронология. В тракийските земи със сигурност тя съществува от IV в. пр.н.е. При тези обстоятелства откритите в с. Мухово само римски монети от началото на III до края на IV в. от н.е. ясно показват необходимостта да се ревизира датировката на селището, което е от определения от монетите период. То предоставя изключително интересен материал за духовната култура не на келтските, а на тракийските племена от този период. Редица други тракийски селища въз основа на критериите на Герасимов (наличие на глинени и каменни фигурки, които той приема за келтски) бяха определени от него като келтски (Разлог, с. Яна — Софийски окръг).

РИС. 48

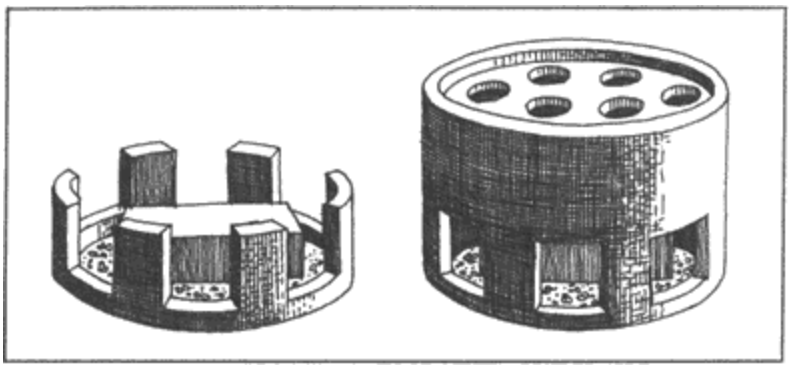

Рис. 48. Кръглата постройка от Мухово (по Герасимов)

Прегледът на културната среда, в която се откриват латенските материали в Тракия, показва, че в повечето случаи те са част от чисто тракийски комплекси. Този факт свидетелствува за силното въздействие на келтите и тяхната култура върху траките. Много по-малко са случаите, когато зад тях се крие и действително етническо присъствие на гали в тракийските земи.

Пълната реконструкция на културните взаимодействия между траки и келти изисква характеристика на отделните предмети, появили се в Тракия като последица от тези взаимоотношения. Най-често те са свързани с украшенията или въоръжението и по-рядко с други страни от живота. Всички материали могат да се групират в две групи според културния им произход: към първата група се отнасят характерните за

латенската култура предмети, които са били внесени в Тракия, т.е. — импортите, а към втората — характерни за тракийската култура предмети със заимствувани латенски елементи. Отделна и различна по характер група оформят неправилно определените като латенски от ахреолозите предмети, типични за тракийската култура.

Фибули. Най-ранните латенски фибули се появяват в комплекси от последните десетилетия на IV в. пр.н.е. (Свещари) и се срещат до момента, в който през I в. от н.е. се появяват произведения на провинциалните римски ателиета (рис. 41). Характерните за латенската култура фибули са значително по-малобройни от тракийските екземпляри със заимствувани латенски елементи. Според централноевропейската хронология най-ранните в Тракия са фибули от ЛТ $Б_2$ (Царевец, Севтополис) (рис. 41), а най-късните — фибулите от ЛТ Д (Паволче, Томи) (рис. 41). Най-много фибули от латенските ателиета са внасяни през ЛТ Ц, когато те се срещат из цяла Тракия, но най-много в Северна. През ЛТ $Ц_2$ те са значително повече, отколкото през следващия период — ЛТ Д. Рязкото спадане вероятно се дължи на намаляването на политическата и военната мощ на келтите в Източна Келтика и по-специално на скордиските в резултат от борбите им с римляните.

Тракийските фибули със заимствувани латенски елементи се появяват почти едновременно с импортите (с. Браничево). През втората половина на IV в. пр.н.е. тракийският тип фибули преживява голям разцвет както по отношение на формата, така и по украса. Към края същия век той се обогатява и чрез някои латенски елементи. Най-популярна става билатералната спирала, която е значително по-функционална от употребяваната от траките едностранна. Вторият елемент е орнаментален — нефункционална спирала, която украсява крачето на фибулата. И двата елемента се срещат из цяла Тракия, включително и из нейните планински югозападни райони (Родопите), което свидетелствува за тяхната популярност. Фибулите с латенски заемки са често употребявани заедно с чисто тракийски по форма типове (Севтополис) (обр. 39) или с латенски типове (с. Долно Сахране, окр. Старозагорски) (обр. 41).

От III в. пр.н.е. се появява нов тип фибула с плосък лък, украсен с полусферична апликация и билатерална спирала (с. Гълъбово, окр. Пловдивски, Разлог, Долно Сахране) (рис. 41). Фибулите освен тракийски (плосък лък и обща форма) и латенски (билатерална спирала) елементи включват и някои влияния от елинистическия свят. В Месамбрия са открити златни и сребърни аграфи, които били прикрепвани към облеклото от билатерални спирални фибули с плосък лък (втората половина на III в. пр.н.е.) (обр. 42). Такива аграфи с различна форма и друг тип закопчаване са в употреба в гръцкия свят още от V в. пр.н.е. (Одесос, днешна Варна), но масово се разпространяват през елинистическата епоха. Може да се приеме, че идеята за покриване на тракийския тип фибула с полусферична апликация е възприета под влиянието на аграфите от елинистическия свят.

При останалите видове украшения не може да се проследи така продължително и плодотворно въздействието на латенската култура. Тук преобладаващи са тракийските форми, а латенските импорти се появяват рядко. Същото е и при заимстването на латенски елементи.

Торкви. Една златна торква, случайно открита при с. Горни Цибър (окр. Михайловградски), е украсена с растителен орнамент, а краищата ѝ — с големи сплеснати топки (обр. 43). Изделия от този тип са разпространени на цялата територия на латенската култура, а най-голяма е концентрацията им в земите над р. Рейн и днешна Франция и Швейцария. Те са украсени с характерни за стил Валдалгесхайм мотиви и са датирани от средата на IV в. пр.н.е. до началото на III в. пр.н.е., към което време и тази торква трябва да се датира. Вероятно тя е следа от политическите контакти, които владетелите на новодошлите в северните дялове на Балканите галати установили с местната тракийска, т.е. трибалска аристокрация.

Общоприето е мнението, че в Тракия са употребявани още един тип торкви с латенски произход. Те са гладки и кухи, затварят се чрез вдлъбнатина от едната страна и издатък от другата, а в отделните случаи имат и нит (рис. 49). В латенската историография този начин на затваряне се нарича Щекфершлус. В латенската култура те изчезват още през ЛТ $Б_1$, т.е. преди появата на келти на Балканския полуостров,

но въпреки това се приема, че може би те са се запазили у келтите по-дълго, за да бъдат възприети и от траките. В Тракия такива торкви са известни от Севтополис, с. Комарево (окр. Врачански), Панагюрски колонии, Малкото кале до с. Равадиново (окр. Бургаски), с. Вискяр (окр. Пернишки). Този начин на затваряне на гладки и кухи бронзови кръгове в Тракия е известен и много по-рано (например в открития кръг за свързването на конска сбруя от средата на IV в. пр.н.е. от с. Калояново (окр. Сливенски) (обр. 44). Тези т.нар. „торкви“, чиито размери са сходни на тези на кръга, са употребявани със същата цел, т.е. като част от конска сбруя, и в Тракия са известни преди пристигането на келтите.

Гривни. Досега са известни само три екземпляра (с. Алтимир, окр. Врачански, Панагюрски колонии, Севтополис), типични за латенската култура гривни (обр. 45). И трите гривни са от типове, срещани масово в латенската култура през ЛТ Б, и по-рядко през ЛТ $Б_2$. В много редки случаи те се срещат и в централноевропейски комплекси от първата фаза на среднолатенския период. Двата екземпляра от Тракия произхождат от трудно определими хронологически комплекси, поради което не е възможно по-точно да се определи и тяхната датировка в Тракия.

Последните открития на Царевец представиха нови аспекти на латенското влияние в Тракия. Над десет фрагмента от стъклени гривни бяха открити в двете жилищни нива от III–II в. пр.н.е. на Царевец. Тези гривни се появяват в латенската култура през ЛТ $Ц_1$ и преживяват най-голямо развитие през ЛТ $Ц_2$ и ЛТ Д. Известни са няколко типа, но най-популярни са гривните от синьо стъкло с пластични ребра, често украсени с инкрустация от бяла паста (обр. 6). Засега гривни от този тип са открити и на други места, но само северно от Стара планина (с. Садовец, окр. Плевенски), Царевец (Велико Търново), Методиево, значително количество на левия бряг на Дунава. Те имат някои различия от чисто латенските типове в начина на украсяване и оформяне, което позволява да бъдат обособени в отделен тип. Този факт предполага, че те са били произвеждани в тази част на Тракия след заемането на първообрази от латенската култура.

Колани-верижки. Използуваните от траките колани са предимно от кожа с метални апликации или са комбинация от двата материала. До III в. пр.н.е. в тракийската култура не се срещат колани, направени изцяло от метал. Характерните за латенската култура метални колани се появяват тук (Севтополис) най-рано в III в. пр.н.е., а през II в. пр.н.е. са известни и от други обекти — Комарево, Панагюрски колонии, с. Стубел (окр. Михайловградски), Стара Загора, Кълново (обр. 46). Направени са от отделни звена с форма на осморка и са характерни за късните фази на латенската култура, т.е. за ЛТ Ц и ЛТ Д. Някои от тях завършват с токи, по форма характерни за германската култура през късножелязната епоха. Токите от този тип са чужди на келтите. Най-близката до Тракия култура, в която се употребявали продълговати токи, е културата Поянещи-Лукашевка, която често се свързва с бастарните. Много вероятно е и в Тракия тези токи да са се разпространили като северно влияние, проникнало при контактите с бастарните или пък с някои германски племена.

Въоръжението. Латенското влияние се чувствува най-силно във въоръжението. Като следствие от това е обогатяването на състава на тракийското въоръжение с нови типове. Естествено при разглеждането на латенските влияния в тази сфера не бива да се забравя зависимостта на изводите от степента на знанията ни за погребалните ритуали от това време. След заника на богатите погребения в Тракия рядко се намират гробове, в които да е положен пълен комплект въоръжение. Най-често срещани са бойните ножове или върховете на копия. Появилият се през II в. пр.н.е. в Северозападна Тракия обичай за полагане на пълно въоръжение се среща само спорадично в останалите части на Тракия. Промените в погребалния обичай в Тракия през III–I в. пр.н.е., съпроводен от намаляване броя на откриваните от това време погребения, е причина за непълнотата на археологическата изворова база по този въпрос.

Мечове. Латенският меч е един от най-характерните атрибути на келтите и се разпространява по време на тяхната експанзия из цяла

Европа. През III в. пр.н.е. проличава възприемането му и от други европейски народи. През II–I в. пр.н.е. той е основно нападателно оръжие на почти всички народи в Централна и Южна „варварска“ Европа.

Най-ранният меч, латенски тип, произхожда от некропола в с. Байлово (окр. Софийски) (ЛТ $Б_2$). Засега той е единствен и тъй като в същинската латенска култура тези типове все още се срещат и през ЛТ $Ц_1$, не е задължително находката от с. Байлово да се датира от първата половина на III в. пр.н.е., когато те са най-популярни (ЛТ $Б_2$), а може да се отнесе и към по-късна дата (обр. 47). Повече латенски мечове се срещат от прехода III–II в. пр.н.е. (с. Кълново, Казанлък) и по-късно. Те имат характерна за ЛТ $Ц_1$ форма. С разпространението на погребения с пълно въоръжение от II в. пр.н.е. в Тракия и най-вече в северозападните ѝ части разполагаме с обилна информация за употребяваните видове мечове. Те имат всички елементи, характерни за латенската култура, и се датират в един много кратък период. Най-старите са от ЛТ $Ц_2$, най-късните от късната фаза на ЛТ Д, т.е. от първата половина на II в. пр.н.е. до края на I в. пр.н.е. Латенският тип мечове продължава да бъде в употреба и след завладяването на Тракия от римляните. От римската епоха са известни над 20 гроба с такива мечове. В много от тях се запазват къснолатенските елементи (с. Меричлери, окр. Хасковски), Стара Загора, с. Белозем (окр. Пловдивски) и др., но в повечето случаи те са по-къси и по-тесни, често с дълга основа на дръжката. По-рядко се срещат мечове от типа на гладиусите, подобни на тези, употребявани от римската армия: язовир „Чаталка“ край Стара Загора, с. Крушево (окр. Пловдивски). Всички погребения са открити на юг от Стара планина, което може да се обясни с по-продължителното запазване на традициите в тази част на Тракия. Откритият меч (Стара Загора), върху чиято ножница има надпис „Севт от Пайагра го направи“, недвусмислено показва кои майстори са произвеждали тези мечове (обр. 48). Отсъствието на по-широки металографски анализи на латенските мечове от предримска Тракия не позволява да се заеме позиция по този въпрос за по-ранно време.

Един изобразен на надгробна плоча латенски тип меч от Адбера (Гърция) показва, че заедно с дългото присъствие на келтите в този

район са били разпространени този тип мечове и сред местното тракийско население (обр. 49).

Бойни ножове. Едни от типичните тракийски оръжия през III–I в. пр.н.е. са кривите бойни ножове, развили се от местните махайри (обр. 50). Те нямат нищо общо с латенската култура. Само три екземпляра от Тракия — от с. Бяла черква (окр. Старозагорски) (рис. 12), Кълново и Дългопол — са импорти от келтските земи. Те имат леко извито острие, широко от задната част, а дръжката е масивна в основата и завършва с топка в края. Тези ножове се появяват в относително късен етап от развитието на латенската култура (ЛТ $Ц_1$) и може би те са резултат на влиянието на балканските традиции в келтското въоръжение. Формата им е много разнообразна и различна от тази на балканските ножове. Откритите в Тракия латенски ножове се датират към ЛТ $Ц_1$ (с. Кълново) и ЛТ $Ц_2$ (гр. Дългопол).

Върхове за копия. Употребяваните от траките върхове за копия са от най-различни типове, сред които има и направо импортирани или заимствувани по форма от скордиските на територията на с. Долец (б. Дере, окр. Търговищки) (обр. 54).

Щит и метални апликации към него. След меча щитът е вторият тип въоръжение, който със специфичната си форма символизира келтското присъствие. Латенският щит има продълговата, най-често овална форма. Направен е от дъски, укрепени в средата с централно ребро от по-дебела и широка няколко сантиметра дъска. На няколко места са разположени апликации от метал, за да го укрепят. Метална е и обковката на периферията на щита, и централното ребро, подсилващо централната част на умбото, металната дръжка, нитовете и другите апликации.

РИС. 49

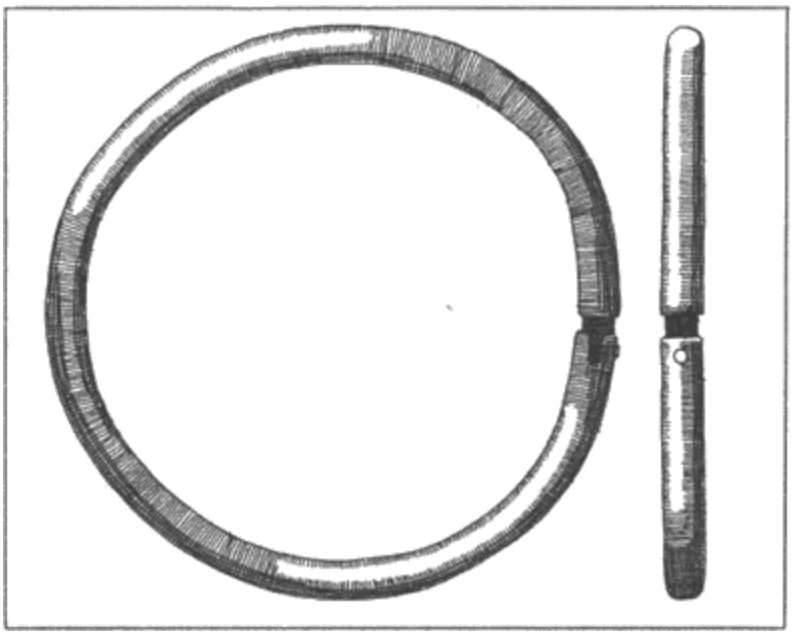

Рис. 49. Щекфершлус от Малкото кале

В Тракия най-старите латенски щитове са изобразени в дромоса на Казанлъшката гробница. След тази най-ранна следа няма данни за употребата на латенски щитове в Тракия чак до края на II в. пр.н.е. (т.е. присъствие на кръгли умба в погребения с въоръжение). Откритото напоследък умбо в гроба от Кълново от ЛТ $Ц_1$ от втората половина на III и първата половина на II в. пр.н.е., разрешава предположението, че липсата на метални части от щитове в гробовете от това време е резултат от особеностите на погребалния ритуал през III и първата половина на II в. пр.н.е. (т.е. рядко практикуваното полагане на пълно въоръжение, включително и щитове), както и на състоянието на проучванията. Изображенията в Казанлъшката гробница илюстрират ако не началото, то поне ранните моменти от разпространението на келтските щитове в Тракия, които се запазили в употреба без прекъсване до появата на нови чужди образци (римски, сарматски и др.), а дори и по-късно (умба от погребения от I–II в). В тракийските погребения преди всичко се срещат кръгли умба (рис. 50). Тази тяхна форма добре определя времето на появата на погребенията с пълно въоръжение в Тракия. В латенската култура кръглите умба се появяват в късната фаза на ЛТ $Ц_2$ и са единственото укрепване на централната част на щита през ЛТ Д. Характерен за келтските кръгли умба за разлика от германските е широкият бряг. Всички умба от Тракия имат

такъв бряг и много често полукръгли изрязвания, както и украса на брега с релефни линии, характерни единствено за умбата на скордиските. Умбото от с. Търнава (окр. Врачански), което има тесен бряг и ниска калота, трябва да се отнесе към края на I в. пр.н.е. и вероятно е признак на северно влияние, подобно на това при токите (т.е. на културата на германските племена).

Единственото по-ранно умбо в земите на юг от долното течение на Дунава, открито при Кълново от т.нар. лентест тип, се датира към първата фаза на среднолатенския период (ЛТ $Ц_1$). Заедно с него е открита и метална дръжка, както и обковка на периферията на щита. Други метални части от щита се срещат и в по-късни погребения (например в с. Горна Малина, окр. Софийски).

Метални ризници. Въпросът за металните ризници все още не е добре проучен. Вече няколко открити в Тракия ризници, направени от метални плочки или от тел, дават основание да се предположи, че те илюстрират обратната посока на културно взаимодействие, т.е. тракийско влияние върху келтите. Най-старите ризници от този тип засега са известни от Североизточна Тракия (с. Янково, окр. Шуменски) и въпреки твърдението на Варон, че този тип бил измислен от келтите, трябва да се допусне, че е бил създаден именно в тази част на Тракия.

РИС. 50

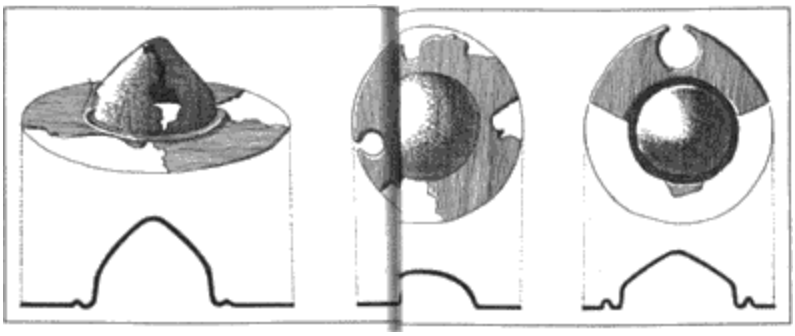

Рис. 50. Умба от Тракия

Юзди. Характерните за тракийската култура типове юзди се срещат както в Източна Келтика, така и пò на запад, т.е. в баваро-

чешката група на латенската култура, което свидетелствува за въздействието на траките върху развитието на юздите в латенския свят. В същото време в Тракия са открити юзди, направени от халки, характерни между другото и за келтската култура (гр. Бяла Слатина, окр. Врачански, с. Дебрен, окр. Благоевградски, с. Маноле, окр. Пловдивски) (обр. 52). Поради универсалността на този тип е трудно да се каже дали те са следи от келтско влияние.

Шпори. У келтите шпорите се появяват през ЛТ Д. Откритите в Тракия се отнасят към същото време и са идентични с келтските.

Срещат се и в погребения от I в. от н.е. (обр. 53).

Апликации на бойни колесници. Металните апликации от бойна колесница от Мезек са единствените открити досега в Тракия с латенски произход. Това са два бронзови клина за оси, четири бронзови халки и вероятно свързан с колесницата предмет с халка (обр. 34). Всички части са украсени с мотиви, характерни за пластичния стил в келтското изкуство, съществувал в земите на чешко-баварската група в Западна и Източна Келтика от ЛТ $Б_2$/ЛТ $Ц_1$ до края на ЛТ Ц, т.е. от първата половина на III в. пр.н.е. до първата половина на II в. пр.н.е. Той се характеризира с деформации и карикатурни метаморфози на човешки и животински изображения. Това е свободен графично-пластичен стил с много растителни мотиви. Подобни апликации от с. Мезек са открити в Панония, Бавария, Галия и др.

Керамика. Малкото проучени в Тракия селища от IV–I в. пр.н.е. не позволяват да се разгледа подробно присъствието на латенската керамика в Тракия. Данните, с които разполагаме за момента, са от устна информация на някои изследователи, които още не са публикували материалите. В Севтополис са открити няколко фрагмента графитна керамика, както и един съд, доближаващ се по форма твърде много до латенските. По-точната им хронология при такава информация не може да се установи, но графитната керамика в латенската култура се появява в ЛТ $Б_2$ (IV–III в. пр.н.е.) и е в употреба

до ЛТ Д (I в. пр.н.е.). Ако действително откритата в Севтополис керамика е такава, то естествено възниква въпросът за културната и етническата ѝ интерпретация, но върху това в момента може само да се разсъждава.

В погребението с латенско въоръжение в Кълново сред местната тракийска и импортирана елинистическа керамика е открита и правена на колело сива латенска паница. Подобни на нея фрагменти са известни и от Дългопол. Това са всичките археологически обекти на тракийската култура, на които са открити фрагменти или цели съдове от латенски произход. Трябва да очакваме в близко време техният брой да се увеличи.

Към последната група паметници, на която тук ще бъде обърнато внимание, са каменните и глинените култови фигурки, както и няколко единични паметника, които в научната литература се приписват на келтите.

„Келтски“ култови фигурки. В няколко последователни статии Т. Герасимов обърна внимание на един известен, но неинтерпретиран дотогава в литературата проблем. Става дума за зооморфните култови фигурки. След това в отговор се появиха мнения, критикуващи схващанията му, сред които най-сериозна бе критиката на Б. Хензел, а от българските учени — на Ат. Милчев (обр. 51).

Каква е хронологията на тези фигурки? И двамата най-сериозни техни изследователи в случая се опират на най-несигурните в археологическата работа методи, т.е. на стиловия анализ, както и датирането по аналогии. Най-сигурният метод естествено е определянето на датата чрез разглеждане на целия контекст, в който е открит паметникът. Макар и непоследователно и невинаги добросъвестно, Т. Герасимов прилага в някои случаи този метод. Обратно, Б. Хензел се увлича по стиловия анализ и достига до датирането на фигурката, открита в селище от римската епоха (Мухово) към ранножелязната.

Въпреки че от Тракия са известни около 100 фигурки, хронологическите им граници е трудно да се определят. Липсват достатъчно данни за средата, в която са намерени, често публикациите не са пълни, много от тях са случайни находки. Много от фигурките

могат да се датират общо към времето на съществуване на съответния обект (Севтополис, Мухово, Кюстендил, вилата в кв. Подуяне в София). Най-добре засега е датирана каменната фигурка на кон от надгробна могила № 4 край с. Кочан (окр. Благоевградски). Тя е намерена в периферията заедно с фрагменти от есхара, множество фрагменти керамика и монети, които ясно датират този пласт от насипа към III–II в. пр.н.е. В общи линии култовите фигурки в Тракия могат да се датират от втората половина на IV в. пр.н.е. (Севтополис) до V в. от н.е. (крайната дата на Мухово). Датировката на последния обект бе вече разгледана по-горе, поради което тук само ще добавим, че остава открит въпросът с един фрагмент от блюдо с черен фирнис от т.нар. рибни блюда. Той е намерен в едно от помещенията в м. Дреновската лъка край с. Мухово. За съжаление в публикациите той е представен само с рисунка, а сред материалите от разкопките, набиращи се в Пазарджишкия окръжен исторически музей, не фигурира. Този единствен и непроверим аргумент за по-ранното датиране на едното от селищата при с. Мухово не е достатъчен, за да се приеме отнасянето на селището, а оттам и на фигурките към предримската епоха. Връзката с тази епоха е дотолкова, доколкото през римско време и точно от времето на Мухово настъпва разцвет на някои традиции от елинистическа епоха.

Откритите до Батак, с. Сгрелча (окр. Пазарджишки) и с. Кочан фигурки потвърждават мнението на Ат. Милчев, че те били поставяни като дар в надгробните могили. И трите фигурки се отнасят към предримската епоха. Хронологическите граници на останалите фигурки не са така ясни, но може да се допусне, че в по-голямата си част те са от епохата на римското владичество в Тракия.

Няколко паметника, публикувани от Н. Гиздова от разкопките в м. Цепина край с. Дорково (окр. Пазарджишки), поставят въпроса за по-ранното съществуване на този тип култови фигурки. Тези главички на животни вероятно трябва да се свържат с украсата на някои езичести дръжки (рис. 51). По начина на третиране на изображението те показват голяма прилика с животинското изображение. Структурата и начинът на изпичане предполагат по-ранна дата, т.е. ранножелязната епоха или даже по-рано. Фигурките от с. Цепина, които нямат и много сигурна стратиграфия, не доказват съществуването на култови фигурки от разглеждания тип още през ранножелязната епоха, а по-скоро биха

служили като свидетелство за развита тракийска пластика през по-ранните векове.

РИС. 51

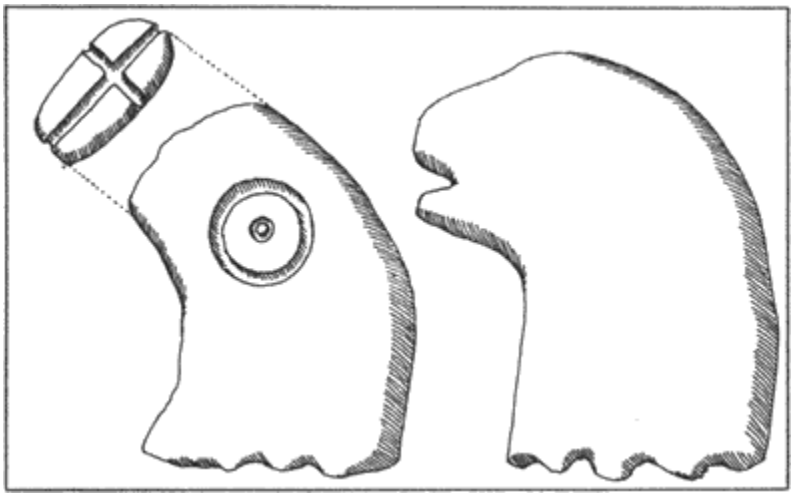

Рис. 51. Култови фигурки от Цепина

Какъв е произходът на тези култови фигурки? Нееднократно е обръщано внимание на значението на предметите, откривани в насипа на надгробните могили. Те безспорно имат отношение към култа на мъртвите и свързаните с него ритуали. Без съмнение такъв е случаят с дебелия пласт от керамика, култови предмети и монети в могила № 4 в с. Кочан. Вероятно подобни са и случаите с откритите култови фигурки при Батак и Стрелча. Всички тези могили принадлежат на траките, а еднаквата датировка на погребенията и материалите от насипа на могилите им потвърждават култовия му характер. Ако това бяха материали, попаднали случайно в насипа заедно с пръстта, те едва ли щяха да бъдат едновременни.

Освен в безспорно тракийските могили култови фигурки са открити и в селища. Тук за съжаление мястото и обстоятелствата на откриването им невинаги са ясни (с. Яна, окр. Софийски, Търговище). Но и в тези случаи те произхождат от тракийска среда, което позволява окончателно да утвърдим принадлежността на „келтските“ култови фигурки към паметниците на тракийската култура.

Освен тази голяма група предмети, характерни за тракийската култура и погрешно приписвани на келтите, спрямо други тракийски произведения не е допускана подобна грешка. Някои неточности се

срещат само при определянето на отделни предмети. Така например една фибула от с. Лакатник (окр Софийски) е причислена към латенските изделия, докато тя е безспорно тракийска и се датира към II–I в. пр.н.е.

В гроб № 32 от некропола в с. Равна (окр. Варненски) е открита частично запазена фибула въз основа на запазените в урната метални части: спирала и лък от бронз, игла от желязо. М. Мирчев е направил реконструкция. Тази фибула няма никакви паралели. Отделните ѝ елементи, като например спиралата, могат да бъдат свързани с латенската култура. Точно това дава основание на Б. Хензел да я представи като прототип на тракийския тип фибули, внесен от територията на латенската култура. Във връзка с това, че датата на тези елементи е много ранна (V в. пр.н.е.), струва ни се, че такова твърдение няма основание. Би трябвало по-скоро да се приеме, че реконструкцията на фибулата, направена от М. Мирчев, е невярна.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Нашествията, претърпени от народите на Балканския полуостров, са се отразили върху културното им развитие по различен начин. Галатите са сред тези народи, които играели ролята не само на грабители и разрушители. Те допринесли, от друга страна, и за обогатяване културата на местните племена, а част от тях се е заселила между балканските племена.

През цялата първа половина на I хил. пр.н.е. културата на Балканския полуостров се развива и укрепва след значителните миграции, които започнали в последните векове на II хил. пр.н.е. и завършили през първите векове на I хил. пр.н.е. Може да се твърди, че от VIII в. пр.н.е. балканските народи вече развиват своята икономика и култура в условията на мир и спокойствие. Близостта на гръцкия свят, който по това време извършва великата колонизация, тесните връзки, които балканските народи (траки, илири) поддържат с него, позволяват на всички племена от този район да използват в развитието си най-високите постижения на тогавашния свят. През следващите години техните култури се развиват в рамките на балканската общност, като черпят нееднократно образци и елементи, създадени в други културни центрове. Тук трябва да споменем за културата на персите, която била разпространявана чрез гръцките колонии по крайбрежието на Мала Азия, както и при непосредственото им появяване на Балканския полуостров през VI в. пр.н.е. Съществено значение при оформянето на културния облик на балканските народи има принадлежността или връзките им с различни културни кръгове. Така например траките, живеещи в земите, граничещи на изток с Черно, а на юг с Егейско море, взимат активно участие в живота както на черноморския културен кръг, така и на източносредиземноморския. Северозападните тракийски племена поддържат контакти с централноевропейските народи. Тези контакти обаче нямали толкова голямо значение за развитието на тракийската култура, каквото имали при втория по численост „варварски“ народ на Балканския полуостров — илирите.

Същевременно техните контакти с гръцкия свят били значително по-слаби, отколкото с народите от Карпатската котловина или Източните Алпи. Македони, пеони и други племена, живеещи в централната част на Балканския полуостров, развили своята култура в сянката на гръцката цивилизация. Тази близост осигурила бързото развитие на тяхната култура, която от средата на I хил. пр.н.е. започнала да влияе на обкръжаващите ги народи.

В така очертаната културна ситуация на Балканския полуостров през IV в. пр.н.е. нахлуват келтите. Тяхната латенска култура се разпространява бързо заедно с експанзията на нейните носители. Галатите за пръв път достигат земите, обитавани от балканските народи, през втората четвърт на IV в. пр.н.е. Походът им през североилирийските земи проправя пътя за проникване на една нова култура. От този момент нататък може да се проследи постепенното проникване на латенски изделия или елементи на полуострова. Латенското присъствие се запазило до завладяване на Балканите от римляните, а в някои райони дори и след това. Силата на влиянието на латенската култура и формите на присъствие на галатския етнически елемент дават възможност да се разграничат четири основни етапа в процеса на взаимодействие между двете култури. Определянето им се базира главно върху политическата история на келтите на Балканския полуостров.

Първият етап започва с най-ранната поява на латенски материали — това се отнася към периода от първата половина до самия край на IV в. пр.н.е. Етническото присъствие на галатите се свежда само до гореспоменатия поход и в този етап се характеризира предимно с културното им влияние. След окончателното си настаняване в Карпатската котловина и в северната половина на Апенинския полуостров вероятно келтите правят първи опити за проникване на Балканите. Но тук те се сблъсквали с намиращата се в периода на най-голямата си мощ македонска държава. Отношенията им от втората половина на IV в. пр.н.е. не са добре осветени от писмените извори, но че такива са били поддържани, можем да твърдим въз основа на запазената откъслечна информация за присъствието на галати в армията на Филип II, пратеничествата на галатите при Александър III и т.н. Може да се предположи, че келтите не се осмелявали да атакуват и ограбват земите, принадлежащи на македонската държава и нейните

съюзници. От това следва и едно друго предположение, а именно, че до смъртта на Александър Велики вероятно те не са успели да завладеят каквито и да е земи от Балканския полуостров. Добре ориентирани в политическия живот на Балканите, те започнали своя натиск в южна посока още след първите симптоми на упадък в македонската държавна мощ. Като пример за това може да се посочи преселването на автариатите около 310 г. пр.н.е. Латенското културно присъствие по това време е засвидетелствувано главно в северните и северозападните райони на Балканския полуостров, в земите на илирийските племена (ардиеи, яподи, автариати и др.). Откриваните латенски материали в техните селища са накити (фибули, гривни, торкви и др.), по-рядко — въоръжение (мечове, шлемове, щитове) или глинени съдове. Тези материали свидетелствуват за поддържането на контакти, най-вероятно с мирен характер, между местното население и келтите. Към този етап трябва да се отнесат и някои материали от територията на Тракия, като торквата от Долни Цибър и латенските фибули от тракийските погребения от територията на гетския племенен съюз.

Началото на втория етап е отбелязано от военните действия на келтите в Тракия, които започнали след отслабването на главната политическа и военна сила на Балканите — македонската държава. Първото нашествие е засвидетелствувано в писмените извори през 298 г. пр.н.е. След отбелязаното още едно — в 280 г. пр.н.е., започва и голямото галатско нашествие в Илирия, Македония, Гърция, Тракия и Мала Азия. Победата на Антигон Гонат през 277 г. пр.н.е. над галатите при Лизимахия слага край на това нашествие, но не и на келтското присъствие на Балканите, включително и в Тракия. През този етап формите на присъствие на келтите са най-разнородни. Това е времето на полагане основите на келтския поселищен живот в два района в северните покрайнини на Тракия. Завърналите се от похода в Гърция галати се заселват в Долна Панония, на юг от р. Сава и в долината на Дунава до р. Морава, а по-късно вероятно разширяват своята територия и на изток от р. Морава, т.е. заселват се на територията на трибалския племенен съюз. През първите десетилетия на III в. пр.н.е. от тях е сломена и неговата сила. Тук келтите създават свои селища и организират икономическия си живот. През следващия етап целият Балкански полуостров ще научи името на тези келти-скордиски. Кога

се заселват на територията на гетите първите галатски елементи, не е известно. Засвидетелствуваното в края на III в. пр.н.е. тук присъствие на бастарните позволява да се допусне, че в тази част на Тракия келтите са се заселили през втория етап.

Келтското присъствие в южните райони на Тракия има съвършено друг характер. Като наемници в армията на елинистическите владетели те продължават да безпокоят местното население. Някои групи се стремят да се пригодят към условията на новозаетите земи, основавайки свои селища в Тракия. При проучването на келтското присъствие в Тракия през този етап един от основните въпроси е този за значението на галатското царство със столица град Тиле в живота на местните племена. Скромната изворова база за това царство определя и хипотетичния характер на всички виждания, включително и нашето, но съществуването на тракийски владетели през III в. пр.н.е., които представлявали политическа и военна сила, икономическото и културното развитие на Тракия въобще и по-специално в Източна Тракия, изключват възможността за съществуването на толкова силно келтско царство, каквото го виждат редица съвременни учени.

При характеризирането на икономическия и политическия статут на това царство най-уместно е неговото сравняване с Галатия в Мала Азия. Това сравнение разширява възможностите за реконструкция на статута и местоположението на келтското царство в Югоизточна Тракия, както и отношенията с местното население. Може да се допусне, че то е било разположено в Странджа или Сакар планина, т.е. между Бизантион и други колонии над Пропонтида и най-важния тракийски град в Източна Тракия — Кабиле, където келтите секат свои монети.

Подобни галатски енклави през този етап вероятно се намирали и в други части на Тракия. За съжаление в писмените извори липсват преки данни, отнасящи се до тях. Съществуването им може единствено да се предполага въз основа на анализа на неясните информации от писмените извори или пък по археологически данни.

През този период галатите се появяват и като мирни жители на гръцките колонии по крайбрежието на Тракия.

Проникването на галатски етнически елементи в почти всички части на Тракия способствувало за бързото усвояване на редица

елементи на латенската култура от местното население. През този етап в Тракия се появяват редица нови изделия на латенската култура — главно накити и въоръжение, импортирани или произведени на място (фибули, гривни, метални колани, мечове и т.н.), а също и глинени съдове, стъклени изделия и др. Масово се разпространяват изделията със заимствувани латенски елементи (двустранната спирала при фибулите, орнаментални мотиви и др.). По-голямата част от тях се открива в тракийски комплекси — селища и некрополи — на територията на цяла Тракия, в Родопите, по долините на Марица и Тунджа и в равнинна Добруджа. Друга характерна черта на средата, в която те се откриват, е, че с латенския си произход те са единични за нея. В тракийските комплекси се откриват само латенска фибула, само латенски меч или друг предмет с подобен произход сред типични тракийски материали.

Две погребения, открити на територията на Тракия и датирани в III в. пр.н.е. и първата половина на II в. пр.н.е., вероятно принадлежат на галати. Те не са типични за латенската култура от тази епоха, нито пък за тракийската. Някои елементи от погребалния обред и съставът на погребалните дарове позволяват да се предположи, че погребаните са келти (Кълново, Казанлък). Ако бъдещите проучвания потвърдят тази хипотеза, знанията за галатската култура ще бъдат значително задълбочени в една нова насока и по отношение на цялата келтска диаспора в Източното Средиземноморие. Може да се каже, че келтите преживели не само силна елинизация, а и тракизация, като запазили същевременно редица елементи на своята култура.

Особено интересен сред въпросите, засягащи втория етап, е този за отношенията на галатите от Тиле и от други келтски енклави с тракийските градове и с най-важния от тях — Кабиле. Новооткритите археологически, епиграфски, нумизматични и други материали потвърждават хипотезата, че те са били както мирни, така и враждебни.

Началото на третия етап (около средата на II в. пр.н.е.) на келтското присъствие е свързано с икономическия и културния разцвет на скордиските и нарастването на военната им мощ. В началото на П в. пр.н.е. това келтско племе играе вече значителна роля на Балканите, след като сломило икономическата и културната сила на местните илирийски и тракийски племена (автариати, дарданци, трибали), а

вероятно и подчинило повечето от тях. Не е изключено това да е било свързано в някои случаи и с разширяването на етническото присъствие на скордиските на територията на тези племена.

През третия етап изчезва характерната за втория етап разпръснатост на галатското присъствие. Местното население или е приело и постепенно асимилирало, или унищожило изолираните огнища на келтския поселищен живот. Намаляват, а даже и изчезват галатските наемници в балканските армии главно поради постепенното подчиняване на балканските народи от Рим, а и поради липсата на нови попълнения. Източник на нашествия и влияния сега са двете огнища на галатската култура в северните части на Тракия. Продължителното съжителство на скордиските с трибалите и на келтите от Североизточна Тракия с гетите довежда до силното културно, а даже и етническо смесване (келто-тракийски народ). Сътрудничеството на скордиските с различни тракийски племена в борбата им срещу римската армия в Македония свидетелствува за трайното присъствие на келтите в балканската действителност. Същото се отнася и до келтите от територията на гетите.

Археологическата изворова база за проучване на келтското присъствие в Тракия през третия етап е най-богата. Това е времето след преминаването на тракийската култура в нова епоха на развитие. В оформянето ѝ през този етап определена роля изиграли и поддържаните с латенската култура контакти. Заетите през първия и втория етап изделия с латенски произход навлизат дълбоко в бита на тракийските племена. Те се разпространяват и в тези земи, където през по-ранните етапи изделията на латенската култура не са познати (напр. латенските фибули от Родопите). Появяват се нови елементи — пафти, шпори — и се забелязват заемки и в други сфери на културата — например в погребалния ритуал.

Развитието на възприетите латенски елементи в рамките на тракийската култура се извършвало по каноните, установени в латенската култура, въпреки че със сигурност е доказано възпроизвеждането на някои от тях от тракийски майстори (Стара Загора). Това е можело да се осъществи само при поддържането на тесни контакти с келтския свят до края на I в. пр.н.е.

Сложен остава въпросът за етническата принадлежност на погребенията в Северозападна Тракия от т.нар. група Падиа—

Панагюрски колонии на З. Вожняк. Съществуването на келтски топоними, сведенията за смесен келтско-тракийски народ и смесена скордиско-трибалска археологическа култура показват, че трябва да се допусне съществуването на скордиски етнически елементи на територията на трибалите. Като допълнителен аргумент може да се посочи и следният факт — трибалите обитавали територия, богата на различни руди, и имали развита металургия. Скордиските, също известни металурзи, били принудени да търсят залежи на необходимите им руди. По този начин съдбата противопоставила и свързала двата народа.

Последният етап от присъствието на келтски елементи започва по времето, когато отделни части на Тракия вече са завладени от Рим. Сега вече културните процеси в отделните провинции на Тракия са различни. Поради по-силната романизация на Мизия латенските елементи, навлезли в тракийската култура през третия етап, бързо изчезват. В Тракия, която живее по-самостоятелен културен живот, те се запазват до II в. от н.е. По това време се появяват освен някои стари изделия на латенската култура, възприети от траките в предишните етапи, и нови паметници, вероятно свързани с присъствието на галийски легиони в Тракия и Мизия, например оброчни плочки на Епона.

Появяването на келтите в Тракия разкри за траките възможността да се свържат с нови културни традиции. Това са традициите на халщатския културен кръг, от който израства латенската култура. Контактът между тези два свята се оказал много плодотворен в културно отношение.

ОБРАЗЦИ

ОБР. 1

Обр. 1. Поглед към долината на Дунав с възвишението, на което е разположен Хойнебург

ОБР. 2

Обр. 2. Източнокелтски монети

ОБР. 3

Обр. 3. Торква и гривни с печатообразни краища от съкровището от Валдалгесхайм

ОБР. 4

Обр. 4. Латенски гривни

ОБР. 5

Обр. 5. Огърлица от различни мъниста

ОБР. 6

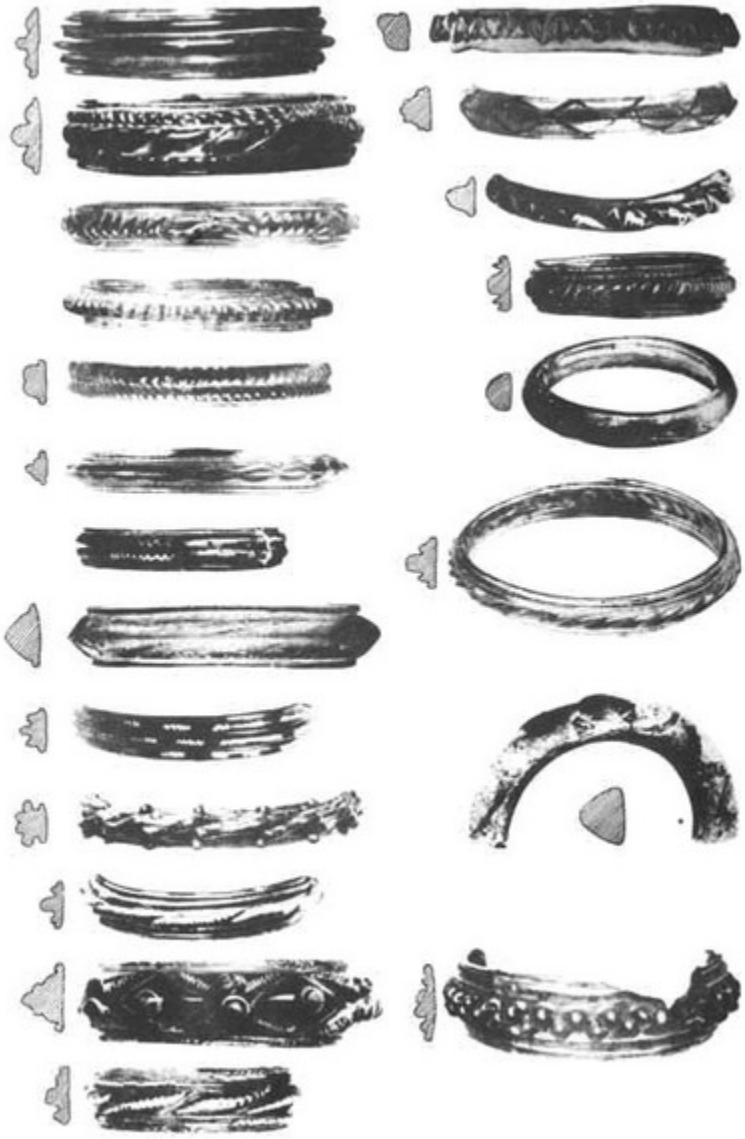

Обр. 6. Развитие на стъклените гривни

ОБР. 7

Обр. 7. Мънисто с човешко лице

ОБР. 8

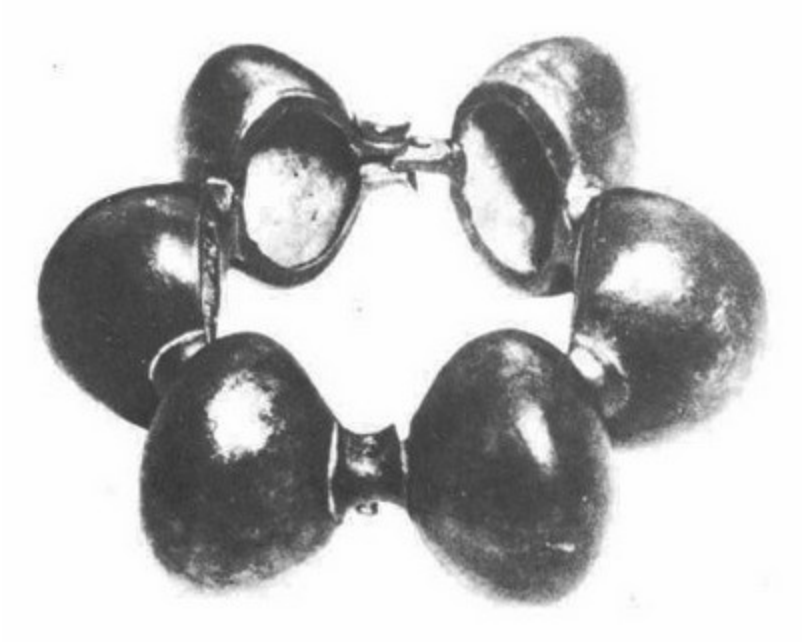

Обр. 8. Кръг, носен на крака

ОБР. 9

Обр. 9. Колани-верижки

ОБР. 10

Обр. 10. Шлем от Циумещи

ОБР. 11

Обр. 11. Шлем от Амфревил

ОБР. 12

Обр. 12. Статуи на келтски воини от Вешер и Мондрагон

ОБР. 13

Обр. 13. Изображение на Кернунос върху котела от Гундеструп

ОБР. 14

Обр. 14. Войници, свирещи на карникси — изображението върху котела от Гундеструп

ОБР. 15

Обр. 15. Бронзова кана от Бас-Юц

ОБР. 16

Обр. 16. Умиращият гал, елинистическа статуя

ОБР. 17

Обр. 17. Галски войник, бронзова фигурка

ОБР. 18

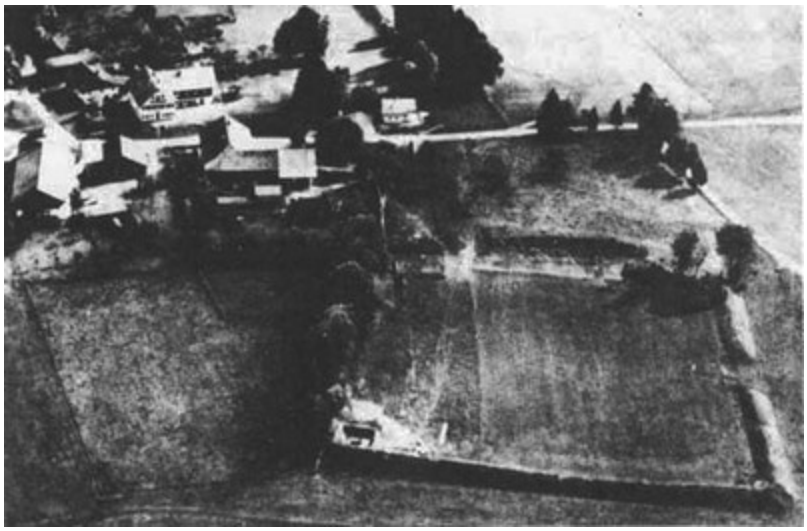

Обр. 18. Поглед на фиректанцен при Холцхаузен

ОБР. 19

Обр. 19. Култова фигурка от Сурс де ла Сен

ОБР. 20

Обр. 20. Оброчен паметник на матрони

ОБР. 21

Обр. 21. Каменни скулптури от светилището в Антремонт

ОБР. 22

Обр. 22. Портик и каменна скулптура от светилището в Рокепертюз

ОБР. 23

Обр. 23. Оброчна плочка на Епона

ОБР. 24

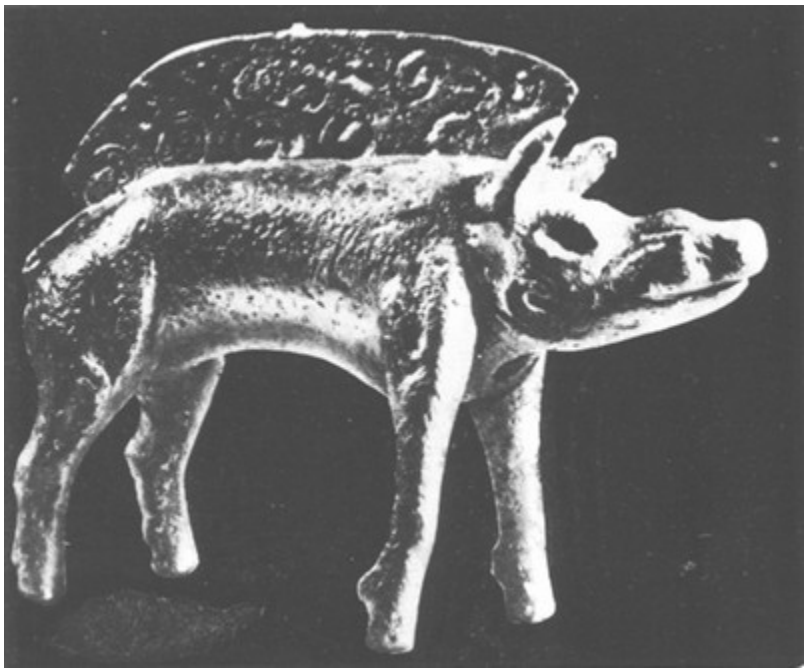

Обр. 24. Фигурки на глигани

ОБР. 25

Обр. 25. Фигурка на елен

ОБР. 26

Обр. 26. Изображение на човешка глава и маска

ОБР. 27

Обр. 27. Келтските статуи от Сен Шапт и Ефимей

ОБР. 28

Обр. 28. Етолийски портик в Делфи

ОБР. 29

Обр. 29. Изображение на галско въоръжение в светилището на Атина в Пергамон

ОБР. 30

Обр. 30. Монети на скордиските

ОБР. 31

Обр. 31. Фибула от погребение от Свещари (б. Мумджилар)

ОБР. 32

Обр. 32. Изображение на войни от дромоса в Казанлъшката гробница

ОБР. 33

Обр. 33. Погребален инвентар от вторичното погребение от могила 2 от Севтополис

ОБР. 34

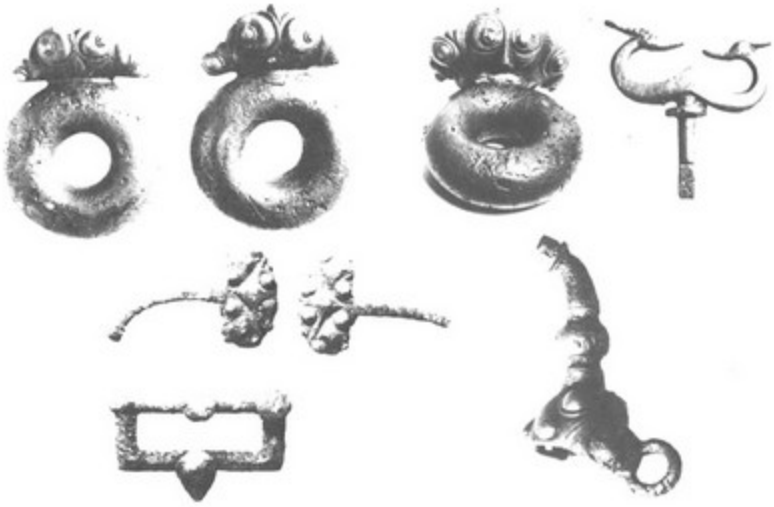

Обр. 34. Апликации към бойната колесница от Мал тепе (Мезек)

ОБР. 35

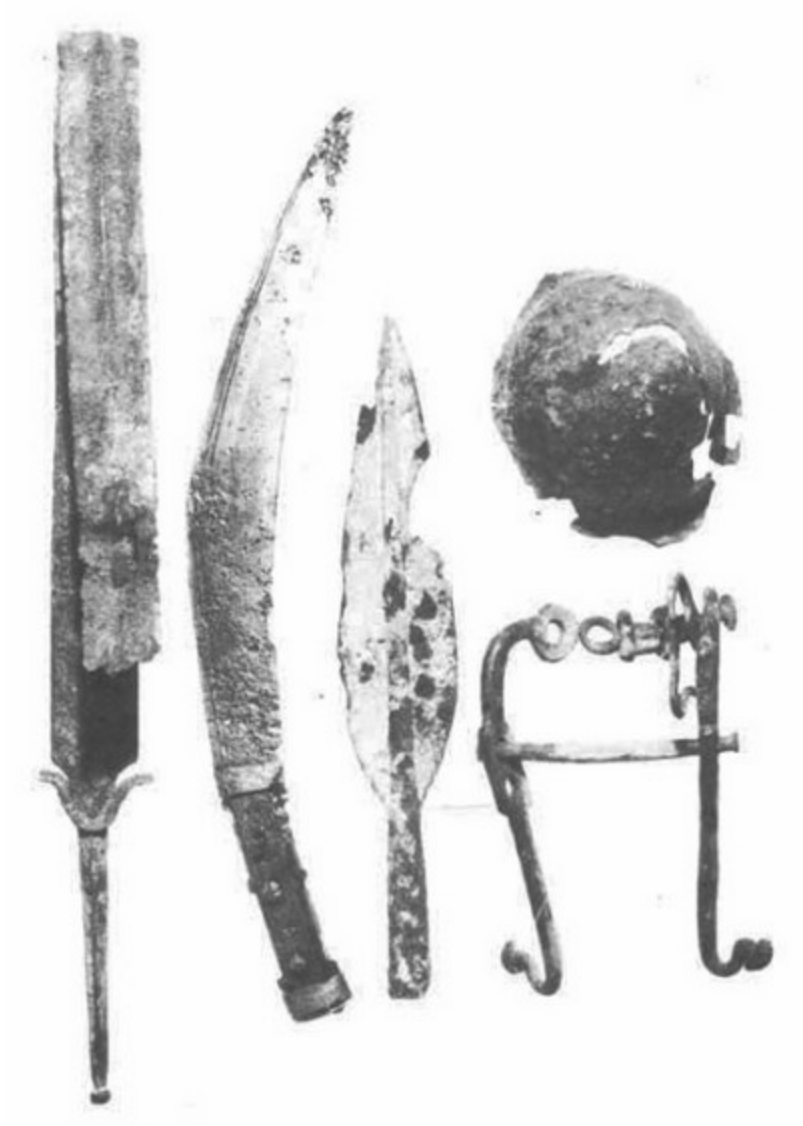

Обр. 35. Погребални дарове от гроб в Камбурово

ОБР. 36

Обр. 36. Оброчни плочки на Епона от Аптат и Пловдив

ОБР. 37

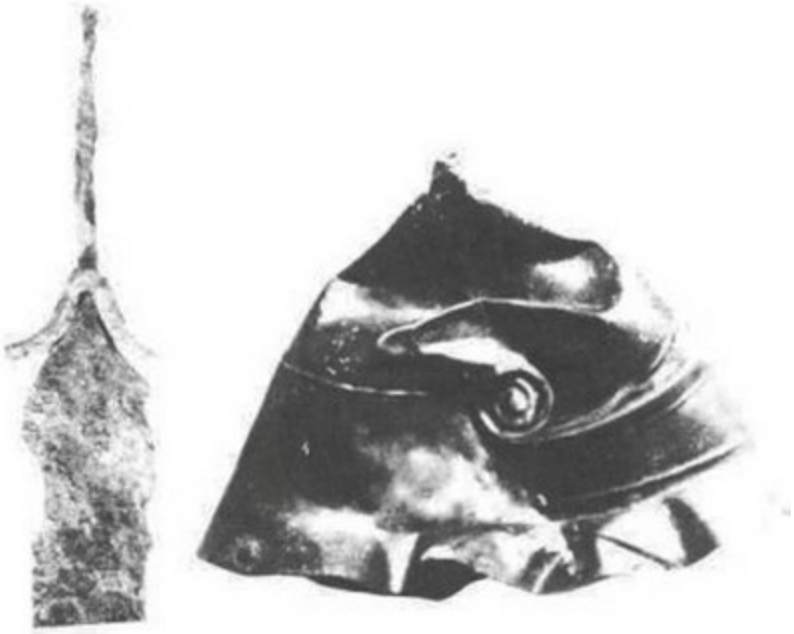

Обр. 37. Инвентар от гроб в Казанлък

ОБР. 38

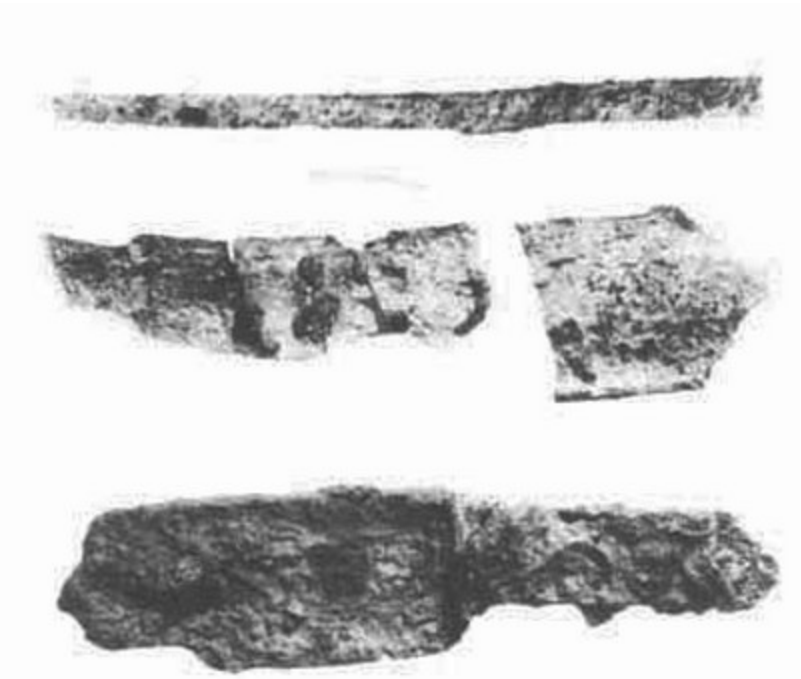

Обр. 38. Мечове, открити в Панагюрските колонии

ОБР. 39

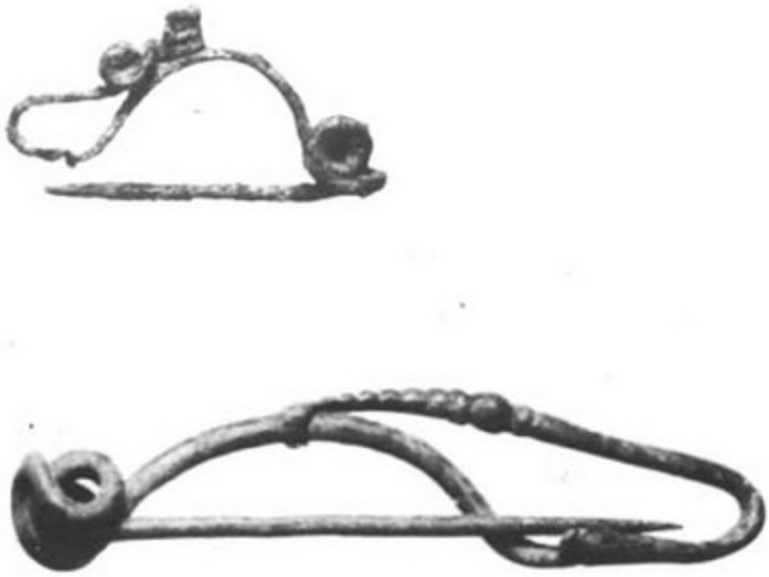

Обр. 39. Тракийска и латенска фибула от Севтополис

ОБР. 40

Обр. 40. Токи от Панагюрските колонии

ОБР. 41

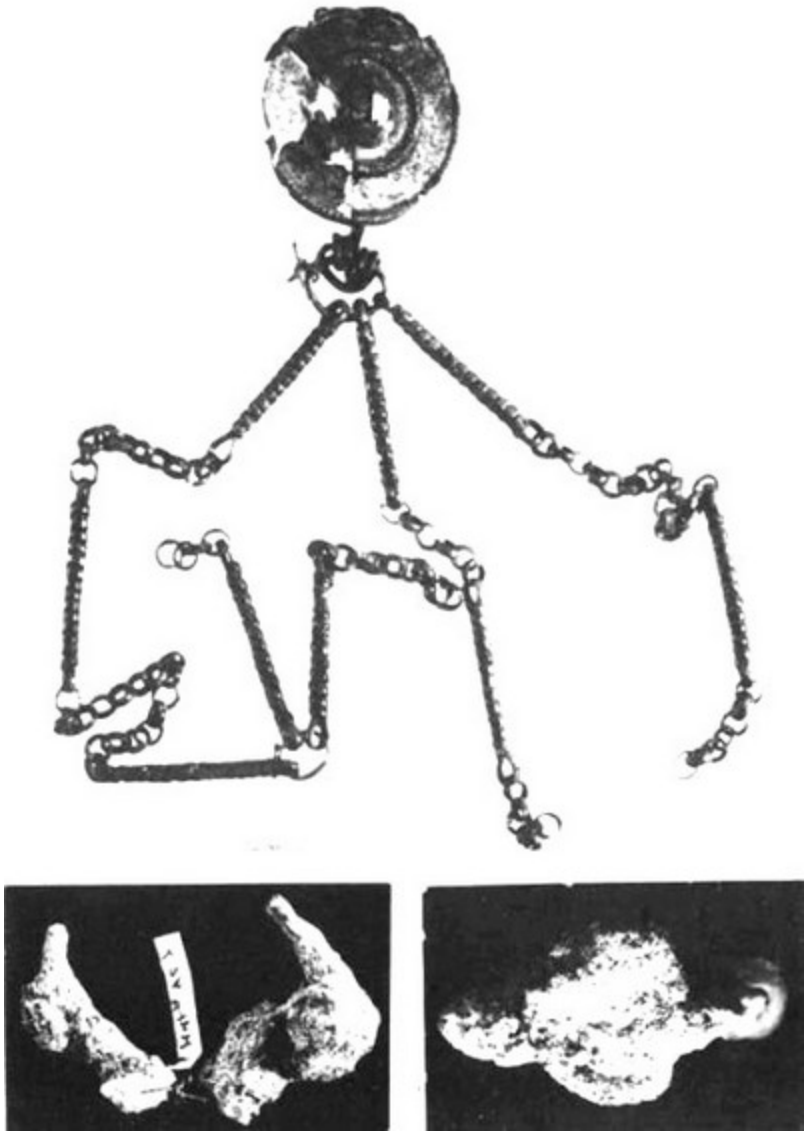

Обр. 41. Фибули от погребението от Долно Сахране

ОБР. 42

Обр. 42. Аграфи от Месамбрия

ОБР. 43

Обр. 43. Торква от Горни Цибър

ОБР. 44

Обр. 44. Кръг от Севтополис

ОБР. 45

Обр. 45. Латенски гривни от Тракия

ОБР. 46

Обр. 46. Колани-верижки от Тракия

ОБР. 47

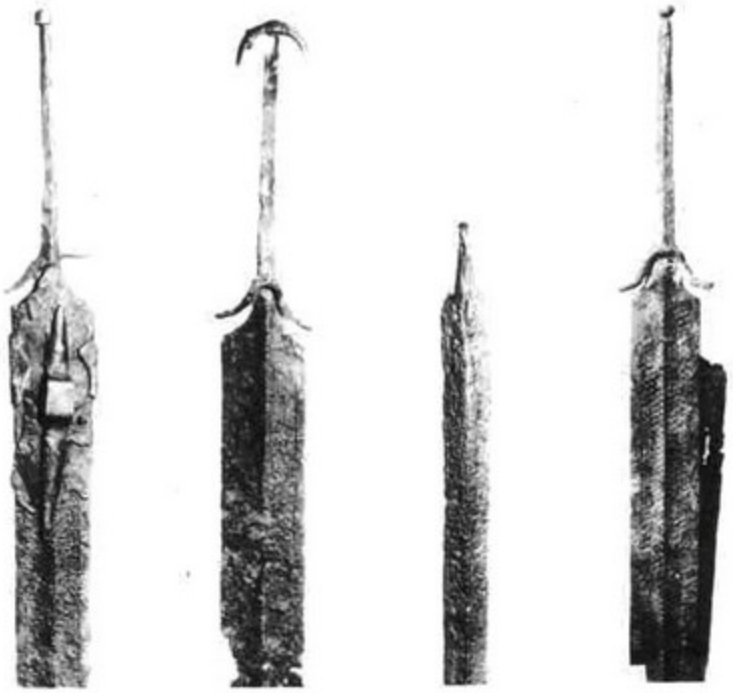

Обр. 47. Латенски мечове от Тракия

ОБР. 48

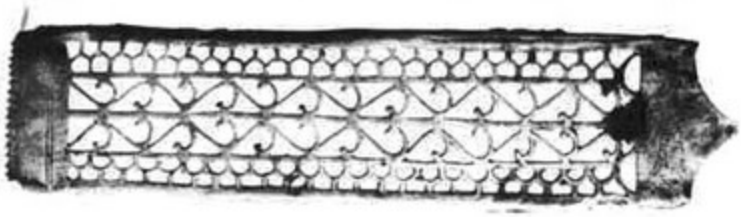

Обр. 48. Ножница от Стара Загора

ОБР. 49

Обр. 49. Надгробна плоча от Абдера

ОБР. 50

Обр. 50. Бойни ножове от Тракия

ОБР. 51

Обр. 51. „Келтски“ култови фигурки

ОБР. 52

Обр. 52. Юзда от Бяла Слатина

ОБР. 53

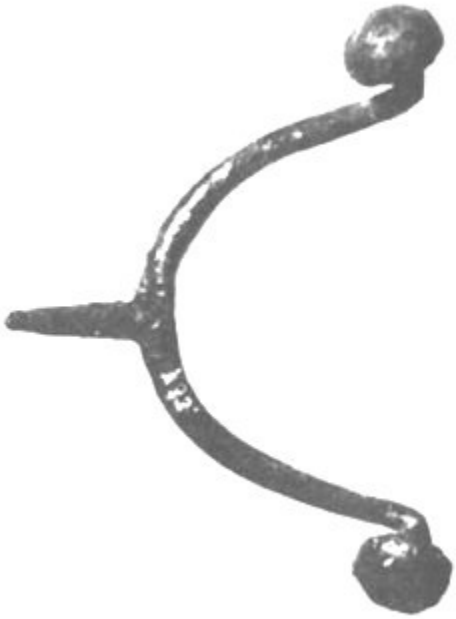

Обр. 53. Шпора от Виноград

ОБР. 54

Обр. 54. Връх за копие от Долец

ЛИТЕРАТУРА

По въпросите, засягащи историята на латенската култура и келтските експанзии, ще бъдат представени основни трудове, а относно галатското присъствие в Тракия ще бъде приведена пълна литература. Тя ще бъде представена по основните проблеми, следвайки изложението в текста.

Хронология на латенската култура

Tischler, O. Über die Gliederung der La Tène Periode. Correspondenz-Blatt der deutschen Ges. für Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte, 1885, c.157–161.

Reinecke, P. Zur Kenntnis der La Tène Denkmäler der Zone nordwärts der Alpen. — B: Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestehens des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Mainz, Mainz, 1902, c.53–109.

Viollier, D. Une nouvelle subdivision de l'époque de La Tène. — B: Comptes-rendus du Congrès de l'Association française pour l'avancement des Sciences. Session de Dijon. Dijon, 1911, c.636–642.

Déchelette, J. Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine. T IV: Second âge du fer ou l'époque de La Tène, Paris, 1914.

Pittioni, R. La Tène in Niederösterreich Materialien zur Urgeschichte Österreichs, kh. 4. Wien. 1930.

Jacobsthal, P. Early Celtic Art, Oxford. 1944.

Krämer, W. Manching II — Zu den Ausgrabungen in den Jahren 1957 bis 1961, Germania, 40, 1962, c.293–317.

Hodson, F. R. The La Tène Cemetry at Münsingen-Rain (Acta Bernensia, Beiträge zur prähistorischen, klassischen und jüngeren Archäologie, = V), Bern, 1968

Прародина и експанзия на келтите

Pittioni, R. Zum Herkunftsgebiet der Kelten, Österreichische Akademie d. Wissenschaft., phil.-hist Klasse, Sitzungsberichte, 233/3. Wien. 1959.

Filip, J. Keltische Bewegungen und Verschiebungen in Mitteleuropa im Lichte der archäologischen Funde (Hallstatt-Latènezeit). 9 Congrès Internat. Sciences Préhist. et Protohist., Nice 1976 (1976) Colloque 29: Le passage du 1er au 2me âge du fer en Europe, c.40–58.

Contzen, L. Die Wanderungen der Kelten (historisch-kritisch dargelegt), Leipzig, 1861.

Stähelin, F. Geschichte der kleinasiatischen Galater, Leipzig, 1907.

Bosch-Gimpera, P. Les mouvements celtiques. Essai de reconstitution. Etudes Celtiques. T.5, 1950. c.352–400; T.6. 1953–1954, c.71–126, 328–355; T.7. 1955, c.147–177.

Обобщителни трудове за келтската култура

Dottin, G. Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique. Paris, 1906.

Jullian, C. Histoire de la Gaule, T.I–II. Paris, 1920.

Hubert, H. Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de La Tène и Les Celtes depuis l'époque de La Tène et la civilisation celtique (= coll. „L'évolution de l'humanité", T.21 и 21 bis), Paris, 1973.

Moreau, J. Die Welt der Kelten. Stuttgart, 1958.

Powell, T. G. E. The Celts, London, 1958.

Filip, J. Keltská civilisace a jeji dědictvi. Praha. 1960.

Grenier, A. Les Gaulois, Paris, 1970.

Kruta, V. Les Celtes, Paris, 1976.

Duvul, P.-M. Les Celtes, Paris, 1977.

Die Kelten in Mitteleuropa, Kultur-Kunst-Wirtschart. Salzburger Landesausstellung (Каталог), Salzburg, 1980.

Лингвистика и келтска литература

Holder, A. Alt-celtischer sprachschatz. Graz, 1961.

Dottin, G. La langue gauloise, Paris, 1920.

Lewis, H., Pedersen H., A Concise Comparative Celtic Grammar, Göttingen, 1961.

Marx, J. Les littératures celtiques, Paris, 1967.

Jackson, K. H. The oldest Irish Tradition: A Window to the Iron Age, Cambridge, 1964.

Градоустройство и селищна мрежа

Kimmig, W. Zum Problem späthallstättischer Adelssitze. — Във: Festschrift Paul Grimm. Berlin, 1968, с.95–113.

Cunliffe, B. Iron Age Sites in Central Southern England, CBA Research Rep. 16. 1976.

Die Ausgrabungen in Manching (T. 1–6), 1970–1974, Wiesbaden.

Материали от симпозиуми за латенските опида, публикувани в:

Archeologické rozhledy, T.XXIII, кн.3–5, 1971 и Brit. Arch. Rep., Suppl. 11. 1976 — **Oppida**: The Beginnings of Urbanisation in Barbarian Europe (ред. Cunliffe, B. и T. Rowley).

Икономика

Jacobsthal, P. и A. Langsdorff. Die Bronzeschnabelkannen. Ein Beitrag zur Geschichte des vorrömischen Imports nördlich der Alpen, Berlin, 1929.

Collis, J. Town and Market in Iron Age Europe. — В: Oppida: The beginnings of urbanisation in barbarian Europe, BAR, Suppl, II, 1976, с.3–23.

Wyss, R. Der Schatzfund von Ersfeld. Frühkeltischer Goldschmuck aus den Zentralalpen, 1975.

Pink, K. Einführung in die keltische Münzkunde, Wien, 1974[3].

Forrer, R. Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande, Strassburg. 1908, T.II (Supplement), Graz, 1969.

Colbert de Beaulieu, J. B. Tratté de numismatique celtique I. Méthodologie des ensembles, Paris, 1973.

Göbl, R. Ostkeltischer Typenatlas, Braunschweig. 1973.

Произведения на келтските занаяти

Украшения. *Břeň, J.* Význam spon pro datováni keltských oppid v Čechách. Sbornik Národního Muzea v Praze, кн.18, 1964, с.195–268, *Pesehel, K.* Fibeln mit Spiralfuss. Zeitschrift für Archäologie. T.6, 1972, с.1–42; *Haevernick, T. E.* Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland, Bonn, 1960; *Kruta, V.* L'art celtique en Bohême. Les parures métalliques du Ve au IIe siècle avant notre ère (= Bibliothèque de l'Ecole pratique des Hautes Etudes, IV Section, vol. 324), Paris, 1975.

Въоръжение. *Navarro, J. M. de.* Zu einigen Schwertscheiden aus La Têne, Bericht der Römisch-Germanischen Komission, T.40. 1959, с.79–119; *Navarro, J. M. de.* The Finds from the Site of La Tène, t.I: Scabbards and the Swords found in them, London, 1972; *Domaradzki, M.* Tarcze z okuciami metalowymi na terenie Celtyki Wschodniej, Przeglad Archeologiczny, T.25, 1977, с.53–95; *Schaaff, U.* Keltische Eisenhelme aus vorrömischer Zeit, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, T.21, 1974 (1977), с.149–204; *Reitinger, J.*, Die latènezeitlichen Funde des Braunauer Heimathauses, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines, t.III, 1966, с.165–236; *Potratz, J. A.*, Die Pferdetrensen des alten Orient, Analecta Orientalia. T.41, 1966.

Глинени и метални съдове. *Kappel, J.* Die Graphittonkeramik von Manching (= Die Ausgrabungen in Manching, T.2), Wiesbaden, 1969; *Maier, F.*, Die bemalte Spätlatène-Keramik von Manching (= Die Ausgrabungen in Manching, T.3), Wiesbaden, 1970; *Pingel, V.*, Die glatte Drehscheiben-Keramik von Manching (= Die Ausgrabungen in Manching, t.4) Wiesbaden, 1971; *Bouloumié, B.* Situles de bronze trouvées en Gaule (VII–VI siècle av. J. C), Gallia, t.35, 1977, с.3–38; *Břeň, J.* Pánve tzv. Aylesfordeského typu v Čechách, Časopis Praha 144, 1975 (1977), с.7–15.

Човек и общество

Ross, A., Everyday Life of the Pagan Celts, London-Batsford-New York, 1970. *Vries J.* de, Kelten und Germanen, Bern-München, I960.

Sankot, P. Studie zur Sozialstruktur der nordalpinen Flachgräberfelder der La Tène-Zeit im Gebiet der Schweiz, Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte, T.37, 1980, с.19–71.

Вярвания и религия

Ross, A. Pagan Celtic Britain, London, 1967.

Sjoestedt, M. L. Dieux et héros des Celtes (= Mythes et Religions, T.7/, Paris. 1940.

Mác Cana, P. Celtic Mythology, London, 1970. *Piggot, S.* The Druids, London, 1974.

Duval, P.-M. Les Dieux de la Gaule, Paris, 1976.

Pauli, L., Keltischer Volksglaube. Amulette und Sonderbestattungen am Dürrnberg bei Hallein und im eisenzeitlichen Mitteleuropa (= Münchener Beiträge zur Vor-und Frühgeschichte, t.28) , München, 1975.

Lorenz, H. Totenbruchtum und Tracht, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, T.59, 1978. c.1–380.

Изкуство

Megaw, J. V. S. Art of the European Iron Age, Bath, 1970. *Piggott, S.* Early Celtic Art, Edinburgh-London, 1970. *Finlay, J.* Celtic Art, New Jersey, 1973.

Duval, P.-M. Hawkes C., Celtic Art in Ancient Europe, London — New York — San Francisco, 1976.

Келтските нашествия на Балканския полуостров през IV в. пр.н.е.

Кацаров, Г., Келтите в стара Тракия и Македония. — Списание на Бълг. акад. на науките (ист.-филол. клон), кн.10, 1919, с.41–80. *Papazoglu, F.* O teritorii ilirskog plemena Ardieja, Zbornik Filozofskog Fakulteta (Beograd) кн.VII-1, 1963, c.71–86.

Marić, Z. Keltski elementi u mladem željeznom dobu Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Arheologija N. S., T.18, 1963, c.63–83. *Gabrovec, S.* Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, Arheološki Vestnik, T.17, 1966, c.169–242.

Guštin, M. Relativna kronologija grobor „Mokronoške skupine“. — B: Keltske Študije, Brežice, 1977, c.67–103.

Todorović, J. Periodizacija predkeltskog latena u Podunavlju, Materijali ADJ, кн.VII, Slavonski Brod, 1971, c.133–142.

Dobiaš, J. Studie k Appianově knize illyrské, Praha, 1929.

Голямото келтско нашествие

Геров, Б. Проучвания върху западнотракийските земи през римско време, ч. II. — Годишник на Софийския университет (Фак. по запад. филол.), т.61, 1967, с.1–100.

Данов, Хр. Полибий и сведенията му за източната половина на Балканския полуостров., С., 1942.

Gelder, H. van. De Gallis in Graecia et Asia, Amstelaedami, 1888.

Lantier. R. Die Kelten. — В: Historia Mundi, Bern, T.III, 1954, c.400–458.

Mócsy, A. Die Vorgeschichte Obermösiens im hellenistisch-römischen Zeitalter, Acta Antiqua Acad. Scient. Hung., T.14, 1966, c.87–112.

Piatkowski, A. Consideratii asupra cronologiei invaziei Celte in Balcani. Studii Clasice. t.2, 1960, c.189–201.

Amandry. P. Consécration d'armes Galates à Delphes, Bulletin de correspondance hellénique. T.CII, 1978, i. 571–586.

Walhank. F. W. A historical commentary on Polybios. T.I–II. Oxford. 1957.

Келтското царство със столица в Тиле

Велков, В. Пътища по Западното Черноморие в предримската епоха (VI–I век). — Изв. на Варненско арх. друж., кн.XVI, 1963. с.25–34.

Венедиков, Ив. Келтското нашествие в нашите земи през III в. пр.н.е. под светлината на археологическите материали. — Истор. преглед, т.XI, № 3, 77–95.

Герасимов, Т. Келтските-етнически наслоения в българските земи. — В Етногенезис и културно наследство на българския народ, С., 1974, с.39–49.

Данов, Хр. Из древната икономическа история на Западното Черноморие до установяването на римско владичество. — Изв. на Бълг. арх. институт, т.XII, 1938, с.185–258; Към историята на Беломорска Тракия през елинистическата епоха. — Истор. преглед,

т.III, № 2, 1946, с.129–141; Към историята на Тракия и Западното Черноморие от втората половина на III век до средата на I век пр.н.е. — Год. на Соф. унив. (Фил.-истор. фак.), т.47, 1952, с.105–166; Древна Тракия, С., 1968.

Иречек, К. Военният път от Белград за Цариград и Балканските преходи; (Историко-географска студия) — Бълг. истор. библиотека, т.IV, С., 1932.

Братя Шкорпилови, Паметници из Българско, дял 1, част I — Тракия, С., 1888

Danov, H. The Celtic Invasion and Rule in Thrace in the Light of Some New Documents, Studia Celtica, T.X–XI, 1975/1976, c.29–39.

Domaradzki, M. L'état des Celtes en Thrace avec capitale Tylis et en Asie Mineure — Galatie, Pulpudeva, T.3, 1980, c.25–56.

Jireček, C. Über die Lage des alten keltischen Tyle, Sitzungsberichte d. kgl. böhm. Ges. d. Wiss. 4 dec. 1876.

Mateszew, S. Uwagi nad chronologie upadku Celtow w Tracji, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne, кн.3, 1967, c.7–19.

Moraux, P. L'établissement des Galates en Asie Mineure, Istambuler Mitteilungen, т.7, 1957, c.56–75.

Галатите в южните части на Балканския полуостров

Дечев, Д. Античното име на Рила, Изв. на Бълг. арх. инст., т.III, 1925, с.234.

Bieńkowski, P. Les Celtes dans les arts mineurs gréco-romains, Cracovie, 1928.

Fleuriot, L. Deux noms de Galates à Maronée, Bul. de Cor. Hellénique, T.94, 1970, c.667–668.

Krämer, W. Keltische Hohlbuckelringe vom Istmus von Korinth, Germania, T.39, 1961, c.32–62.

Launey, M. Recherches sur les armées hellénistiques, Paris. 1949–1950, T.I и II.

Maier, F. Keltische Altertümer in Griechenland. Germania, T.51, 1973. c.459–477.

Szabó, M. Une fibule celtique à Délos, Bul de Cor. Hellénique, T.95, 1971, c.503–514.

Скордиски

Majnarić-Pandžić, N. Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu. Vinkovci, 1970.

Papazoglu. F., Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba (= Djela, кн.XXX, Centar za balkanoloska ispitivanja, кн.I), Sarajevo, 1969.

Todorović, J. Skordisci (= Monumenta Archaeologica, т.2), Novi Sad Beograd, 1974.

Келтите в североизточна Тракия — Бастарни

Карышковский, П. О. Истрия и ее соседи на рубеже III II вв. до н. е. — Вестник Древней Истории, 1971, кн.2, с.36–56.

Романовская, М. А. Селище Лукашевка II. — Сов. Археол., 1962, кн.3, с.293–298.

Babeş, M. Noi date privind arheologia şi istoria Bastarnilor, Studii şi Cerc. de Ist. Veche, t.20, 1969, c.195–217.

Bauer, A. Die Herkunft der Bastarnen, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klasse, т.185, 1918, кн.2, с.1–31.

Feist, S. Germanen und Kelten in der antiken Überlieferung, Baden-Baden, 19482.

Guyonvarćh, Ch. J. Le nom des Coralli, Apulum, т.6, 1967. с.119–122; Le nom de Durostorum, Apulum, t. 7, 1968, c.201–208; βριτολάγάι — Latobriges, une métathèse ethnonymiques, Apulum, т.9, 1971, c.165–168.

Much, R. Der Eintritt der Germanen in die Weltgeschichte, Wien, 1925.

Pippidi, D. M. Istros et les Gètes au IIIe siècle av. notre ère, Studii Clasice, t. 3, 1961, c.53–66.

Vulpe, R. Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie. B: Nouvelles études d'histoire présentées au X-ème Congrès des Sciences Historiques, Rome, 1955, Bucureşti, 1955, c.103–119.

Zawadzki, T. Bastarnowie. B: Słownik Starożytnosci Słowiańskich, Wrocław, 1961, t. 1, c.91–93.

Латенски паметници и влияния в Тракия

Аладжов, Д. Разкопки на трако-римски могилен некропол при Меричлери. — Изв. на Арх. инст., т.XXVIII, 1965, с.77–122.

Венедиков, Ив. и Герасимов Т. Тракийското изкуство, С., 1973.

Герасимов, Т. Где са сечени тетрадрахмите на Кавар, келтски владетел в Тракия. — Изв. на Арх. инст., т.XXII, 1959, с.111–118; Келтски култови фигурки от България. — Изв. на Арх. инст., т.XXIII, 1960, с.165–190; Келтски селища по горното течение на р. Тополница. — Изв. на Арх. инст., т.XXIX, 1966, с.133–164; Към нумизматиката на град Кабиле. — Изв. на Арх. инст., т.XXXIII, 1972, с.113–120; За хронологията на келтските култови паметници от България. — Изв. на Арх. инст., т.XXXIV, 1974. с.5–21.

Димитрова, А. и Гиздова Н. Тракийски могилни некрополи в Панагюрските колонии при гр. Панагюрище. — Изв. на музеите от Ю. България. I, 1975, с.39–87.

Миков, В. Келтски находки у нас. — Бълг. ист. библиотека, т.V. кн.1, 1932–1933, с.186.

Николов, Б. Тракийски паметници във Врачанско. — Изв. на Арх. инст., т.XXVIII, 1965, с.163–202.

Попов, Р. Материали за проучване на халщатската и латенската култура в България и Македония. — Год. на Нар. музей София, т.VI, с.152–182.

Фол, Ал. Демографска и социална структура на древна Тракия, С., 1970.

Botušarova, L. Un nouveau monument de la déesse celto-romaine Epona, Revue Arch., T.33, c.164–166.

Dimitrova, A. u N. Gizdova. Der Charakter der thrakischen Kultur während der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in dem Gebiet des Sredna-Gora Gebirges, Thracia, T.III, 1974, c.321–331.

Egger, R. Der Grabstein von Čekančevo, Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung, T.11, 1950.

Frel, J. Observations sur les bijoux hellénistiques de Messambria, Acta Antiqua Philip. — Studia Archaeol., 1963, c.61–69.

Gerov, B. Keltische Spuren in Westthrakien. B: Studien zur Geschichte und Philosphie des Altertums (Budapest), 1968, c.349–355.

Gerov, B. Zur Lesung und Deutung des Epigramms von Čekančevo. — Известия на Института за български език, т.XVI, 1968, с.97–106.

Domaradzki, M. Présence celte en Thrace au début de l'époque hellénistique (IVe—IIIe siècle av. n. è.). B: Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucureşti), T.I, 1980, c.459–466.

Jacobsthal, P. Die Kelten in Thrakien (Afinai, 1940, c.391–400).

Ognennova-Marinova, L. Notes sur la toreuthique antique en Thrace, Thracia, t.III, 1974, c.185–193.

Todorović, J. Kelti u jugoistocnoj Evropi (= Dissertationes, т.VII), Beograd, 1968.

Tačeva-Hitova, M. Au sujet d'épées celtiques trouvées en Bulgarie. B: **Studia** in Honorem Veselini Beševliev, Sofia, 1978, c.325–337.

Vasilev, V., P. Petrov, Recherches sur la technologie des épées celtiques. B: **Studia** in Honorem Veselini Beševliev, Sofia, 1978, c.338–343.

Venedikov, I. Celtes ou Thrace. B: **Studia** in Honorem Veselini Beševliev, Sofia, 1978, c.315–324.

Woźniak, Z. Wschodnie pogranieze kultury lateńskiej, Worcław— Warszawa— Kraków—Gdańsk, 1974.

Woźniak, Z. Die östliche Randzone der Latènekultur, Germania, т.54, 1976, c.382–402.

Zirra, V. Sur la présence des éléments laténiens dans le Pont Gauche (Dobroudja). B: **Les mouvements** celtiques à partir du Ve siècle av. n. è. (Colloque XXVIII), Nice, 1976, c.16–20.

Gerasimov, T. Chenets celtiques de Bulgarie, Latomus, t.XXXI, fsc. 3, 1972, c.717–743.

ИЗБРАНИ ИЗВОРИ ЗА ПРИСЪСТВИЕТО НА КЕЛТСКИТЕ НАРОДИ В ТРАКИЯ

Филарх, *Полибий*, *Псевдоскимнос*, *Тит Ливий*, *Овидий*, *Диодор*, *Страбон*, *Сенека*, *Помпей Трог*, *Мемнон*, *Плиний*, *Тацит*, *Флор*, *Ариан*, *Павзаний*, *Апиан*, *Клавдий Птолемей*, *Полиен*, *Атеней*, *Дион Касий*, *Солин*, *Амиан Марцелин*, *Стефан Византийски*, *Прокопий*

ФИЛАРХ

Гръцки историк от III в. пр.н.е.; историческите сведения, които той дава, се отнасят за периода 272–219 г. пр.н.е.

ФРАГМЕНТ 2:

Ариамнес, галатът, бидейки твърде богат, известил, че той ще угощава всички гали ежегодно и изпълнил това, предприемайки следното: навсякъде разделил най-удобните места от пътищата на областта на станции, в които издигнал навеси от колове със слама и върбина, които събирали по четиридесет и повече хора така, че местата да са достатъчни за приемане на множеството, стичащо се от градовете и селата. След това поставил котли, изковани от мед от майстори, които поканвал от другите градове в годината, преди да е ставало угощението. Ежедневно били клани много жертвени животни: бикове, свине, овце и друг добитък; питосите били пълни с вино и имало голямо изобилие от печени хлябове. От градове и села пристигали не само всички гали, за да се насладят на приготвените неща, но дори случайно минаващите чужденци не се пускали от специално поставените

младежи, докато не вземат своя дял в празненството. (Превод Л. Зарева).

ПОЛИБИЙ

Гръцки историк от II в. пр.н.е. Неговата „История“ обхваща периода от 221 до 146 г. пр.н.е.

IV, 45

… Положението на византийците се влошило извънредно много, когато на всичко отгоре се прибавили и галатите под предводителството на Комонторий. (ИТМ, с.137)

IV, 46

Тези галати напуснали родината си заедно с ония, които били предвождани от Брена. След като успели да се отърват от опасността, на която се изложили при Делфи, те дошли на Хелеспонта, но не се прехвърлили в Мала Азия, а останали там, защото околностите на Бизантион много им допадали. След това те сразили тракийците и, като превърнали града Тиле в столица на своето царство, поставили бизантийците в крайно опасно положение. При първите нападения на келтите през време на царуването на първия им цар Комонторий бизантийците се отървали посредством откупи, като им плащали по три, по пет, а понякога и по десет златни статера, за да не опустошават земята им. Накрай те били заставени да плащат на келтите осемдесет таланта ежегодно и това продължило дори до царуването на цар Кавара, когато именно царството на келтите било разгромено и цялото племе затрито от тракийците, които на свой ред станали господари на бизантийците… (ИТМ, с.138)

IV, 51

… След този случай бизантийците паднаха духом, докато Прусий, обнадежден за изхода на войната, сам воюваше на азиатска територия и действуваше енергично, като в същото време вербуваше траки и на европейската територия не допусна бизантийците да излизат извън портите на града. (Превод Л. Зарева)

IV, 52

Царят на галатите Кавар дошъл пред Бизантион. Той положил голямо старание да прекрати войната и Прусий, и бизантийците се вслушали в желанието му… (ИТМ, с.138)

VI, 65

… По-нататък бе събран отряд от траки и гали, всички заселници, и техните потомци, около четири хиляди; новопривлечени бяха още около две хиляди, чийто вожд беше тракиецът Дионис.

Такава беше по брой и различно въоръжение войската, която подготвяха за Птолемей. (Превод З. Гочева)

V, 79

… Хиляда кардани начело с галът Лизимах… (Превод Л. Зарева)

V, 111

… Галите, които заради славната им мъжественост цар Атал доведе от Европа за войната срещу Ахай…

… Като направи това, той премахна голямата заплаха и несигурност за градовете от Хелеспонта и остави на потомството сериозно предупреждение варварите да не могат да се прехвърлят лесно от Европа в Азия. (Превод Л. Зарева)

VIII, 22

… Царят на тракийските галати Кавар, който бил наистина по природа царствен и великодушен, предоставил голяма сигурност на търговците, които дохождали в Понта, а на бизантийците оказал големи услуги във войните им с траките и витинците. (ИТМ, с.138)

ПСЕВДОСКИМНОС

Живял вероятно в I в. пр.н.е., написал „Периегеза“, в която описва и бреговете на Черно море.

789–797

… името му е Певка поради многото ели, които растат там. Надясно срещу него е разположен в морето островът на Ахила. Островът има много питомни птици, които представят за посетителите свещена гледка. Оттам не може да се види никаква земя, макар че той отстои от отсрещния бряг само на четиристотин стадии, както пише Деметрий. Там живеят траки и преселници бастарни. (ИТМ, с.145).

ТИТ ЛИВИЙ

Римски историк (59 г. пр.н.е. — 17 г. от н.е.). Написал история на Рим от основаването му до времето, в което живял.

XXXVIII, 16

Галите, голямо множество хора, било поради недостиг на земя, било поради надежди за грабеж, като сметнали, че няма оръжие, което да може да ги спре, под водачеството на Брен достигнали до Дардания, където бил

избухнал бунт. Двадесет хиляди души начело с вождовете Леонарий и Лутарий се отцепили и обърнали пътя си към Тракия. Там, покорявайки тези, които им се противопоставили, и подкупвайки тези, които се стремели към мир, достигнали до Бизантион. Известно време задържали в подчинение крайбрежието на Пропонтида и така завладели и градовете на това крайбрежие… (Превод З. Гочева)

XL, 57

… Малко дни след това именно племето бастарни, което от дълго време било подстрекавано от Филипа, напуснало своите селища и преминало река Истър с голяма пехотна и конна войска… Недалеч от Амфиполис попаднали на мълвата, а след това и на сигурната вест, че царят бил мъртъв. Това разстроило напълно плановете им. А било уговорено Филип да предостави на бастарните свободно преминаване през Тракия и да им даде припаси. …Намерението му било да унищожи племето дардани и да засели в тяхната земя бастарните… Пътят за Адриатическо море и Италия водел през скордиските; по друг път не могла да се преведе войска. Скордиските щели лесно да дадат път на бастарните, защото те не се отличавали от тях нито по език, нито по нрави. И те самите щели да се присъединят към тях, когато видят, че отиват да плячкосват най-богатия народ.

XL, 58

Най-напред бастарните вървели мирно. Но по-сетне, когато ги изоставили Котон и Антигон и немного след това се разпространила мълвата за смъртта на Филипа, нито траките били склонни да търгуват с тях, нито пък бастарните могли да се задоволят с купената храна или да бъдат задържани в походната колона и да не се отклоняват от пътя. Поради това и от едната, и от другата страна произлезли неправди, от чието ежедневно нарастване

избухнала война. Най-сетне траките, като не могли вече да издържат напора на неприятелското множество, напуснали полските си села и се оттеглили в една извънредно висока планина на име Донука. Когато бастарните поискали да се изкачат там, те били изненадани, преди да стигнат билото ѝ от такава буря, от каквато, както се разказва, били унищожени галите, когато нападнали Делфи… Разпръснати от бурята, като че ли претърпели корабокрушение, повечето от тях се завърнали полувъоръжени в стана, откъдето били тръгнали. Там те държали съвещание какво да правят по-нататък. Произлязло несъгласие, понеже едни били на мнение да се завърнат в родината си, а други искали да проникнат в Дардания. Почти тридесет хиляди души под водителството на Клондик достигнали там, закъдето били тръгнали; останалото множество, отправяйки се обратно по пътя, по който било дошло, достигнало отново Аполония и Месемврия. (ИТМ, с.160–161)

XLV, 30

… Третата област обхваща известните градове Едеса, Бероя и Пела и се обитава от войнствения ветийски народ, а също и от много поселници гали и илири, които са трудолюбиви земеделци… (ИТМ, с.170)

ПЕР. 63

Консулът Гай Порций безуспешно се сражава със скордиските в Тракия… Консулът Ливий Друз успешно се сражава в Тракия срещу скордиските, племе с галски произход. (Превод Л. Зарева)

ОВИДИЙ

Римски поет (43 г. пр.н.е. — 17 г. от н.е.), живял в изгнание в Томи от 9 г. от н.е.

ПИСМА ОТ ПОНТА

IV, 2, 37–38

Тук кому да чета произведенията си, ако не на русите корали и каквито и други племена обитават земите край варварския Истър? (ИТМ, с.178)

IV, 8, 83–84

Време е да напуснем този крайбрежия, твърде близки до коралите, облечени в кожи, да оставя най-сетне жестоките гети. (Превод Л. Зарева)

ДИОДОР

Гръцки историк, пишещ по времето на Цезар и Август, автор на популярна обща история от митичните времена до 59 г пр.н.е.

XXII, 5, 2

Същият Аполодор, след като нае гали и ги въоръжи и след като ги удостои с подаръци, счете, че те са верни войни и удобни оръдия поради тяхната жестокост да изпълняват неговите наказания. (Превод Л. Зарева)

XXII, 5, 11

Пир, като спечели прочутата си победа, посвети в светилището на Атина Итонис дългите щитове на галите и най-ценните от останалите трофеи със следния надпис: „Тези щитове, взети от смелите гали, молосецът Пир окачи като дар за Атина Итонис, след като разби цялото войнство на Антигон. И нищо чудно: синовете на Еак и сега, както и преди, са войни“. (Превод Л. Зарева)

СТРАБОН

Гръцки географ (63 г. пр.н.е. — 19 г. от н.е.), написал „География“ на известния дотогава свят.

VII, 3,2

… бастарните са смесени с тракийци предимно отсам Истър, но отчасти и оттатък тая река. С тях са смесени и келтски племена, каквито са боите, скордиските и тавриските. Някои наричат скордиските скордисти, а тавриските — тевриски и тавристи. (ИТМ, с.210)

VII, 3,8

… Птолемей, син на Лагос, разказва, че във време на тоя поход дошли при Александра келтите, които живеят около Адрия, за да завържат с него дружба и гостоприемство. Царят ги приел благосклонно и когато пиели, ги попитал от какво се боят най-много, като се надявал, че ще кажат „от него“; но те отговорили, че не се боят от никого, освен да не би да падне небето върху им, ала дружбата с такъв човек като Александра поставят над всичко… (ИТМ, с.212)

VII, 3, 11

… Той дори вдъхвал страх и на римляните, като преминавал смело Истър и опустошавал Тракия чак до границите на Македония и Илирия; той разорил и областта на келтите, които били смесени с тракийци и илирийци, и унищожил до крак боите, които се намирали под властта на Критасира, а също и тавриските. (ИТМ, с.213)

VII, 5, 2

… тече към Истър покрай скордиските, наричани галати: последните именно живеели смесени с тракийските

и илирийските племена… (ИТМ, с.215)

VII, 5, 11

Автариатите покорили едно време трибалите, които се простирали на петнадесет дни път от агрианите до Истър, и станали владетели и на другите траки и илирийци. Тяхната мощ била съсипана по-напред от скордиските, после от римляните, които победили и самите скордиски, след като тия последните дълго време обладавали голяма сила. (ИТМ, с.215)

VII, 5, 12

Скордиските живеели покрай Истър, разделени на две части: тъй наречени великоскордиски и малоскордиски; първите живеели между две вливащи се в Истър реки, Ноар, който тече покрай Сегестика и Марг (някои го наричат Барг); малоскордиските пък живеели отвъд тая река в съседство с трибалите и мизите. Скордиските владеели и някои от островите и се усилили дотолкова, че се прострели дори до илирийските, пеонските и тракийските планини, та завладели и повечето от разположените в Истър острови. Техни градове били Хеорад и Капедун. Зад страната на скордиските иде покрай Истър страната на трибалите и мизите, за които говорихме по-рано, после блатата на тъй наречената Малка Скития отсам Истър, които също тъй споменахме. Местата над Калатис, Томи и Истър се обитават от скитите, кробизите и тъй наречените троглодити. После идат народите, които живеят около Хемус и под него чак до Понта, а именно корали, беси, някои от медите и данталетите… между тях и ардиеите дохождат ласарегите и агрианите и други незначителни племена, чиито селища скордиските опустошавали,… (ИТМ, с.215–216)

СЕНЕКА

Римски ретор, живял около 55 г. пр.н.е. — до 40 г. от н.е.

III, 11, 3

Някога Хемус бил беден на води, но когато галското племе, обсадено от Касандър, се скрило в него и изсякло горите, се появило голямо изобилие на води. (Превод Л. Зарева)

ПОМПЕЙ ТРОГ

Римски историк, написал всемирна история, с която се заел след 20 г. пр.н.е., дошла до нас в извлечение, направено от Юстин (III в. от н.е.)

XXV, 1

… Галите именно, които били оставени от вожда Брен при заминаването му в Гърция да пазят границите на страната си, за да не изглежда, че само те стоят в бездействие, въоръжили петнадесет хиляди пехотинци и три хиляди конници. Като разбили пълчищата на гетите и трибалите и се надвесили над Македония, изпратили при царя пратеници,… (ИТМ, с.250–251)

XXV, 2

… Голяма била сечта, на която се изложили галите, и мълвата за тази победа осигурила на Антигона мир не само от страна на галите, а също и от страна на съседните варвари. Впрочем в онова време галският народ се бил толкова много разплодил, че като някакъв рояк изпълнил цяла Азия. Царете на Изтока не са водели по-сетне никаква война, без да си служат с наемна галска войска, пък и тия, които били изгонени от царството си, прибягвали пак до

галите, за да си го възвърнат. Такъв голям страх внушавали галите и толкова бил сигурен успехът на оръжието им, та никой не вярвал, че може да запази своята мощ или да си я възвърне, ако я загубя без тяхната храброст… (ИТМ, с.251)

XXV, 3

А Антигон с неголям отряд конници, спътници в бягството, лишен изведнъж от всички дарове на съдбата, се отправи към Тесалоника, за да наблюдава развоя на събитията в изгубеното му царство и да възобнови войната със събрания отряд от галски наемници… (Превод Л. Зарева)

XXXII, 3, 16

Даките са потомци на гетите, които във времето на цар Орола зле се били сражавали с бастарните… (ИТМ, с.251)

XXXII, 3, 6–8

Понеже галите след несполучливата война с Делфи, в която почувствували по-скоро силата на божеството, отколкото на врага и след като загубили вожда (си) Брен, избягали, прогонени едни в Азия и други в Тракия. Оттам по същите пътища, по които бяха дошли (те), се върнали в древната си родина. Един от отрядите се заселил при вливането на Сава в Дунава и пожелал да се нарича скордиски… (Превод Л. Зарева)

МЕМНОН

Живял по времето на император Адриан 117–138 г. от н.е., написал история на град Хераклея Понтийска.

ФРАГМЕНТ 19:

Обаче след като галатите стигнали до Бизантион и опустошили по-голямата част на областта…, когато Никомед предложил на галатите, които, нападайки областите на Бизантион, често се опитвали да минат в Азия… да воюват на страната на гражданите на Бизантион. (Превод Л. Гайдова)

ПЛИНИЙ

Римски общественик, историк от I в. от н.е., запазена е неговата „Естествена история“ — енциклопедичен труд.

III, 57

… Клитарх, най-близък до него (до Теопомп), (съобщава), че са изпратени галски пратеници при Александър. (Превод Л. Зарева)

XXXI, 53

…Обикновено след изсичането на горите избликват извори, които изхранването на дърветата изчерпва; така както, когато галите, обсадени от Касандър в Хемус, отсекли горите за направата на вал. (Превод Л. Зарева)

ТАЦИТ

Римски историк (55–120 г. от н.е.), написал редица трудове, между които „Германия“.

XLVI

… Не зная със сигурност дали трябва да причисля племената на певките, венетите и фените към германите

или към сарматите, въпреки че певките, които наричат и бастарни, що се отнася до езика, начина на живот и заселване, строежа на домове, приличат на германите. Занемареност и апатия при знатните. Благодарение на смесените бракове външният им вид се доближава до не твърде хубавите черти на сарматите… (превод Л. Зарева)

ФЛОР

Римски ретор (втората половина на I в. — първата половина на II в. от н.е.), написал школско помагало върху историята на Рим, съставено предимно по труда на Тит Ливий.

III, 4

… На боговете правели жертвоприношения с човешка кръв, пиели от черепи, обиждали смъртта с всякакъв вид осквернявания, като използували огън и дим и с мъчения извличали плода на бременните жени. Най-свирепи между всички траки били скордиските, при които лукавството се свързвало със сила. Гористите и планинските места съответствували на темперамента им. (Превод Л. Зарева)

АРИАН

Гръцки философ, историк, общественик в Римската империя (95–175 г. от н.е.), написал много трудове, между които и книга за походите на Александър Велики.

I, 4, 6

… Дошли пратеници и от келтите, които живеели до Йонийския залив. Келтите са едри и много си въобразяват. Всички казвали, че дошли да просят приятелството на Александър, и с всички Александър разменил залог за вярност. Келтите попитал от какво се боят най-много, понеже се надявал, че неговото име като велико ще да е проникнало и до тях, и още по-нататък, та ще кажат, че най-много се боят от него. Но отговорът на келтите не оправдал очакването; тъй като те обитавали места мъчно достъпни и отдалечени от Александра и виждали, че той готви поход за други места, казали, че се боят да не се срути над тях небето; те се възхищавали от Александра, но не са пратили при него пратеничество нито поради страх, нито поради интерес. Ала и тях Александър нарекъл приятели, направил ги съюзници и ги изпратил назад, като казал само това, че келтите са пустохвалци. (ИТМ, с.303)

ПАВЗАНИЙ

Гръцки пътешественик, живял около средата на II в. от н. е., написал „Описание на Елада“.

X, 19

… Келтите предприели първия си задграничен поход под предводителството на Камбавл. Като стигнали до Тракия, те не се осмелили да продължат по-нататък, понеже разбрали, че са малко и че по численост отстъпвали на гърците… Срещу тракийците и народа на трибалите се приготвил да предвожда Керетрий… Събраната войска брояла пехота сто и петдесет хиляди души, към които се присъединили още две хиляди души, а конниците били двадесет хиляди и четиристотин души… (ИТМ, с.314–315)

АПИАН

Гръцки историк от II в. от н.е., написал „Римска история“.

СИР. 6, 22

… А Антигон оправдал елините, които се подчинили на траките, и надарил с много неща бизантийците, за да има полезния град на устието. Спечелил на своя страна галатите с дарове и чрез изненадата от подготвянето на военен съюз, понеже смятал, че ще са доста силни противници поради големината на телата им… (Превод Л. Зарева)

МИТР. 69

…В Европа достигнал савроматите: базилеи, ядзиги, корали и така многобройните тракийски племена, живеещи край Истър или Родопите, или Хемус и сред тях най-храбрите бастарни.

ИЛИР. 7

… За син на самия Автарией смятат Паноний или Пеон, а за синове на последния — Скордиск и Трибал, по които също са наречени съответните племена…

ИЛИР. 8, 14

… Те обаче не престанали да ограбват храмовете, но отново илирийските племена, главно скордиските, медите и дарданците заедно с келтите, нахлули в Македония и Гърция и ограбили много храмове, както и Делфийския, макар че и тогава загинали мнозина… Сципион унищожил скордиските, чиито остатъци избягали и се поселили при Истър и по островите му, а с медите и дарданците сключил мир, като го подкупили с ограбеното от храмовете злато. (ИТМ, с.325)

КЛАВДИЙ ПТОЛЕМЕЙ

Гръцки учен (II в. от н.е.), написал географски труд.

III, 10

2. Последовният ред на устията ѝ е тоя: първото ѝ деление на устия при Новиодун заема градусите 54° 50’ — 46° 30’…

4. Западните части на Долна Мизия се населяват от трибалите, а тия от източните ѝ части, които са под устието Певка — от троглодитите, самите устия — от певкините и брегът на Понта — от кробизите… (ИТМ, с.350)

ПОЛИЕН

Адвокат от Рим, родом от Македония (II в. от н.е.), написал книга за военните хитрости

V, 6, 17

Антигон наел галати като наемни войници, които командувал Кидериос, и обещал всекиму да плати с македонско злато, като дал заложници за възнаграждението мъже и деца от благороден произход. Битката срещу Антипатър станала и след това галатите поискали възнаграждението. Антигон платил заплата на всеки, който носел щит. Галатите искали и за невъоръжените, и за жените, и за децата: така да бъде за всеки галат. Уговорката била: ако плениш боец — тридесет таланта; ако пък заедно с бойците са негодни за сражение — 100 таланта. Галатите се оттеглили и заплашили да убият заложниците. Антигон се изплашил, изпратил пратеник и обещал да им даде колкото желаят, ако (Кидерий) изпрати хора, за да вземат

златото. Те, зарадвани твърде много за парите, изпратили най-знатните галати като златоносци. Антигон, задържайки пристигналите, рекъл следното на галатите: да върнат обратно неговите хора, ако биха искали да си вземат обратно своите. Галатите се заели усърдно да спасят своите хора, върнали заложниците и взели обратно своите, а заедно с тях тридесет таланта. (Превод Л. Зарева)

АТЕНЕЙ

Написал голямо съчинение, в което има бележки по различни въпроси (II–III в. от н.е.).

VI, 250 D

Полибий казва в осмата книга на „Историите“: „Галатът Кавар бил добър във всяко отношение, но бил развращаван от ласкателя Сострат, който бил родом от Халкедон.“ (ИТМ, с.367)

ДИОН КАСИЙ

Живял около 150–235 г. от н.е., най-значителният гръцки историк през императорската епоха.

LI, 23, 2–27, 2

Марк Крас, изпратен в Македония и Елада, воював срещу даките и бастарните. Казахме вече кои са даките и защо са станали неприятели на римляните. Бастарните пък, които се считат основателно за скити, преминали тогава Истър, покорили лежащата срещу тях Мизия и след това и съседните ѝ трибали и дарданците, които живеят в тяхната

земя. И така, докато вършели това, те не влезли в стълкновение с римляните. Но когато преминали Хемус и опустошили частта от Тракия, която принадлежи на дентелетите… Но щом веднаж отново взел оръжието, пожелал да си отмъсти и на траките, които му причинили страдания при завръщането му от Мизия. Пък и съобщавали му, че те строели крепости и били обхванати от войнствено настроение. Като победил в сражение траките меди и серди и отрязал ръцете на пленниците… (ИТМ, с.373–374)

СОЛИН

Живял в III в. от н.е., написал труд с основни и интересни факти за Римската империя.

45, 13

… Антиох победил галатите в сражение с името на вожда Цинтарет, който паднал в бойния ред, (Антиох) скочил на коня, за да ликува, и той (конят) до такава степен опънал юздите, че от усърдие рухнал на земята и едновременно повалил и себе си, и конника. (Превод Л. Зарева)

АМИАН МАРЦЕЛИН

Римски офицер и историк (330–400 г. от н.е.), написал продължение на „История“ на Тацит.

XXVII, 4

… Част от това пространство заемали скордиските, които сега живеят далеч извън провинция Тракия… По своя сегашен вид тези земи представят рогат полумесец (тракийските земи). (ИТМ, с.398)

СТЕФАН ВИЗАНТИЙСКИ

Византийски граматик от VI в. от н.е.

640, 20

Тилис, град в Тракия близо до Хемус (скланя се в род. пад.) Тилеос, етническо име тилитес. (Превод Л. Зарева)

ПРОКОПИЙ

Византийски историк от VI в. от н.е., оставил редица трудове за Юстиниановата епоха, между които и „За строежите“.

IV, 11

… В Тракия: Боспора, Бесупарон, Капистурия, Берипара, Изгипера, Озмора, Берияр, Тамонбари, Скемна, Карастира, Пинзос. Тулеус, Арзон… (ИТМ, с.446)

НЯКОИ ПО-ВАЖНИ ДАТИ ОТ ИСТОРИЯТА НА КЕЛТСКИТЕ НАРОДИ

г. пр.н.е.

392 — Поява на галите по границите на Етрурия.

385 — Римляните са разбити при Алиа; превземане на Рим (според традиционната хронология на Варон това се случва в 390 г. пр.н.е.).

368–367 — Келтски наемници в армията на Дионис от Сиракуза се бият в Гърция.

365–364 — Галите слизат в долината на р. Тибър и в Апулия.

360–359 — Келтите преминават от долината на река По в Панония; борби с ардиеите.

350–349 — Галите слизат по долината на р. Тибър в Кампания и Апулия.

335 — Александър Велики приема пратеничество на келтите по време на похода си към Дунав; по същото време се установява тридесетгодишен мир между галите и римляните.

324 — Пратеници на келтите настигат Александър във Вавилон.

310 — В Илирия автариатите са разбити вероятно от келтите.

307 — Агатокъл от Сиракуза привлича келтски наемници в Африка.

298 — Келтско нашествие в Тракия; Касандър разбива келтите при планината Хемус.

295 — Римляните разбиват галите при Сентинум.

285 — Римляните са разбити при Арециум (Арецо).

283 — Окончателна победа на римляните върху сеноните: върху техните земи се основава провинция Сена Галика (Сенигалия).

281 — Походът на Камбавл в Западна Тракия.

280–277 — Голямото келтско нашествие в Македония, Гърция и Тракия.

278 — Част от келтите минава в Мала Азия; скордиските се установяват между реките Сава и Дунав.

277 — Антигон Гонат разбива келтите близо до полуостров Галиполи; образуване на келтско царство със столица Тиле.

277–276 — Бунт на келтските наемници на служба при Птолемей II Филаделф в Египет.

275 — Победа на Антиох I Сирийски върху галатите, на които той отстъпва земи — бъдещата Галатия.

274 — Келтски наемници влизат в състава на армията на Антигон Гонат, разбита от Пир; други келтски наемници ограбват Еге.

270 — Нова победа на Антиох срещу галатите.

265 — Бунт на келтските наемници на служба в Мегара.

241 — Атал I от Пергам разбива галатите (следват още няколко победи между 240 и 230 г. пр.н.е.).

241–237 — В Картаген — голям бунт на наемниците, в по-голямата си част келти.

233–229 — Първи военни действия на бастарните на Балканския полуостров.

225 — Цизалпийските и трансалпийските бои са разбити при Теламон.

224 — Поход на римляните срещу боите и лингоните.

223 — Римляните се опитват да преминат река По.

222 — Победа на римляните над инсубрите; превземане на Медиоланум (Милано).

221 — Победа на Анибал срещу келтоиберите.

220–219 — Кавар, царят на Тиле, посредничи между Бизантион и Прусий, царя на Витиния и съюзник на Родос.

218 — Айгосагите, келти от Тракия, минават в Мала Азия по покана на Атал I от Пергам.

217 — Битката при Тразименското езеро, в която вземат участие и галски контингенти на страната на Анибал; битката при Рафия, където се бие и келто-тракийски отряд.

216 — Разбунтуваните айгосаги се установяват на азиатския бряг на Хелеспонта и са разбити от царя на Витиния, Прусий.

213 — Въстание на траките и унищожаване на келтското царство със столица Тиле.

194 — В две битки близо до Медиоланум (Милано) са разбити боите и инсубрите.

191 — Завладяване на боите, част от които вероятно се е върнала през Алпите обратно в земите си.

179 — Последно нахлуване на трансалпийските гали в Италия.

179–177 — Поход на бастарните в Дардания и борби с дарданците.

178–177 — Римляните превземат Истрия.

171 — Римляните навлизат в Илирия.

166 — Потушаване на въстанието на галатите срещу надмощието на Пергам.

141 — Първо нашествие на скордиските в Македония.

135 — Начало на серия от нашествия на скордиските в Македония.

125 — Втори поход на римляните срещу салиените; създаване на провинция Трансалпийска Галия.

120 — Вероятната дата на началото на миграцията на кимбрите; успешна защита, на боите.

113 — Кимбрите разбиват римляните в битката при Нореа.

109 — Тевтоните и хелветите преминават р, Рейн.

109–108 — Последните сведения за поход на трибалите и скордиските в Македония.

105 — Кимбрите, тевтоните, амброните и хелветите слизат в долината на р. Рона и разбиват римляните при Оранж.

102 — Тевтоните са разбити близо до Екс-ан-Прованс.

101 — Кимбрите са разбити близо до Верчели, северно от река По.

84 — Превземане и ограбване на светилището в Делфи от скордиските заедно с дарданците и медите, римляните предприемат наказателна акция и разбиват скордиските.

78–76 — В Македония скордиските присъствуват като съюзници на Митридат.

63 — Реорганизация на Галатия след войната с Митридат.

61 — Заговорът на Оргеторикс, подготовка на миграцията на хелветите.

60 или 59 — Част от боите, обсадили Нореа, е призована от хелветите да участвува в тяхната миграция.

58 — Навлизане на хелветите и техните съюзници в Галия, намеса на Цезар; хелветите са разбити при Бибракт, а Ариовист — в

Елзаската равнина.

55 — Цезар с войските си преминава р. Рейн; преминаване на Ламанша и първо нахлуване на Британския остров.

52 — Общо въстание на галите, предвождани от Верцингеторикс — победа при Герговия, обсада на Алезия; подчиняване на арверните и на едуите.

51 — Римляните подчиняват напълно Галия.

51 — Приблизителната дата на победата на даките, предвождани от Буребиста, върху панонските бои.

42 — Присъединяване на Цизалпийска Галия към Италия

35 — Октавиан действува в Илирия, където границата на римските владения достига Дунав.

25 — Галия става римска провинция.

15 — Пълно подчиняване на скордиските от римляните.

12 — Римляните завладяват Панония.

9 — Римската армия окупира Норикум и напредва до средното течение на Дунав.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

http://chitanka.info

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.